

Kiuruveden kulttuuriympäristö ja sen hoito

Hanna Oijala
Mirja Nuutinen

Kiuruveden kaupunki Tekninen palvelukeskus 2002

Sisällysluettelo

1	JOHDANTO	1
	Taustaa	1
	Miksi kulttuuriympäristöohjelmia?	1
	Millainen on Kiuruveden kulttuuriympäristöohjelma ja sen tavoitteet?	2
	Ohjelman laatiminen	3
1.2	Mitä kulttuuriympäristö on?	3
2	KIURUVEDEN LUONNON JA MAISEMAN YLEISKUVAUS	5
2.1	Luonnonpiirteet	5
	Maankamara	5
	Vesistöt	6
	Kasvillisuus	6
2.2	Kiuruvesi Järvi-Suomen ja Suomenselän rajalla	6
	Suomenselkä	7
	Itäinen Järvi-Suomi	8
	Keski-Suomen Järviseu tu	9
3	KIURUVEDEN KULTTUURIYMPÄRISTÖT HISTORIAN KERTOMANA	10
3.1	Luonnonhistoria	10
3.2	Esihistorian aika	11
	Eränkäynti	13
	Esihistoriallisten kohteiden suojelu ja alueiden käyttö	15
	Muinaismuistolain merkityksestä	16
	Voidaanko muinaisjäänöksiä Ahyödyntää@?	16
3.3	Omavaraistalouden aika (1540-1870-l.)	18
	Varhainen asutus	18
	Omavaraistalouden rakentaminen	19
	Kylärakenne ja rakennusten sijoittelu	20
	Savutupa ja paritupa	20
	Vanhan talonpoikaistalon korjauksessa huomioon otettavaa	22
	Aitat, puotirakennukset ja riihet	23
	Hirsirakennusten kunnostustöissä huomioitavaa	28
	Kirkollinen rakentaminen	31
	Kirkollisten ympäristöjen hoidossa ja kehittämisessä huomioitavaa	35
3.4	Elinkeino- ja kulttuurimurrosten aika (1870-1940-l.)	36
	Maatalous ja maatalouden maisema	36
	Ladot	37
	Navetat	38
	Maatalousrakennusten kunnostuksessa huomioon otettavaa	40
	Perinnebiotoopit ja maisemanhoito	41
	Tilaton väestö	43
	Teollisuus ja liiketoiminta	45
	Teollisuus	45
	Liiketoiminta	48
	Liikenne	51
	Asema-alueiden suojelu ja hoito	56
	Kirkon ja yhteiskunnan rakentaminen	58
	Yhdistysten talot	58
	Koulurakentaminen	59
	Kirkollisen rakentamisen myöhempiä vaiheita	62
	Murrosajan rakentamistavat ja -tyylit	63

	Ulkomaalaus ja -vuoraus	64
	Ikkunat	66
	Ikkunakorjauksissa huomioon otettavaa	69
	Kuistit	71
	Piha- ja puutarhakulttuuri	72
	Sisustus	74
3.5	Jälleenrakentamisaika (1940-1950-luvut)	77
	Asutuksen luonne ja maisema	77
	Rakennustyyppit	78
	Jälleenrakentamisajan talon tyypillisiä piirteitä ja korjausrakentamisessa huomioon otettavaa	79
	Piharakennukset	81
	Karjarakennukset	82
	Julkinen rakentaminen	83
4	KIURUVEDEN KULTTUURIHISTORIAALLISESTI MERKITTÄVÄT KOHTEET	86
4.1	Kohdeluettelossa käytetyt merkinnät	86
4.2	Taajama	88
4.3	Kylät	103
	Aittojärvi	103
	Haapakumpu	107
	Hautakylä ja Rapakkojoki	109
	Honkaranta	113
	Jokela	116
	Kalliokylä	117
	Koivujärvi	119
	Korpijoki	123
	Koskenjoki	125
	Lahnajoki	129
	Lahnanen (Pirttimäki)	131
	Lapinsalo	133
	Luupuvesi	137
	Niemiskylä	141
	Osmanki	147
	Rantakylä-Itäranta	148
	Remeskylä	151
	Ruutana (Heinäköylä)	153
	Rytty	157
	Ryönänjoki	160
	Salmenköylä	164
	Sulkavanjärvi	167
	Tihilä	170
	Toiviaiskylä	172
	Turhala	174
4.4	Yhteenvedo kulttuurihistoriallisesti merkittävistä kohteista	176
5	KULTTUURIYMPÄRISTÖN SUOJELU, HOITO JA KEHITTÄMINEN	177
5.1	Kansainväliset sopimukset	177
5.2	Lainsäädäntö	177
	Perustuslaki	177
	Maankäyttö- ja rakennuslaki	177
	Rakennussuojelulaki	178
	Muinaismuistolaki	178

	Kirkkolaki	178
	Luonnonsuojelulaki	179
	Metsälaki	179
	Asetus valtion omistamien rakennusten suojelusta	179
5.3	Sopimuksia ja päätöksiä	180
	Rautatieasema-alueita koskeva menettelytapasopimus	180
	Rakennusperintöstrategia	180
5.4	Kulttuuriympäristö maankäytön suunnittelussa ja ohjauksessa	180
	Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet	180
	Maakuntakaava	180
	Yleiskaava	181
	Asemakaava	181
	Rakennusjärjestys	181
	Rakennustapaohjeet	182
	Muut suunnitelmat	182
5.5	Inventoinnit	183
	Kulttuurihistoriallisesti merkittävien rakennus- ja aluekohteiden inventoinnit	183
	Muinaisjäännösten inventoinnit	184
	Perinnemaisemainventoinnit	185
	Pohjois-Savon vesirakenteet	185
5.6	Neuvoja ja ohjausta	186
	Museovirasto	186
	Pohjois-Savon ympäristökeskus	186
	Kuopion kulttuurihistoriallinen museo	186
	Pohjois-Savon metsäkeskus	187
	Tiehallinto	187
	Pohjois-Savon TE-keskus	187
	Kiuruveden kaupunki	187
	Ideoita kulttuuriympäristötietojen ja -taitojen kartuttamiseen	188
5.7	Kulttuuriympäristön hoidon taloudellinen tuki	189
	EU:n rakennerahastojen tuet	189
	Valtion rahoittamat tuet	189
	Muut tuet	191
5.8	Tietolähteitä	191
	Kirjallisuutta ja oppaita	191
	Muita tietolähteitä	194

Käytetyt lähteet

KIURUVEDEN KULTTUURIYMPÄRISTÖOHJELMA

1 JOHDANTO

1.1 Taustaa

Miksi kulttuuriympäristöohjelmia?

Ympäristöministeriö on 1990-luvulta alkaen tukenut ja kehittänyt kulttuuriympäristöohjelmia työkaluksi kulttuuriympäristön hoitoon ja kehittämiseen lainsäädännön muuttamisen ja ympäristötietoisuuden myötä. Ohjelmien laatiminen on samalla jatkoa erilaisille kulttuuriperintöinventoinneille: pelkkä viranomaispäätös jonkin kohteen merkittävydestä ei aina takaa kohteen säilymistä. Hoitoon tarvitaan tietoja ja taitoja, mutta ennen kaikkea omaehtoista halua kohteiden säilyttämiseen.

Vaikka kulttuuriympäristö muodostuu ajallisesti menneiden ja nykyisten ihmisten kätten töistä, keskittyvät kulttuuriympäristöohjelmien kysymykset ennen 1960-lukua rakennettuihin kohteisiin - ja syystäkin: nykypäivän jatkuvaa muutosta ja kehitystä itseisarvoisesti palvovassa yhteiskunnassa menneisyyden merkkien arvo on hämärtynyt.

Vuoden 1985 rakennussuojelulaki ja vuoden 2000 maankäyttö- ja rakennuslaki velvoittavat ja haastavat kuntia entistä huomattavasti enemmän kulttuuriympäristön hoitoon, kun rakennussuojelun painopiste on siirtynyt kaavoitukseen ja kaavoitusvastuu kuntatasolle.

Suomen hallitusmuodossa (1995) määriteltiin ensimmäisen kerran luonnon- ja kulttuuriympäristön hoitaminen jokaiselle kuuluvaksi velvollisuudeksi:

”Vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuu-

desta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille. Julkisen vallan on pyrittävä turvaamaan jokaiselle oikeus terveelliseen ympäristöön sekä mahdollisuus vaikuttaa elinympäristöään koskevaan päätöksentekoon.” (Perustuslaki 14 ')

Suomi on jo 1950-luvulta lähtien sitoutunut erilaisiin kansainvälisiin sopimuksiin, jotka osaltaan toimivat Suomen kulttuuriympäristön hoitoa koskeva lainsäädännön ja käytännön toiminnan perustana.

Kuka ei olisi lapsuudessa rakentanut majoja tai viehättynyt leikkimökeistä. Ne kuvastavat aikansa kauneuskäsitteitä, mutta todistavat myös ihmisen synnynäisestä tarpeesta ympäristön muokkaamiseen. Kaikissa kulttuureissa ilmenevä pyrkimys kauneuteen on inhimillisyyden, ihmisen eläimestä erottava piirre. (Kuva Kiuruveden kotiseutuyhdistys)

Tällaisessa tilanteessa, jossa kaikki ovat vastuussa monitahoisesta kulttuuriympäristön kentästä, tekijöitä ja vastuun kantajia ei, ikävä kyllä, tahdo löytyä. Katsaus esimerkiksi Kiuruveden vanhaan rakennuskantaan paljastaa, että ympäristön, rakentamisen ja korjaamisen parissa riittäisi yllin kyllin töitä. Töihin ryhtymisen pullonkaulana nähdään yleensä rahan ja organisoinnin puute. Lieneekö myös niin, ettei esteettisesti hyvää ympäristöä ymmärretä yhdeksi ihmisen perustarpeeksi.

Millainen on Kiuruveden kulttuuriympäristöohjelma ja sen tavoitteet ?

Ohjelma jakautuu seuraaviin osiin:

Kiuruveden yleiskuvauksessa tarkastellaan aluetta maisemarakenteen kannalta. Tavoitteena on maiseman tarjoamien lähtökohtien tunnistaminen ja maiseman kehitysmahdollisuuksien arviointi näiden kannalta.

Osassa Kiuruveden kulttuuriympäristöt historian kertomana tarkastellaan kronologisesti Kiuruveden kulttuuriympäristökohteita näiden historiallista taustaa vasten, esitellään tietyille aikakausille tyypillisiä kulttuuriympäristöpiirteitä sekä historian suurten linjojen ja aikakausien ilmenemistä paikallisesti.

Tarkastelun tavoitteena on antaa kuntalaisille avaimet ympäristölukutaidon kehittämiseen, mikä yhdessä tiedon kera oletettavasti lisää kiinnostusta ympäristöön. Historian tunteminen on avain kulttuuriympäristön syy-yhteyksien oivaltamiseen, minkä kautta pystymme taas arvioimaan oman aikamme toimia ja arvoja. Tavoitteena on auttaa näkemään arvokas ympäristö voimavarana ja Käynnistin työn alueeseen ja aiempiin inventointeihin tutustumalla. Haja-asutusalueiden kohteiden omistajilta kyselin nykytilannetta kirjeitse. Kiersin kesän aikana lähes kaikissa inventoiduissa kohteissa lukuun ottamatta viime vuosien osayleis-

rikkautena, jolloin siitä huolehtiminen koetaan tärkeäksi, mikä on omaehtoisen toiminnan ehdoton edellytys.

Tässä kronologisessa osassa pohditaan samalla kohteiden nykytilannetta, ongelmia, ratkaisumahdollisuuksia sekä tietolähteitä ja ohjeita toimenpiteisiin. Korjaustoimenpiteitä on esitetty esimerkinomaisesti.

Osa toimii samalla paikallisena rakennushistorian käsikirjana ja vaikka retkioppaana: onhan havaintomateriaali löydettävissä pitkien pitäjää. Toivottavaa on, että teksti innostaa lukijaa tutkimaan ja havainnoimaan kulttuuriympäristöä itse. Rakentamisen ja ympäristön laadun voi oivaltaa parhaiten paikan päällä.

Alue- ja kohdekuvausosassa luetellaan inventoidut ja inventoiduiksi ehdotetut kohteet sekä näiden arvotus. Tätä osaa on tarkoitus myöhemmin päivittää.

Osassa kulttuuriympäristön suojelu, hoito ja kehittäminen kerrotaan kulttuuriympäristöä koskevista kansainvälisistä sopimuksista ja lainsäädännöstä, kulttuuriympäristön hoidon ohjauksesta maankäytön suunnittelussa, inventoinneista, tietolähteistä ja avustumahdollisuuksista.

Ohjelman laatiminen

Kiuruveden kaupungin tekninen palvelukeskus palkkasi allekirjoittaneen arkkitehti Hanna Oijalan vuoden 2001 kesäkuussa työhön, jonka sisältöä oli alustanut kaupungin puolesta tuolloin aluearkkitehtina työskennellyt Mirja Nuutinen. Pohjois-Savon ympäristökeskus myönsi avustusta työhön.

kaavatöiden yhteydessä Mirja Nuutisen tarkistamia kohteita. Tutustumiskäynnit osoittautuivat aikaa vieviksi, mutta antoisiksi. Samalla ohjelman sisältö ja painotusalue täsmentyivät. Kuntaa kiertämällä löytyi myös muita inventoitaviksi sopivia kohteita.

Parhaani mukaan pyrin kohteissa antamaan neuvomaan korjauksista ja kunnossapidosta.

Työtä on esitelty ohjausryhmälle, johon kuuluivat kaavoituksen seurantaryhmän jäsenet teknisen palvelukeskuksen johtaja Arto Karoluoto, ympäristöinsinööri Ari Ruotsalainen, mittausteknikko Tapani Turunen, rakennustarkastaja Seppo Tiihonen, kaavoittaja Mirja Nuutinen, ympäristönsuojelusihteri Tiina Valta, sosiaalihoitaja Sinikka Klemola, terveystarkastaja Petteri Käyhkö, kaupunginhallituksen jäsen Toivo Remes, teknisen lautakunnan jäsen Tapani Jauhiainen sekä kulttuurisihteri Sirkku

Kaikkonen. Pohjois-Savon ympäristökeskuksen puolesta työtä on ohjannut arkkitehti Sirpa Sivonen. Kuopion kulttuurihistoriallisen museon intendentti Tapio Laaksonen on myös antanut arvokkaita neuvoja. Kiuruveden kaupungin puolelta työtä on ohjannut Mirja Nuutinen, joka on myös työstänyt ohjelman aineiston julkaistavaan muotoon.

Kiuruvedellä 8.8.2002

Arkkitehti Hanna Oijala

1.2 Mitä kulttuuriympäristö on?

Monia ympäristöaloja koskettelevana ja melko tuoreena aiheena kulttuuriympäristökäsitteet ovat vielä selkiytymättömiä. Oheassa määritellään käsillä olevan tekstin käsitteistöä.

Kulttuuriympäristö

on ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksen jatkuvasti muovaama monikerroksinen kokonaisuus. Kulttuuriympäristössä näkyvät ihmisen toiminnan jäljet ja arvot, jotka perustuvat eri aikakausien elinkeino- ja asutushistoriaan.

Kulttuuri

on ihmiskunnan, kansan, kansanryhmän tms. aikojen kuluessa saavuttama aineellisen ja henkisen kehityksen tulos. (*Nyky-suomen sanakirja*)

Maisema

on käsitteenä laajempi kuin näkymä, minä se tavallisesti mielletään. Maisemaan vaikuttavat suhteellisen pysyvät tekijät - kallioperä, maasto sekä vesi ja ilmasto, joiden vuorovaikutuksen seurauksena kehittyvät paikalle ominaiset kasvupaikkatyypit, kasvien ja eläinten muodostamat ekosysteemit, jotka kehittyessään antavat maisemalle kulloistakin kehitysvaihetta ilmentävän il-

miasun eli maisemakuva. (*Panu*) Maisema jaetaan luonnon- ja kulttuurimaisemaan sen mukaan, ovatko luonnon vai ihmisen toiminnan tuloksena syntyneet elementit hallitsevia.

Raja luonnon- ja kulttuurimaisemien välillä on häilyvä: esim. peltoaukeita rajaavat metsäselänteet, aukeiden tilojen tai tien varsien maamerkkimäiset puut, laidunten metsäsäarekkeet ovat tärkeä osa kulttuurimaisemaa. Samoin kivikautiset asuinpaikat ovat ilmiänsultaan usein luonnonmaisemia, mutta ajallisen kerroksisuutensa vuoksi ne voidaan ymmärtää kulttuurimaisemina. (*Panu*)

Luonnonmaisema

Luonnonmaiseman kehitykseen ovat vaikuttaneet pääasiassa vain luonnon prosessit.

Kulttuurimaisema

on kulttuuriperinnön, rakennustaiteen, kansanperinteen, elinkeinohistorian, kasvi- ja eläinlajiston sekä eri luontotyyppien ilmentymä. Kulttuurimaisemat voidaan jakaa kaupunkimaisemiin ja perinnemaisemiin.

Kaupunkimaisema

on urbaani maisema, lähes yksinomaan ihmisen luoma ympäristö.

Maaseudun kulttuurimaisema

on perinteisen maatalouden muovaamia rakennettuja perinnemaisemia ja perinnebiotooppeja.

Maisemarakenne

on maiseman muutosprosessin aiheuttamien luontotekijöiden rakenteellinen kokonaisuus, jonka perusosia ovat maasto, eloton luonto (kallio- ja maaperä, vesi, ilmasto) ja elollinen luonto (eläimet, kasvit) sekä kulttuurisysteemit (ihmisen kehittämät ympäristöt).

Maisemakuva

on maiseman muutosprosessin jonkin vaiheen näkyvä ilmenemismuoto.

Maiseman solmukohta

on useiden maisemakokonaisuuksien leikkauspiste tai kohtauspaikka (esimerkiksi harjun ja vesistön leikkauspiste tai laaksojen risteyspaikka).

Maiseman äärialueet

ovat joko maisemarakenteen korkeimpia vedenjakaja-alueita tai sen alimpia pintavesien kerääntymiskohtia.

Inhimillinen vyöhyke

on maisemarakenteen vyöhyke, jolla luonnonolot ovat inhimilliselle asutukselle edullisimmat ja monipuolisimmat ja joka sietää eniten sen mukanaan tuomia muutoksia (esimerkiksi perinteisen asutuksen sijoitus).

Miljö

on lähiympäristö, joka käsittää tarkastelijaa tai kohdetta lähimpänä sijaitsevat tilaa muodostavat elementit: maaperä, rakennukset, rakennelmat ja kasvillisuus. (*Kittilän kulttuuriympäristöohjelma*)

Kulttuuriympäristökohteiden inventointi

on perinteisten tai omaleimaisten, erilaisia historiallisia vaiheita, rakennustapoja, elinkeinoja ja ympäristöarvoja kuvastavien rakennusten, rakennusryhmien, kulttuurimaisemien ja alueiden etsimistä ja luettelointia. (*Rakennuskulttuurin inventointi*)

2. KIURUVEDEN LUONNON JA MAISEMAN YLEISKUVAUS

2.1 Luonnonpiirteet

Kiuruvesi sijaitsee Ylä-Savon luoteisnurkassa, jota reunustavat suuret vedenjakajaselänteet: koillisessa ja idässä *Maanselkä* (erottaen Kainuun ja Pohjois-Karjalan seudut), luoteessa ja lännessä *Suomenselkä* takanaan Pohjanmaa. Korkeimmat reuna-alueet jakautuvat ylängöiksi, jotka työntyvät ympäristöönsä korkeampina kohti Ylä-Savon keskiosia paikallisina vedenjakajina. Esimerkiksi Pielaveden ja Kiuruveden rajamailla kulkee *Savonselkä* Iisalmen Poroveden ja Pielaveden vesistöjen vedenjakajana.

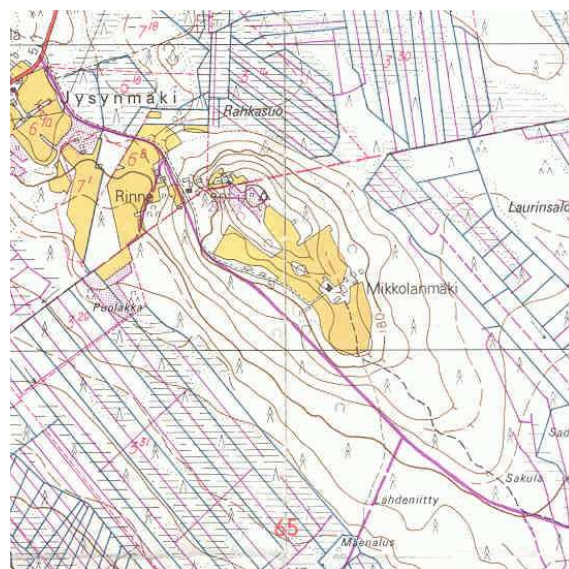
Hingunniemen ratsastuskenttää rajaava silokallio: mannerjään etenemissuunnan näyttävä sileä ja loivahko vastasivu.

Maankamara

Iisalmen reittivesistö jakaa Ylä-Savon kallioperän karkeasti idänpuoleisen vanhempiin ja lännen puolen nuorempiin kivilajeihin. Vanhan ja nuoren kallioperän kohtaaminen Kiuruveden alueella on aiheuttanut pinnanmuotojen rikkonaisuutta, kalliopaljastumia sekä suuria korkeusvaihteluja maaperään. Korkokuvaan vaikuttaa myös alueen halki Laatokka-Perämeri linjassa kulkeva kallioperän murtumavyöhyke, jossa useat järvet ja joet sijaitsevat. (Bisi)

Viimeisen jääkauden vaikutuksesta Suomen maankamara on puhdistunut Lappia lukuun ottamatta rapautumattomaan kallioon asti. Jäätikkö kulutti myös itse kallioperän keskimäärin 7 m paksuudelta. (Bisi) Jäätikkö kasasi irtaimen maa-aineksen peittämään kallioperää. Avokalliota on vähän ja vesistöjen varsia luonnehtivat pelloiksi raivatut hiesusavimaat.

Yleisin maalaji on moreeni, joka on kerrostunut kallioperän muotoja verhoavaksi peitemoreeniksi tai jään liikkeen mukaan suuntauneiksi pitkänomaisiksi harjanteiksi eli drumliineiksi.

Koivujärven Mikkolanmäen drumliinimuodostuma, joka on Kiuruvedellä verrattain harvinainen. (Kartta © Maanmittauslaitos)

Heinäperän alueella on Ylä-Savon laajin yhtenäinen erikoinen kumpumoreenialue. Kummut ovat syntyneet jäätikön päällä tai sisällä olleesta aineksesta jäätikön sulaessa paikallaan. Kumpujen korkeus vaihtelee 2-25 metriin ja ovat muodoltaan pyöreähköjä ja halkaisijaltaan 10-100m. (Bisi) Ainekseltaan kummut ovat hiekka- siltti-, ja savipitoista, minkä vuoksi kummut on Heinäperällä raivattu pelloiksi ja asutus on siksi sijoittunut mäkien lakialueille. (Kartta © Maanmittauslaitos)

Vesistöt

Ylä-Savon pohjoisosa muodostaa Järvi-Suomen latva-alueet mataline ja vesipinta-alaltaan vähäisine vesistöineen. Pohjoisempien kuntien Vieremän, Kiuruveden, Sonkajärven ja Rautavaaran pinta-alasta vain 2,5-5 % on vettä (Iisalmen, Lapinlahden, Varpaisjärven, Keiteleen ja Pielaveden 10-15 %). (Bisi) Pohjois-Savon vesistöt luetaan suurmaisematyypijaossa jokireitistöiksi. Iisalmen reitille laskee Kiuruveden alueelta neljä vesistöä: Näläntöjärven, Niemisjärven, Sulkavanjärven ja Luupuveden reitit. (Ylä-Savon vesistöjen kunnostusohjelma)

Alueella on paljon pieniä ja matalia järviä, jotka ovat reheviä ja joissa on runsas kasvillisuus. Soilta, pelloilta ja metsäojista huuhtunut humus on värjännyt useiden järvien vedet ruskeiksi. Pohjois-Savon alueella on suoritettu runsaasti järvenlaskuja, joilla on

pyritty saamaan vesijättöniityt viljelyyn. Pelloilta huuhtoutuva kiintoaines aiheuttaa järvien liettymistä ja veden samentumista tulva-aikoina.

Järvien mataluus ja runsas kasvillisuus hankaloittavat monien järvien virkistyskäyttöä. Osa järvistä on kuitenkin arvokkaita lintujärviä: Valkeisjärvi, Niemisjärven luoteisosa, Luupuvesi, Välijärvi, Yläjärvi ja Kaislanen. (Ylä-Savon vesistöjen kunnostusohjelma)

Kasvillisuus

Kasvimaantieteellisesti Kiuruvesi kuuluu eteläboreaalisen (~Itäisen Järvi-Suomen maisemamaakunta-alueet) ja keskiboreaalisen (~Suomenselän maisemamaakunta-alueet) vyöhykkeen rajamaille. Tiiviistä pohjamoorenista johtuen kuusikot ovat yleisiä. Alueella vaihtelevat keskinkertaiset ja karuhkot metsämaat mustikkatyypin kuusikoista kivaikoihin puolukkatyypin mäntykankaisiin. (Pohjois-Savon kulttuuriympäristön hoito-ohjelma) Vedenjakaja-alueilla soiden osuus maa-alasta on lähes puolet verrattuna kunnan kaakkoisosan noin kolmasosaan. Suotyyppi muuttuu keidassuosta aapasuoksi vedenjakaja-alueille mentäessä. (Bisi)

2.2 Kiuruvesi Järvi-Suomen ja Suomenselän rajalla

Luonnon piirteet ovat tarjonneet erilaisia mahdollisuuksia elinkeinojen harjoittamiselle ja asutukselle, jonka mukaan maa voidaan jakaa *maisemamaakuntiin*. Jako ottaa huomioon Suomen luontosuhteiden suuren vaihtelun ja selittää siihen eri tavoin sopeutuneet perinteiset maankäyttömuodot. Luokitus on suuria kokonaisuuksia kuvaavana suuntaantava etsittäessä maakuntien osa-alueille paikallisesti taloudellisia ja järkeviä maankäytön ratkaisuja.

Kiuruvesi sijaitsee kartan mukaan kahden maisemamaakunnan, Itäisen Järvi-Suomen ja Suomenselän rajamailla. Itäinen Järvi-Suomi on jaettu lisäksi erityyppisiin seutuihin, joista Keski-Suomen järvisuutu ja Pohjois-Savon järvisuutu ulottuvat Kiuruvedelle. (Kuva Pohjois-Savon kulttuuriympäristön hoito-ohjelma)

Suomenselkä

”Pienehköjen järvien ohella esiintyy paitsi joukko suolampareita, myös muutamia isompia järviä. Verraten niukan järviluonnon ohella on melko runsaasti suomaiden halki luikertelevia ruskeavetisiä puroja ja latvajokia.

Soita on huomattavan paljon, keskimäärin puolet maa-alasta. Metsätaloutta harjoitetaan intensiivisesti. Kaskiviljelyä on harjoitettu pitempään vain alueen itäosassa. Asutus on ollut harvaa ja takamaiden piirteitä kuvaa myös se, että rakennuskannassa on vähän vuosisataisia piirteitä. Perinteinen mäki- ja vaara-asutus ulottuu reilusti Suomenselän keskiosiin. Vielä nykyäänkin alueella ei ole edes keskikokoisia kaupunkia. Kylät ovat

pieniä ja sijaitsevat laaksoissa tai vesistöjen tuntumassa tai jonkin selänteen rinteellä.

Suomenselän sijainti takamailla on tuonut sen kulttuurikehitykseen vaikutteita ympäröiviltä Pohjanmaan, Hämeen ja Savon alueilta. Pika-asutuksen aikana alueelle muutti paljon väestöä ja monet nykyiset kylät ovat kokonaan tuolloin rakennetuilta alueilta.” (Maisema-
aluetyöryhmän mietintö I)

Tyypillistä itäsuomalaista asutustyyppiä *mäkiasutusta* on Kiuruvedellä paljon vähemmän kuin muualla Ylä-Savossa, missä näistä jääkauden sulamisvesien huuhtomattomista alueista ovat tunnetuimpia Lapinlahden Väisälänmäki ja Nilsiä Kinahmi. Kiuruveden mäkikyliä edustavat selkeimmin Pihlajamäki ja Lapinsalo kunnan pohjoisosassa sekä Pihlajamäki etelässä. Lapinsalossa Heinäperän erikoisella kumpumoreenialueella on myös mäkiasutusta. Pienimuotoisempaa muutaman ja yksittäisen talon mäkiasutusta on kunnan vedenjakaja-alueilla (Niinimäki, Mikkolanmäki).

Kun aiempi asutus sijoittui mäille ja vesistöjen tuntumaan, synnytti *jälleenrakennuskausi* lähinnä turve- ja suoperäisille maille oman laakean asutusmaisemansa. Koska alueiden lähtökohdat maatalouden harjoittamiseen olivat vanhempiin tiloihin verrattuna heikot, tämä perattujen, suorien teiden ja ojien maisema koki ensimmäisenä maaltamuuton 1960-luvulta alkaen.

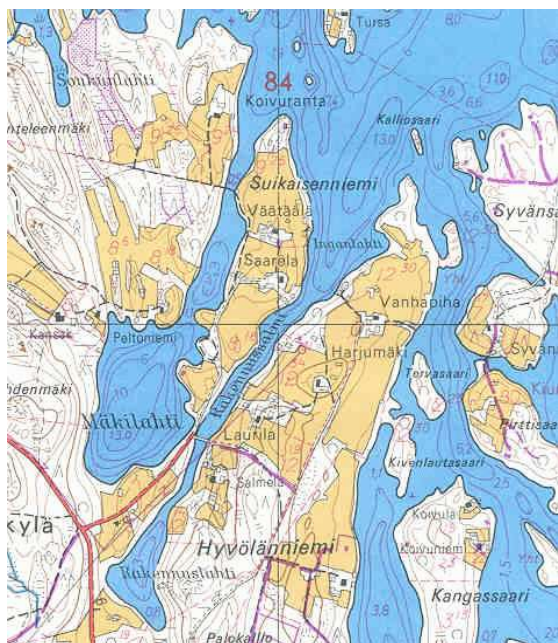
Kiuruveden jälleenrakentamisajan alueilla näkyy selvästi maatalouden nykyinen suunta; asutusmaisema muuttuu rationaaliseksi tuotantomaisemaksi, kun maatalous jatkuu yhä harvemmissä ja suuremmissa yksiköissä. Maatalous pitää suurmaiseman avoimena, jopa uutta peltoa raivataan. Pihoista vaikuttaa lähes joka toinen autioltta alueilla, jotka sijaitsevat hankalien yhteyksien päässä kylien ”perillä”.

Rytikyn kylän ehdoton rikkaus on tilojen karja ja hevoset.

Monet Kiuruveden kantatiloista, esimerkiksi Sulkavanjärven, Niemiskylän ja Kiurujärven rannoilla sijoittuivat järvien niemille. (Kartta © Maanmittauslaitos)

Keski-Suomen Järvisoutu

Keski-Suomen Järvisoutu ”on karulla graniittisella kallioperällä lepäävien laajojen järviältaiden ja polveilevien vesireittien sekä kumpuilevien moreenimaiden luoteesta kaakkoon suuntautunutta sokkeloa. Metsällä on suuri

merkitys. Pohjoisessa Suomenselkää lähestyttäessä lisääntyy soiden määrä. Viljelmät ja asutus sijaitsevat rantojen tuntumassa ja mäki-ien harjanteilla. Karujen pohjoisosien uudemmalle asutukselle tyypillisiä ovat osittain soille raivatut pika-asutuskylät.” (Maisema-alue työryhmän mietintö I)

Kiuruveden lounaiskulma kuuluu maisemaltaan Keski-Suomen Järvisoutuun. Koivujärven kyläalue erottuu selvästi kunnan muista maisematyypeistä. Aluetta luonnehtii voimakkaasti vähäravinteinen laaja Koivujärvi.

Koivujärven rantamaisemaa kesämökkeineen. Koivujärvi on Kymijoen vesistön ylin latvavesi. Maisema on pirstaleinen, ja runsaat saaret lisäävät alueen maisemallista arvoa. Muualla kunnassa tyypillistä rantapeltöjen ja -laidunten maisemaa on niukalti. (Kuva Leila Kantonen)

3 KIURUVEDEN KULTTUURIYMPÄRISTÖT HISTORIAN KERTOMANA

3.1 Luonnonhistoria

Jääkaudet ja sitä aiempi aika loivat maiseman peruspiirteet. 2000 miljoonaa vuotta sitten Ylä-Savon alueella kohosi myöhemmin poimuvuoristo, josta ovat jäljellä jääkausien kuluttamana juuret. Ne erottuvat maaperässä Iisalmen reittivesistön länsipuolelta kohti Pohjanmaata kulkevana Savon liuskejaksone. 2 miljoonaa vuotta sitten alkanut, suuressa osin Eurooppaa vallinnut useiden jääkausien sarja päättyi noin 10000 vuotta sitten, jolloin mannerjäätikön rajana Suomessa oli Salpausselkä. Jäätiköt sulivat Ylä-Savon alueella 9500-9100 välisenä aikana. Iisalmen ja Kiuruveden välillä jäätikön reunan perääntymisnopeudeksi on arvioitu noin 400 metriä vuodessa. (Bisi)

Sulamisvesivirroissa maa-ainekset lajittuivat hienomman aineksen kulkeutuessa kauemaksi ja karkeamman kerrostuessa lähemmäksi jään reunaa. Sulaminen nosti meren pinnan peittämään lähes koko Suomen korkeimpia ylänkömaita lukuun ottamatta. Tällöin Kiuruvesi oli lähes täysin veden peitossa, vain paikoin pitäjän pohjois- ja lounaisosissa jäi mäen lakialueita veden pinnan yläpuolelle. Näille veden huuhtomattomille, runsasravinteisille alueille kehittyi myöhemmin mäkiäsuusta: Pihlajamäki, Lapinsalo (kumpumoreenialuetta), Niinimäki ja Mikkolanmäki (drumliini).

Jään painosta vapautuminen aiheutti maankamaran nopean kohoamisen. Suomenselkä kohosi kynnykseksi estäen sisämaajärvien Saimaan ja Päijänteen vesien laskun Pohjanlahteen. 8000-5500 vuotta sitten veden pinta oli noin 30 metriä nykyistä ylempänä (120-130 m nykyisestä merenpinnan tasosta) Kiuruveden alueella. Kiuruvesi oli tuolloin Suur-Saimaan lahti, josta oli yhteys Päijänteseen Pielaveden vesistöreitintä kautta.

Suurin osa Kiuruveden kiinteistä muinaisjäännöksistä ajoittuu tälle ajalle. Alue oli luultavasti merkittävä vesireittien solmukohta. Myös keskilämpötilaltaan noin 2 astetta nykyistä lämpimämpi ilmasto oli suosiollinen. 6000-6500 vuotta sitten levisivät aiempien valtapuiden, koivun ja männyn kilpailijoiksi tammi, jalava, lehmus ja saarni. Ylä-Savo oli myös pohjoisin seutu, jossa pähkinäpensasta esiintyi.

Muinais-Kiurujärvi 8000 vuotta sitten. (Kuva: Kylien savut)

Maan pinnan edelleen kohotessa nopeammin Pohjanlahden kuin Suomenlahden rannalla vesistöyhteys Päijänteeseen tyrehtyi ja Saimaa sai oman lasku-uomansa Imatran Vuoksen kautta Viipurinlahteen. Tämän jälkeen lienee alueen vetovoima ja asutus ollut vähäistä. Tällöin veden pinnan lasku Ylä-Savon alueella jälleen nopeutui alentuen tasolle 108 m mpy, minkä jälkeen lasku tasaantui nykyiselle tasolle (*Jussila*).

Myös ilmasto viileni suosien kuusen levittämistä alueelle idästä, mitä edistivät myös pohjamoreenin ja savikoiden runsaus sekä

hyvä

maaperän veden pidätyskyky. Havupuuvaltaisuus vaikutti samalla maan happamoitumiseen, mikä yhdessä viileämmäksi ja kostemmaksi muuttuneen ilmaston kanssa edisti soistumista. Tasaiset alueet ja monet entiset järvien pohjat alkoivat muuttua karuiksi, happamiksi rahkasoiksi, vedet alkoivat tummua ja muuttua humuspitoisiksi. Ennen 1500-luvun uudisasutusta olivat Ylä-Savon metsät ilmeisesti luontaisen kehityskaarensa eli sukcession päätösvaiheessa: tiheitä, kuusivaltaisia, metsän uudistuessa lähinnä metsäpalojen avulla. (*Linkola*)

3.2 Esihistorian aika

Suomen esihistorian kausijako. (Kuva Pohjois-Suomen kulttuuriympäristön hoito-ohjelma)

Esihistoriallisella ajalla tarkoitetaan aikaa, jolta kirjoitetut lähteet kokonaan puuttuvat. Maa siirtyi historian aikaan vähittäin kristinuskon myötä. Kiuruveden alueella ensimmäiset kirjalliset lähteet ajoittuvat 1500-luvulle. Esihistorian aika jaetaan ihmisen käyttämien työkalujen ja aseiden valmistuksen perusteella kivi-, pronssi- ja rautakauteen. (*Huovinen*)

Esinelöydöt ja kiinteät muinaisjäännökset ovat ainoa ihmisen esihistoriasta kertova lähde. Jotta tämä ainutkertainen tieto ei tutkimatta tuhoutuisi, ovat muinaisjäännökset automaattisesti muinaismuistolailta suojeltuja heti kun ne todetaan. Nämä kalalla ja riistalla eläneen muinaisen ihmisen jäljet sijoittuvat pääasiassa vesistöjen liepeille. Koska samat alueet ovat soveltuneet hyvin viljelykseen, löydöt

ovat yleisimmin ilmaantuneet peltoa rai-vatessa, mutta todennäköisesti samalla niitä on myös paljon tuhoutunut.

Muinaismuistolain säätämisen jälkeen (1963) kohteita on Kiuruvedellä järjestelmällisesti kartoitettu. Aiempia dokumentointeja tekivät alan harrastajat liittyen 1900-luvun vaihteessa virinneeseen kiinnostukseen kansallisista juurista. (*Huovinen*) Kiuruvedellä ensimmäinen inventointi tehtiin vuonna 1887. Vuonna 2000 kohteita oli yli 30, mikä on toiseksi eniten Pielaveden jälkeen Pohjois-Savossa. (*Pohjois-Savon kulttuuri-ympäristön hoito-ohjelma*) Kivikauteen ajoittuvien löytöjen suhteellinen runsaus osoittaa Kiuruveden olleen muinaisjärvivaiheiden aikana ihmisen merkittävä kulkualue. Museovirasto on määrittänyt (1983) Kuopion läänissä 15 valtakunnallisesti merkittävää esihistoriallista suojelualuekonaisuutta, joihin kuuluvat Kiuruvedellä kampakeraamisen ajan Hinkusalmi ja Tu-

liniemi.

Ryönänjoen Luvelahdesta vuonna 1947 löytynyt ihmishahmoinen vasarakirves, jota säilytetään Kansallismuseossa Helsingissä. (Kuva Museovirasto)

Suomalaisen kulttuurin 10000 vuoden historiassa kiviakauden aika 8000-1000 eKr kattaa siis suhteellisesti pisimmän ajan eli noin 7000 vuotta. Kiviakauden muinaisjäännöslöydöt ovat maassa havaittavia asumisen jälkiä: kulttuurikerroksia, saaliseläinten poltettuja luita ja asumusten paalunsijoja sekä työkaluiksi muokattuja kiviä. Varhaisimmat merkit ihmisen liikkumisesta Kiuruveden alueella ajoitetaan esikeraamiseen aikaan. (Huovinen)

Kampakeraamisen ajanjakson (4200-2000 eKr.) keksintö, saviastioiden valmistus, oli merkittävä historian tutkimukselle, koska saviastioiden palaset säilyvät maassa paremmin kuin aiemmat, pääasiassa luun, puun tai muun maatuvamman materiaalin jäännökset.

Kampakeraamisen ajan löydöt, kuten työväliseiksi helposti muokattavat piikiven palaset, kertovat myös kaupankäynnistä. Suomessahan ei piitä luonnostaan esiinny. Viimeistään kampakeraamisella ajalla Lapinraunioita on maamerkkimäisinä näkyvillä paikoilla vesireittien varrella, mikä ker-

Suomeen oli tullut suomalaisugrilaista kieltä puhuvaa väestöä, ja nuorakeraamisella ajalla mm. karjanhoidon mukanaan tuomaa väestöä. kivisten asuinpaikkojen joukossa tämän ajan löydökset ovat selvästi tavallisimpia (yli 80 kohdetta).

Pieni kaarevateräinen kvartsinen kaavin, joka löytyi Muinais-Saimaan korkeimmalla rannalla sijainneelta asuinpaikalta (noin 7000-4500 eKr) Honkarannasta. (Kuva Timo Jussila)

Noin 2000 vuotta eKr siirryttiin pronssikautteen, jolloin kaupankäynnin myötä oli omaksuttu metallien käyttö. Etelä- ja Länsi-Suomessa messä harjoitettiin alkeellista karjanhoitoa ja ehkä maanviljelyäkin, sisämaassa jatkui lappalaisten harjoittama pyyntitalous. Rautakauden tyypillisimpiä muinaisjäännöksiä ovat kivisten hautausmaiden, Suomen rannikon komeat hiidenkiukaat ja näitä vaatimattomammat itäisemmän Suomen lapinrauniot. Kiuruvedellä näitä on inventoitu vähän, vain yksi Niemismäellä. Rantaosayleiskaavatyön yhteydessä muinaisjäännökset inventoinut Timo Jussila olettaa kuitenkin tämän aiemmin lapinrauniona pidetyn kivisten luontaiseksi kivisten eli pirunpelloksi. Lapinraunioiden merkitys ja historia on kuitenkin vielä tutkimatta. Liittyikö Pohjois-Savossa kumpujen rakentamiseen hautaamista, maan omaksi merkitsemistä (omaksi eränkävintialueeksi), palvontaa tai uhraamista? Jotkut rökkiöt ovat todennäköisesti olleet liesiä tai kaskiraunioita. Kivisten rökkiöiden ikä voi vaihdella suuresti.

too niiden saattaneen toimia myös eränkävijöiden tienviittoina ja erämaiden rajamerkkei-

nä sulkematta pois hautatarkoitusta. Eero Ojanen pohtii pyhyden ja rajan käsitteiden yhteyttä lapinraunioihin kirjassaan Suomen muinaisjäännöksiä: ”Raja ei välttämättä merkinnyt ihmisyyteen välistä rajaa vaan ihmisen hallinnassa olevan ja sen ulkopuolelle jäävän hallitsemattoman välistä; asuttu maa /erämaa, tämänpuoleinen/tuonpuoleinen on analogia, jota selittää pyhä-sanain vanhin, kristinuskon edeltävä merkitys liittyen rajan ja erillisyyden käsitteeseen”.

Uhrikivien tarkoitus on selvästi uskonnollinen nimitysten vaihdellessa tyyppin mukaan (uhrikivet, -pöydät, -kuopat, -kupit). Ilmiö yleismaailmallinen ja sitä tavataan Skandinaviassa jo ajalta 3000 eKr. Suomessa vanhimmat ovat ajoitettavissa *rautakauteen*. Itä-Suomen uhrikivien ikä on epävarma, ja useat tutkijat olettavat niiden olevan vasta 1200-luvulta. Sijaitessaan hautapaikkojen yhteydessä kivet liittyivät vainajien palvontaan, kun taas metsäinen sijainti saattaa liittää ne luonnonpalvontaan. Hautapaikoilla joka vainajalla saattoi olla oma kivi kuppi, johon ruokahuuri tuotiin. Uhraaminen jatkui vuosisatoja eriasteisena, vaikka se pakanallisena lopetettiin kristinuskon myötä 1500-luvulla virallisesti koko valtakunnassa. Nykypäivän hautakukat ja kynttilät jatkavat tavallaan perinnettä.

Metallien hyvistä säilymisedellytyksistä huolimatta pronssikauden ja sitä seuranneen rautakauden ajan muinaismuistojen määrä on hyvin vähäinen. Syynä lienee ilmaston viilenemisen aiheuttama kulttuurin taantuminen ja esineiden sulattaminen kalliin raaka-aineen vuoksi uusiin käyttötarkoituksiin.

Eränkävynä

Lappalaisperäisen nimistön runsaus (Lapinsalo, Lapinniemi, Kotajoki, Osmanki ja Hin-

Eränkävijän rakennelmat olivat oletettavasti tilapäisiksi tarkoitettuja kotia, joissa ympärä-

gunniemi) kertoo alueen varhaisimmasta väestöstä, jonka kanssa etelästä ja idästä tulleet eränkävijät kävivät luultavasti turkiskauppaa, ilmeisemmin kuitenkin verottivat ryöstämiseen asti. Toisaalta Lappi-sanain aiempi vieraaseen ja kaukaiseen viittaava merkitys saattaa selittää Lappi-johdanteisten nimien esiintymistä. 1500-luvulle tultaessa erätalous oli kehittynyt järjestäytyneeksi elinkeinoksi, jota perheet ja suvut harjoittivat haltuun ottamallaan erämailla. Turkokset olivat 1000-luvulta alkaen merkittävä valuutta maailmalla, mikä edisti eränkävynä. Sitä vauhdittivat myös valtion maapolitiikka ja rintamain väestönkasvu.

Lahnavuoren rajamerkki.

Pohjois-Savossa eri heimoilla oli jatkuvia rajakiistoja. Ruotsin valtakunnan puoleiset hämäläiset ja savolaiset sekä Novgorodin valtakuntaan kuuluvat karjalaiset heimot tulkitsivat vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauhan epämääräistä rajaa luonnollisesti omaksi edukseen Ylä-Savon vesireittejä käyttäessään. Tilanne vakiintui useita vuosikymmeniä kestäneiden sopimisyhtymien jälkeen vuonna 1452, mistä muistona on Lahnavuoren rajamerkki. Siinä yhtyvät Venäjän, Pohjanmaan, Savon ja Hämeen rajat. (*Huovinen*) Kuitenkin vasta vuonna 1595 solmitun Täyssinän rauhan jälkeen katsottiin Savon alueen muodollisestikin kuuluvan Ruotsin valtakuntaan.

kehään asetetut pystysuuntaiset riu´ut tai puun haljispuolikkaat tukeutuvat yläpäästään toisiinsa. Rakennustyyppinä pistekota säilyi

Kiuruvedellä vielä 1900-luvulle keitto- ja pyykkikotana.

Lamasalvosrakenne eli vaakasuora hirsirakenne omaksuttiin Suomeen idästä rautakaudella 800-1000 jKr. Uusi edistysellinen rakennustekniikka perustui rautakirveeseen, jolla voitiin kaataa suuri puumäärä, sekä vaaraan, jolla voitiin tehdä salvos ja rakentaa tiivis seinärakenne. (*Sukupolvien perintö I*)

Vanhimman salvosrakennetyypin, hirsikodan, yleisyydestä ei ole tietoa, mutta yksinkertaisuutensa puolesta voidaan niitä olettaa pystytetyn eräsijoille. Hirsikota oli salvottu nelimäinen vuoliaiskattoinen rakennus, jonka keskellä oli kivistä kasattu tulisija. Välikattoa ei ollut, ja savu ohjautui keskellä harjaa olevan aukon kautta ulos. Rakennustyyppinä hirsikotaa kuten pistekotaakin käytettiin vielä 1900-luvulla karjakeittiöinä ja metsätyökämpinä.

Koivujärven Rauhaniemen savupirtti saattaa olla eränkävijöiden rakentama ja Kiuruveden vanhin säilynyt rakennus. Rakennus oli perimätiedon mukaan paikalla uudisasukkaiden tullessa paikalle.

Viliina Remes pyykkikodalla. (Kuva Kiuruveden Kotiseutuyhdistys)

Esihistoriallisten kohteiden suojelu ja alueiden käyttö

Kiinteät muinaisjäännökset ovat maastossa säilyneitä muinaisen väestön rakennelmia tai asumismuotoja, joita ei voi siirtää. Kuitenkin myös kiviröykkiöt, muistokivet ja muut vastaavat luetaan kiinteisiin muinaisjäännöksiin. Niihin luetaan myös luonnonmuodostumat, joihin ehkä liittyy kultillinen tai maaginen merkitys. Laki ei määrittele kohteelle yksiselitteistä ikärajaa, vaan kohdetta arvioidaan sen ”muinaisuuden” mukaan: kohteen on oltava pois alkuperäisestä käytöstä tai raunioitunut eli jääne ihmisen toiminnasta. Siksi muinaismuistoja ovat myös historiallisen ajan kaskirauniot ja pyyntikuopat. Vainajien kunnioittamisesta on näkynyt piirteitä 1900-luvulle asti vanhoista kristinuskoa edeltämistä uskomuksista. Vainajien muistoksi karsitun puun tarkoitus oli estää kuolleen palaamasta kummittelemaan. Myöhemmin tapa muovautui vainajan muistoksi tehdyksi merkinnäksi, joka sijaitsi pihapiirissä tai saattoreitin varrella. Käytössä olivat myös ulkorakennuksen seinälle kiinnitetyt muistotaulut.

Muistolauta Toiviaiskylän Suonlaidan torpan aitan oven päällä

Koivujärven Rauhaniemen karsikkopetäjän runkoon on kaiverrettu Salomon Saastamoisen nimikirjaimet S.S. ja kuolinaika 26.1.1868. Rungon kaarnaa on vuoltu muutaman kymmenen sentin korkuiselta alalta, ja merkinnät siinä erot tuvat enää heikosti. (Kuvat yllä ja alla).

Muinaismuistolain merkityksestä

Muinaisjäännös on lailla suojattu, heti kun se tulee tietoon. Löydön tekijän on heti keskeytettävä työt, jotka voivat vahingoittaa jäännöstä, ja ilmoitettava löydöstään museovirastoon. Hankkeen toteuttaja on vastuussa muinaisjäännösten tutkimisesta aiheutuvista kustannuksista tietyin lievennyksin. Poikkeus- ja rakennuslupien myöntäjät voidaan saattaa vastuuseen. Mikäli muinaisjäännöksiin kajotaan lain vastaisesti, siitä voidaan määrätä rangaistukseksi sakkoa. *(Muinaismuistolaki 295/1963)*

Maankäyttö- ja muissa hankkeissa tulee hyvässä ajoin esisuunnitteluvaiheessa selvittää, tuleeko hanke koskemaan kiinteää muinaisjäännöstä. Tällöin vältetään rakennuttajan tai kaavoittajan kannalta ikäviltä ja kustannuksia lisääviltä yllätyksiltä. Varsinkin järvien rantakaava-alueet sijaitsevat usein potentiaalisilla muinaisjäännösalueilla. Ei riitä, että muinaisjäännöstiedot kysytään Museovirastosta, vaan pitää myös huomioida tutkimustilanne. Yleisesti luullaan, että muinaisjäännökset voidaan todeta alueen luontoselvityksen yhteydessä. Koska yleisimmistä tyypistä, esihistoriallisesta asuinpaikasta, ei yleensä ole jäänyt jäljelle mitään maanpäällistä, vain koulutetut arkeologit voivat suorittaa inventoinnin. *(Jussila)*

Muinaismuistolain mukaan kaikki maasta löydetty esineet, joiden iäksi voidaan olettaa vähintään sata vuotta, on toimitettava puhdistamattomina mahdollisimman pian Museoviraston tutkittavaksi. Ilmoituksia esineistä ja löytöpaikoista voi tehdä Kuopion kulttuurihistorialliseen museoon tai suoraan Museovirastoon.

Voidaanko muinaisjäännöksiä “hyödyntää”?

Koska useimmat muinaisjäännökset lapinraunioita ja kuppikiviä lukuun ottamatta tuskin erottuvat maisemasta, ei niillä sel-

laisenaan ole nähtävyyssarvoa. Ehkä matkailua suurempi merkitys muinaisjäännöksillä on paikallisten asukkaiden identiteetin kohottajina. Muinaisjäännökset ovat oivia kotiseutu- ja koululaisretkeilyn kohteita. Toisaalta jo tieto jonkin luonnonalueen sisältämästä näkymättömästäkin muinaisuudesta luo alueesta paikan ja voimakkaita tunteita tuhansia vuosia sitten samaa maisemaa katselleesta ihmisestä. Luontopolkujen ja muiden matkailukohteiden yhteydessä muinaisjäännökset kannattaa merkitä opastauluin. Uusia reittejä suunniteltaessa muinaisjäännökset ovat potentiaalinen lisäarvo. *(Jussila)* Esimerkiksi Ylä-Savon seutukunnan alueelle suunnitteilla olevan monikäyttöreitin tarkemman suunnittelun yhteydessä maiseman “muinaisuus” voitaisiin esitellä. Tulisi tutkia, voisiko levähdys- ja nuotiopaikkoja hevospuomeineen rakentaa muinaiselle rantatörmälle.

Kiuruvedellä rantaosayleiskaavoihin liittyvien muinaisjäännösinventointien tekijä arkeologi Timo Jussila on ehdottanut Hallaperän Paavolan lähialueen esittelyä opastauluin. Myös Honkarannan Muinais-Saimaan rantatörmä ja alueen kivikautinen asuinpaikka olisivat esittelemisen arvoisia.

Esihistoriallista asuinpaikkaa voidaan hyödyntää myös tutkimalla sitä. Kaupunki, kotiseutuyhdistys tai muu taho voi kustantaa kaivauksen, jolla voidaan työllistää vaikkapa nuoria mielekkäällä työllä. Kaivaustyötä voidaan esitellä tiedotusvälineissä, mikä samalla voi luoda kunnasta positiivista julkisuutta. Loma-aikana kaivaus toimii sinänsä nähtävyytenä. *(Jussila)*

Muinaisjäännösalueen säilyttäminen ja “hoito”, avoimena pitäminen ja tarpeellinen merkitseminen on suunniteltava Museoviraston tai Museovirastoa edustavan maakuntamuseon (Kuopion kulttuurihistoriallinen museo) kanssa. Hoitoon on mahdollista saada rahallista avustusta.

Kirjallisuutta:

Hiidenkiuas ja Tulikukka. Opas arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoon. Helsinki 1999

Maatalouden ympäristöjen erityistuet 2001-2006. Maisemahoito. Luonnon monimuotoisuus. Perinnebiotoopit. Maa- ja metsätalousministeriö 2001

Muinaismuistolaki 295/1963

Ojanen, Eero, Suomen Muinaisjäänöksiä. 1999

Muita tietolähteitä:

Pohjois-Savonmuinaisjäänöksiä valvoo Museoviraston arkeologisessa osastossa tutkija Helena Taskinen p. 09-40501 sekä Kuopion kulttuurihistoriallisessa museossa Jouko Aroaho p. 017-182611, jotka vastaavat mielellään kaikkien aiheeseen liittyviin kysymyksiin.

Luettelo Pohjois-Savon muinaisjäänöksistä www.kulttuuripolku.net/kutke/

Kiurujärven sekä Koskenjoen ja Niemisjärven rantaosayleiskaavojen muinaisjäänösten inventointi Mikrolitti Oy:n kotisivuilla: www.dlc.fi/~microlit/kiuruves/kiuru1.htm

3.3 Omavaraistalouden aika (1540-1870-l.)

Varhainen asutus

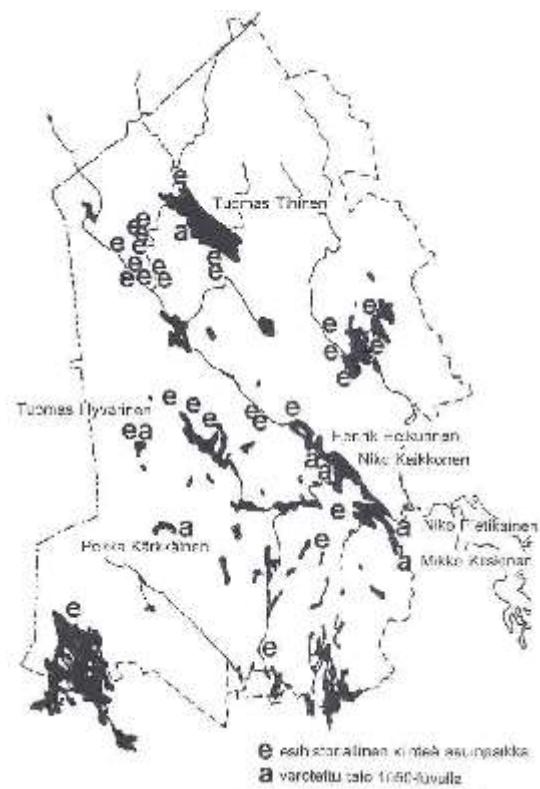
Hämäläisten Savon mailla aloittama erämaiden haltuunotto oli 1500-luvun alkuun mennessä edennyt Saimaan latvavesille asti. Erätalouteen kuului todennäköisesti jo kaskeaminen, mikä auttoi luontevasti eräsijojen muuttamista pysyviksi asuinsijoiksi. Eränkävijät ottivat siemenviljaa mukaansa ja kylvivät sen edellisen kesän eräretkellä kaatamaansa kaskeen. Kesän metsästettyään ja kalastettuaan sato korjattiin ja puitiin kalasaunassa. Osa sadosta tuotiin kotiin, osa jätettiin eräsijalle seuraavaa kevättä varten. Kun erämies rakensi pirtin eräkaskensa reunalle, toi sinne perheensä ja karjansa, syntyi uudistalo. (Pennanen)

Syyt tälle maamme suurimmaksi asutusliikkeeksi nimetylle “savolaisekspansiolle” olivat rintamaiden väestön kasvu ja Kustaa Vaasan aloittama erämaiden asutus. Uudistiloille myönnettävät verohelpotukset houkuttelivat väestöä yhä kauemmas maan kiistanalaisille rajoille, mikä samalla tuki Ruotsi-Suomen suurvaltapolitiikan laajenemistavoitteita.

Ensimmäiset varmemmat tiedot vakinaisesta asutuksesta kertoo uudisasutuksen verollepäpano vuoden 1541 maakirjassa, jonka tiedoista voidaan päätellä Kiuruveden väestömääräksi 40-50 henkeä. Asutusta on voinut olla aikaisemminkin, yksi syyhän erämaille asettumiseen oli rintamaiden verotuksen välttäminen. Kiuruvedellä olivat tällöin Niemisjärven ja Sulkavanjärven kylät.

Itä-Suomen elinkeinohistorian keskeinen ilmiö, *kaskeaminen*, on monimuotoinen ryhmä menetelmiä, joille yhteistä oli viljeltäväksi aiotulla maalla kasvavien puiden polttaminen ja näin maaperä- ja puuainesten muuttaminen kasveille

käyttökelpoisiksi ravinteiksi. Uudisasutusalueilla kaski tehtiin *huuhtakaskena*, josta sato saatiin vasta usean vuoden päästä. Suuret puut kuivattiin pystyyn kuorimalla ja vioittamalla jälsikerrosta erityisellä pykällysmenetelmällä. Pienemmät puut kaadettiin ja sitten metsä sai pari vuotta kuivua ennen polttoa ja kylvöä rukiille tai nauriille. (Pohjois-Savon kulttuuriympäristön hoito-ohjelma)

Kiuruveden ensimmäisten talojen sijainti. Seitsemästä talosta kaksi oli Kiurujärven eteläpäässä ja kaksi sen länsirannalla (Kaikkoset, Heikuriset yhtiömies Rottinen sekä Kiskiset), yksi Näläntöjärvellä, yksi Hautajärvi-Kalliojärvi -alueella (Kärkkäiset) sekä yksi Vaaksjärven pohjoisrannalla (Hyväriset). Sulkavanjärvellä olivat Lappalaisten Pietikäisten ja Karpusten talot. Niemisjärven ympäristö oli tiheimmin asuttua. Myös Ruokomäkeen tuli asukkaita 1500-luvulla (Kärkkäiset Rantasalmelta). (Huovinen)

Kaskeamisen yleistymiseen vaikutti uuden runsaasti haarovan juuresrukiin satoisuus. Koska kasvit käyttivät poltetusta maasta ravinteet nopeasti, toista satoa kaskesta ei kannattanut ottaa, vaan se jätettiin metsittymään ja karjan laidunnettavaksi. Kaskinauriin viljely jatkui pitkään, kun muissa lajeissa oli jo siirrytty peltoviljelyyn. Nauriit varastoitettiin yksinkertaisiin maakuoppiin, joista on vielä jäänteitä metsittyneillä vanhoilla kaskimailla paikallisten asukkaiden kertoman mukaan esimerkiksi Sulkanjärvellä. Kaskenpolttoa harjoitettiin pellonraivausmenetelmänä Savossa vielä 1900-luvulla.

Vaikka valtio 1600-1700 luvuilla alkoi hillitä kaskenpolttoa, jatkui se metsäisessä, harvaan asutussa Pohjois-Savossa 1800-luvulle etenkin köyhemmän ja maattoman väestön elinkeinona. Pellon raivaus oli kivisyyden ja mäkisyyden takia työlästä, eivätkä helpommin raivattavissa olevat alavampien alueiden maat hallanarkoina antaneet riittävää turvaa ja elantoa. Peltoja ja niiden lannoittamiseen tarvittavaa riittävää karjamäärää oli vain varakkailla.

Omavaraistalouden rakentaminen

Omavaraistalouden rakennuskanta kertoo selkeästi paikallisista luonnon tarjoamista resursseista ja toisaalta ihmisen taidosta ja oivalluksista sopeutua vallitseviin ilmasto-olosuhteisiin. Vieraiden vaikutteita näkyi sitä vähemmän mitä arkisemmista rakennuksista oli kyse. Arvokkaampiin, kuten aittoihin ja asuinrakennuksiin, omaksuttiin vieraita vaikutteita useilta suunnilta. Kiuruveden rakennusperintö Suomenselän kupeessa tarjoaa siksi mielenkiintoista pohdittavaa läntisen ja itäisen kulttuurin rajalla.

Savo pysyi 1700-luvun alkuvuosikymmenille harvaan asuttuna. Suomea koettelivat

Karja oli Kiuruvedellä omavaraistalouden aikana tärkeä lisäravinnon antaja, ei niinkään lannantuottaja. Vuoden 1571 hopeaveroluettelossa mainitaan Tavinsalmen alueen pohjoisosien uudistalojen karjanhoidon olleen alueen voimakkainta, minkä selitettiin johtuvan hyvistä luonnonniityistä. Varakkuus oli kuitenkin suhteellista, sillä lehmätilallisilla oli normaalisti vain muutama.

sotarasitukset ja toistuvat katovuodet. 1500-luvulta alkaen Ruotsi-Suomen suurvalta-ajan sodat veivät väkeä ja varoja erityisesti Suomesta. 1600-luvun lopulla kehitettiin erityinen ruotujakolaitos, jossa useampi talo (Savossa tavallisesti 3 taloa) muodosti ruodun ylläpitämään ja rakentamaan torpan vakinaiselle Savon rykmentin Iisalmen komppaniaan kuuluvalle sotamiehelle. Suuren Pohjan sodan aikana 1700-luvun alussa Iisalmen komppaniaan kuului 125 ruotua, joista Pielaveden ja Kiuruveden ylläpidettäväksi tuli 25. (*Pennanen*)

Kylärakenne ja rakennusten sijoittelu

Vanhin asutus etsiytyi sijoille, jotka tarjosivat parhaat pienilmastolliset ja maastolliset edellytykset varhaiselle maataloudelle; sopivimpia olivat muinaisjärvien jäljiltä hedelmälliset ja vähemmän hallanarat vesistöjen savi- ja hiesumaat, mutta myös vesistöistä kauempana sijaitsevat, mannerjään sulamisvesien vähän huuhtomat mäki-alueet. Pidemmän kasvu-kauden tarjoamat auringonpuoleiset rinteet olivat suotuisimpia sekä pelloille että talon pihaille.

Länsi-Suomen tiheissä ryhmäkylissä rakennukset sijoitettiin toisiinsa nähden suorakulmaisesti käytännön sanelemana, mutta myös ylempien säätyjen antamien esikuvien mukaan. Harvaan asutussa Itä-Suomessa sijoittelu oli vanhastaan vapaammin maastoa mukailevaa. Rakennusten suorakulmainen sijoittelu yleistyi ensin varakkaimmissa taloissa valistuksen, maan hallinnon ja ylempien säätyjen antamien mallien vaikutuksesta. Petovaaran, ei niinkään tiheään kylärakenteen vuoksi pihat voitiin sulkea kulmistaan joko rakennuksiin tai aidoin umpeen. Tällöin pihaan saavuttiin aitan solan kautta.

Lapinsalon Kivelän ruotusotilastorpasta ovat jäljellä valittavan huonoon kuntoon päässeet mökki ja aitta, joka on perimätiedon mukaan mahdollisesti 1600-luvulta. Pihapiiri oli aiemmin suljettu petovaaran vuoksi. Pihaan kuljettiin aitan solan kautta. Rakennuskantaa paremmin ruotulaitoksesta ovat säilyneet ruotsinkieliset sukunimet, jotka miehille annettiin näiden ryhtyessä ruotusotilaiksi.

Lapinsalon Kivelän tilan omistajien sukunimi oli miekkaa tarkoittava Svärd.

Vaikka pihoja luonnehti runsas rakennusten kirjo, yhdistivät maisemaa käsityöstä, rakennustekniikasta ja paikallisista rakennusaineista juontuvat piirteet: liiste- ja tuohikattoiset loivahkot satulakatot, harmaantuvat hirsiseinät sekä rakennuspuun mitoista rytmensä saaneet rakennusmassat. Asuminen oli eriytynyt moninaisten toimintojen mukaan lukuisiin eri rakennuksiin. Pirttirakennus, henkilökohtaiset aitat, varasto-aitat, eläintilat, venetalakset ja nuottakodat saivat oman tyypillisen hahmonsä hirsistä. Asutusta kehystivät heleät lähimetsät, jotka kaskeamisesta ja metsälaidunnuksesta johtuen kasvoivat Savossa tyypillisesti lepikkoa. Havupuuvallatset salomaat rajasivat horisontin kauimpana.

Pohjois-Savossa pihat pysyivät 1800-luvun lopulle puuttomina karjan ja talonväen toimintatantereina, mistä vanhat piirroksiset ja asiakirjat (valtiovirkamiesten ym. matkakertomukset) kertovat. Aidatuilla lähipelloilla kasvatettiin nauriita, myöhemmin myös humalaa ja muita hyötykasveja. Puihin on vanhastaan kuitenkin liittynyt hengellisiä uskomuksia, mistä syystä kylillä ja piholla saattoi kasvaa yksittäisiä pihapuita, kuusi ja pihlaja Itä-Suomelle tyypillisimpinä. Vähitellen, ensin pappiloiden pihat esikuvina, yleistyi pihapuiden ja kujanteiden istutus.

Savutupa ja paritupa

Eränkävyn ajoilta periytyvä alkeellinen asuntona, saunana ja viljan kuivaustilana käytetty savupirtti kehittyi savutuvaksi, kun uuni muurattiin ruuan paistamiseen soveltuvaksi. Savupirtin kiuas muuttui umpikattoiseksi uuniksi, jossa savu kulki hormin kautta tupaan. Keittokota jäi kesäkäyttöön.

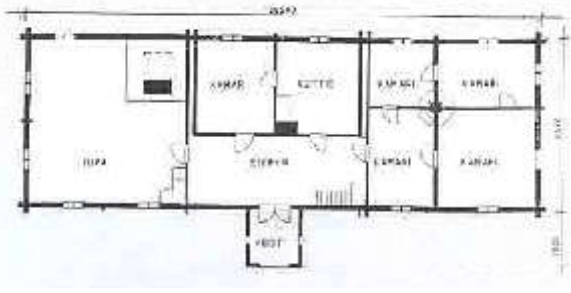

*Jetta-mummo savu-uunin kyljessä Luupuvdedellä.
(Kuva Kiuruveden kotiseutuyhdistys)*

Savutuvan oletetaan yleistyneen lännestä: ruotsinkielien ”ugn” näkyy suomen ”uuni”-sanassa. Uuni muurattiin ruuan teon helpottamiseksi korkeahkalle kivi- tai hirsijalustalle. Itä-Suomessa jalusta oli tyypillisestisalvottu hirsikehikko. Piirre säilyi myöhemmin 1800-luvulla yleistyneiden uloslämpiviä uunien rakenteena (esimerkiksi Heikkisenahossa, Lapinniessä ja Vanha-Lassilassa). Kiuruvedellä uuniin ei yleensä liittynyt liettä.

Savutupia muutettiin myöhemmin uloslämpiviksi. Kiuruveden varhaisimpien säilyneiden talonpoikaistalojen vanhin osa on alunperin rakennettu savutuvaksi kuten Muhkassa, Lassilassa, Paarassa, Hankaniemessä, Lapinniessä, Ryönässä ja Hingunniemessä. Tuvat ovat 1800-luvun puolivälistä. Myöhemmin rakennuksia on yleensä jatkettu parituviksi. Tämä paljastuu pohjakaavasta: kukin huonetila on omilla nurkillaan.

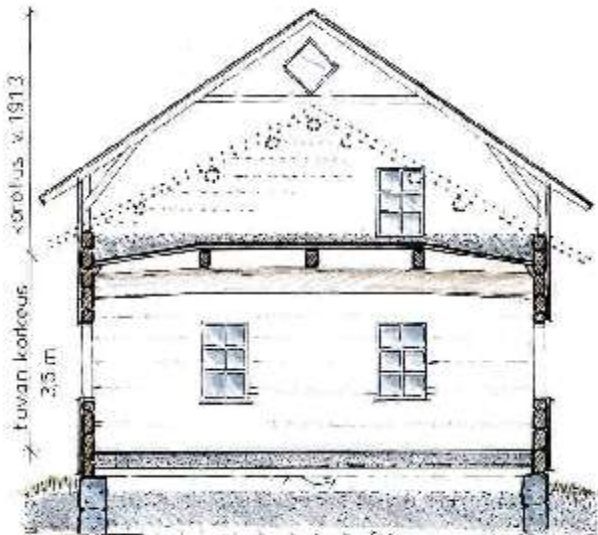
Lapinniemen pohjakaava. Lapinniemen vanhimman osan, tuvan, rakentamisaika on orshirteen kaiverretun vuosiluvun mukaan 1840. Muut tilat on rakennettu omille nurkilleen myöhemmin laajennuksina. Lakeisräppänä kertoo tuvan olleen aiemmin savutupa. Nykyinen uloslämpiviä uuni on 1800-luvun lopulta. (Kiuruveden rakennusperinnettä)

Talojen jyhkeä rakennuspuu todistaa alueella kasvaneista salometsistä. Rakennushirret olivat Itä-Suomessa jopa 8-9-metrisiä ja 30-40 cm:n korkuisia. Tuvat saatettiin näin rakentaa hyvinkin korkeiksi ja leveiksi, mikä oli tärkeää suurten perhekuntien ja moninaisten tuvassa tehtävien puhdetöiden takia. Tupien korkeus ehkäisi myös savuhaittoja. Savutupia rakennettiin Pohjois-Savossa muuta maata pidempään.

Varhainen savutupa oli yksihuoneinen rakennus, jonka ovi saatettiin suojata seinää vasten nojaavilla riu'uilla ja kellespuilla. Kun asuintilaa laajennettiin tuvan päädyn viereen salvotulla kehikolla ja liitettiin

Sulkavanjärven Piekäälän savutupa (1860) todistaa, miten Kiuruvedellä rakennettiin savutupia vielä 1800-luvun puolivälissä. Korkeissa huoneissa savu ei myöskään estänyt asentamasta ikkunalasia. Piekäälän pihapiiri on Kiuruveden yksi parhaiten säilyneitä 1800-luvun pihapiirejä, missä ajan kerroksisuus moninaisine talousrakennuksineen rikastuttaa toimivan maatilan maisemaa. Vanha savutupa on säilynyt alkuperäisenä ja palvelee nyt kotimuseona.

katetulla väliköllä vanhaan rakennukseen, syntyi paritupa. Läpikuljettavasta väliköstä kehittyi eteinen eli porstua, kun sen takaosa erotettiin omaksi tilakseen. Nämä tilat saatettiin salvoa myös omille nurkilleen.

Hankaniemen tupa, rakennettu v. 1860

Hankaniemen pohjakaava ja leikkaus. Päärakennuksen rakenteet kertovat mielenkiintoisesti sen liki kaksisataavuotisesta historiasta. Rakentaminen alkoi keskellä olevista huoneista, jotka on salvottu vuonna 1820. Parituvan hahmon rakennus sai, kun kumpaankin päätyyn rakennettiin suuret tuvat 1840- ja 1860-luvuilla. Tuvat olivat oletettavasti molemmat aluksi savutupina. Vanhempi tupa on jaettu 1900-luvun alussa kamareiksi. Samoihin aikoihin rakennettiin kuisti ja ullakko korotettiin antamaan talolle komeampi hahmo. Hankaniemen tuvassa on kolmitaitteinen sisäkatto, jota pidetään suoraa kattoa vanhempaa tyyppinä. Tuvan sisäpinnat on savutupavaiheen jälkeen maalattu yläosistaan valkealla liimamaalilla, alaosa tummemmilla väreillä ja koristeboordein. Näitä on myöhemmin 1980-luvun korjauksessa yritetty poistaa. Pinta on jäänyt kuitenkin laikukkaaksi. Koska hirren uurteista on maalin poisto työlästä, voisi vaihtoehtona olla seinien maalaaminen entiseen tapaan.

Vanhan talonpoikaistalon korjauksessa huomioon otettavaa:

Ominaispiirteensä säilyttäneitä 1800-luvun talonpoikaistaloja on Kiuruvedellä hyvin vähän. Rakennuksia on korjattu taitamattomasti tai jätetty hoitamattomana rapistumaan. Epäonnistuneet ikkunaremontit näyttävät olevan yleisiä. Myöhemmin lisätyt märkätilat ja aiemmin väärin tehdyt tai sopimattomat korjaukset työllistävät nykypäivän korjauksentekijää yhä enemmän.

- käsityönä tehty talo vaatii kunnioittavaa asumistapaa, talo on muutakin kuin kulutushyödyke ja yli satavuotias talo on ansainnut vuosihuoltonsa
- selkeät huonejärjestelmät ja pitkät rakennuksen läpi menevät ikkunakselit ovat talonpoikaistalon arkkitehtonisen tilan peruspiirteitä
- suurilla tuvilla on erityisarvoa
- energiataloudelliset lisäeristämiset ja tiivistykset on tehtävä vanhojen rakennusten korjauksiin monipuolisesti perehtyneen, rakennusainetuotantoon "sitoutumattoman" suunnittelijan avustuksella
- ajalliset kerrostumat saavat näkyä: huonot ratkaisut poistetaan, hyviksi osoittautuneet säilytetään
- rakennuksen historian ja vanhojen rakentamistapojen tunteminen; korjauksentekijän tulee tavoitella vanhan veroista, ei vain vanhan näköistä
- märkätilojen sijoitus: harkittava vaihtoehtona sijoittamista muihin rakennuksiin, esimerkiksi piha- tai rantasauna on luonteva ja maa-seutumainen pihatoimintojen elävöittäjänä

Kirjallisuutta:

Kotikontu kuntoon. Maaseutu ympäristön parantamisopas. Helsinki 1992

Maatalo. Suunnittelumallisto maaseudun rakentamiseen. Maa- ja metsätalousministeriö. Jyväskylä 1996

Maatalojen valiot. Esimerkkejä asuin-, tuotanto- ja yritys rakennuksista. Maa- ja metsätalousministeriö 2001

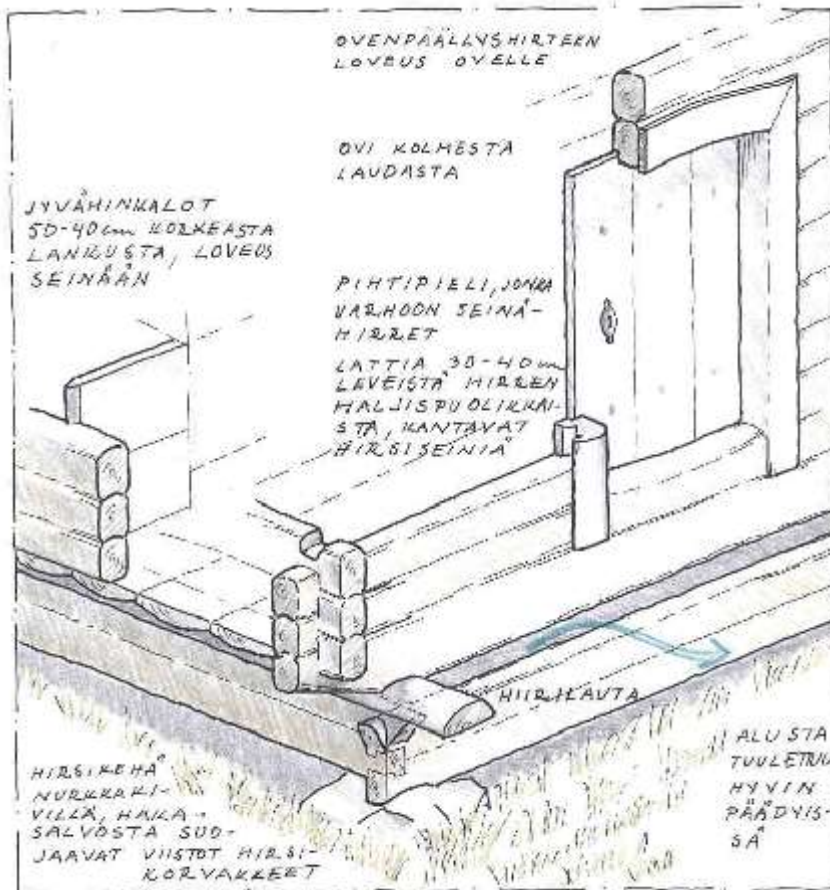
Museoviraston korjauskortisto. Museovirasto 1994-2000

Aitat, puotirakennukset ja riihet

Aitat, puotirakennukset ja riihet edustavat Kiuruveden vanhan rakennuskannan suhteellisesti parhaiten säilynyttä osaa - aitat helpon siirrettävyyden ja korjattavuuden sekä huolellisen rakentamisen vuoksi, riihiä taas on voitu käyttää varastoina, eivätkä ne pihojen ulkopuolisina rakennuksina ole joutuneet väistymään muiden rakennusten tieltä.

Suomen aittaperinne on monien käyttötarkoitusten, omavaraistalouden runsaiden säilytystarpeiden ja alueellisen vaihtelun vuoksi rikas. Joka perheenjäsenellä saattoi olla oma henkilökohtainen, perinnönjaossa mukana siirtyvä aittansa. Koska aitoilla oli tärkeä funktio omaisuuden säilytystilana, rakennettiin ne huolella. Aittoja onkin säilynyt muihin rakennustyyppeihin verrattuna runsaimmin. Aittoja on ehkä useammin kertaan siirrelty eikä niiden alkuperäistä ikää tiedetä. Sitä voidaan päätellä aittatyyppistä ja rakenteista. Rakentajilla oli toisinaan tapana merkitä puumerkkinsä ja pystytysvuosi aitan seinään; varhaisin tiedossa oleva vuosiluku on 1751 Sulkavanjärven Saarelan suola-aitassa.

Rakenneleikkauskaavio Toiviaiskylän Lassilan vilja-aitasta. Rakenne on 1800-luvun alkupuolelta. Päättöpäin yksinkertainen rakennus voi olla rakenteiltaan yllätyksellinen tarjoten tutkittavaa ja pohdittavaa nykypäivän rakentajillekin.

Vilja- tai jauhoaitoissa perustus on saatettu tehdä tavallista huolellisemmin nostamalla aitta erityiselle hirsikehällä salvitulle jalkarakenteelle. Jyhkeät lattialankut lepäivät hiirilaudalla, paksun puun haljispuolikkaalla, jonka tarkoitus oli estää jyrsijöiden pääsy aittaan. Tyypillisemmin talousrakennukset perustettiin kuitenkin itäsuomalaiseen tapaan matalille nurkkakiville. Edellä esitettyä jalkarakennetta pidetään läntisen kulttuuriin piirteenä: rakenne oli yleinen kovan leivän alueella, missä leivänjyvät säilytettiin aitassa. Perinteinen, kaskiajan itäinen tapa pehmeän leivän alueella oli taas jättää jyvät lyhteisiin aumoihin. (Korhonen)

Vanhimpien aittojen hirret on nähtävästi rakennusaikana piiluttu eli veistetty hirren sivuilta pintapuoli pois. Seinäpinnasta saatiin näin kestävämpi tuohyönteisiä ja

lahoa vastaan. Oletettavasti tasaista seinäpintaa pidettiin myös pyöröhirsipintaa arvokkaampana. Siksi pyöröhirren nykyistä laajentunutta käyttöä on väärin perustella ja mainostaa perinteisenä (latoja lukuun ottamatta).

Kiuruveden vanhimpien aittojen pihtipielet muistuttavat itäisen Suomen tyyppiä: oven pihtipieli on veistetty järeästä hirrestä, jonka uraan seinän hirrenpäät työntyvät, jolloin erinäistä karapuuta ei ole.

Alkuperäiset liiste- tai malka- ja tuohikatteet on yleensä kaikissa aitoissa muutettu. Vanhasta kätteesta saattaa kertoa kuitenkin vielä räystästä kannattavien hirsien rakenne, loveus "sihirrelle".

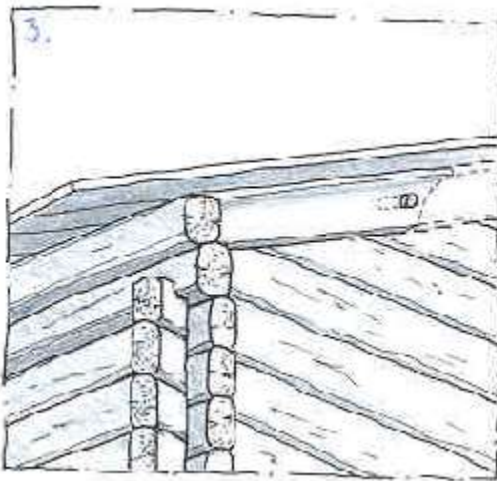
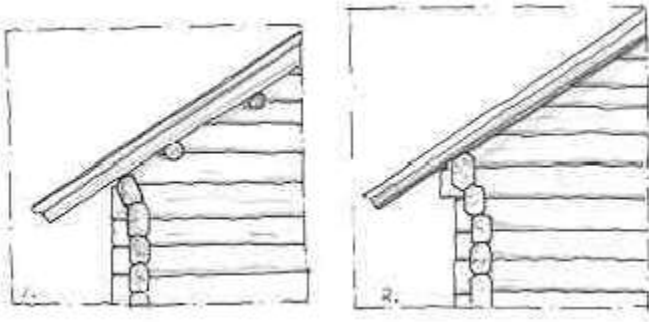
Puolakan aitat. Ulokkeettomia, kaksikerroksisia eloaittoja rakennettiin alueella 1800-luvulla.

Luuppuveden Hyvärilän aitat. Itäisen Suomen mäkimaastoon helpommin istuvat yksittäisaitat ovat monihuoneisia riviaittoja yleisempiä Kiuruvedellä. Yksittäisaitatkin pyrittiin sijoittamaan emännän askelten säästämiseksi järjestykseen. Kuvan aitat ovat n.s. otsa-aittoja, joista Kiuruvedellä säilyneistä usea ajoittuu 1700-luvulle. Niissä päätyseinän yläosa on salvottu ovea suojaavaksi ja lisätilaa antavaksi ulokkeeksi eli otsaksi (kuva yllä). Sivuseinien hirsisalvokset on toisinaan venytetty etuseinää sivusta suojaaviksi kaareviksi sahatuiksi poskiksi tai pelkästään uloketta alapuolelta tukeviksi konsoleiksi.

Laukkalan puotirakennuksen päädyn veistetyt konsolihirret ja sivuseinien tasakertainen kallistaminen. Useassa 1800-luvun aitassa ja asuinrakennuksessa ilmenee mielenkiintoinen piirre ulottaa tasakertahirret seinälinjan ulkopuolelle ja liittää päätyräystänsä alle massiivinen, profiloitu konsolihirsi. Piirre kertoo ajasta ennen sahalautojen yleistymistä.

Lassilan (Lassingin) aitta Osmangilla.

Kuvasarja räystäiden hirsituennoista Kiuruvedellä. Arvokkaimmissa rakennuksissa rakenne jalostui tyylikeinoksi (kuten. Lassilan, Hankaniemen ja Pennalan aitoissa).

1. Tasakertahirsi kallistettu vai kallistunut katon painosta?
2. Tasakertahirsien vieminen seinän ulkolinjaan: räystäsrakennetta on saatu suojaavammaksi.
3. Kaarevaprofiilinen konsolihirsi, joka on liitetty päätyseinään muutamalla puutapilla (vrt. edellisen sivun Laukkalan puoti). Konsolihirret voitiin myös salvoa sivuseinän tasakertahirsien kanssa (vrt. Osmangin Lassingin aitta).

Alueen muista aitoista poikkeava Paaran eloaitta on oletettavasti hämmäläisten rakentama Suomen sodan aikoihin 1800-luvun alkupuolella. Talonpoikaisrakentamiseen saatiin todennäköisesti vaikutteita sota- ja kaupparetkiltä sekä siirtolaisten tuomisina. Vanhastaan Pohjanlahden rannikkokaupungeista haettiin ainakin suolaa ja varmastikin kaupapäällisinä kulttuurivaikutteita. Ylä-Savon läpi suuntautuivat vanhat Savon ja Oulun kauppayhteydet: kesällä reitti kulki kunnan koillispuolitse Nissilän ja Salahmin kautta, talvitie kulki Kiuruveden jäätyneitä vesireittejä seurailleen. Katovuosina tilalliset ylläpitivät rakentamista vastaan muualta nälkää pakoon lähteneitä, mikä selittää monen kohteen poikkeavia piirteitä.

1900-luvulla luhtiaittojen ihailun ilmentymänä muuttamat vanhat aitat saivat luhti-ilmeen kuten Palosen (yllä) ja Paaran (alla) puotirakennukset.

Koskenjoen Suvannon luhtiaitta on siirretty Kosken kantatilalta 1930-luvulla. Aitan rakensivat 1820-30-luvulla pohjalaiset rakentajat. Kiuruvedellä on jonkin verran läntisenä aittatyypinä pidettyjä luhtiaittoja. Vanhin säilynyt lienee Kivelän sotilastorpan aitta. Aittatyyppejä kehittyi, kun yksittäisaittoja yhdistettiin saman katon alle ja erotettiin ovenpäällinen uloke, rinta, avonaiseksi luhtikäytäväksi, solaksi. Kiuruvesi kuului 1800-luvulle asti Pohjanmaan kulttuurivaikutuspiiriin. Myöhemmin parantuneet liikenneyhteydet (Saimaan vesistöjen kanavat) toivat vaikutteita Venäjältä. Luhtiaittoja ei tavata Karjalan kannaksella eikä ortodoksisessa Raja-Karjalassa, sen sijaan Pohjanmaalla etenkin porttiluhti on ollut yleinen. (Sukupolvien perintö)

Kaksikerroksisen aitan pohjoissavolainen omin tyyppi oli asuinrakennuksen lähelle sijoitettu puotirakennus, jossa luhtikäytävän sijaan umpinainen etuseinä on yleensä suora tai harvinaisempaan oven päällä oleva seinä tai ulokkeena. Puotirakennukseen kuuluivat tyypillisesti ruoka-aitat, talli ja tallin yliset, jonne heinät hangottiin pienestä etuseinän luokkuovesta. Yläaitat palvelivat myös nukkuma- ja vaateaittoina. Toiseen kerrokseen kuljettiin ala-aitasta. Kuvassa alla Niemiskylän Penalan puotirakennus.

Sembramäntyjen ja haapojen kehystämä viehättävä puotirakennus Ruutanalla.

Laukkalan puotirakennuksen poikkeuksellinen kaksivartinen sisäporras. Puotirakennus (1830) on Kiuruveden suurimpia. Ovessa on vinoruudutus eli rombikuvio, joka jäljittelee arvorakennusten koristeellisia paneeliovvia.

Riihet rakennettiin palovaaran vuoksi pihapiiristä loitommalle ja ne erottuvat helposti tunnistettavana rakennustyyppinä yleensä maisemassa rauhallisina maa-merkkeinä. Riihien maisemallista arvoa lisäävät usein lähiympäristöjen komeat, valossa kasvaneet puut.

Poskimäen riihi Rytkyllä.

Piekäälän riihi Sulkavanjärvellä.

Savolainen riihi oli yksihuoneinen, korkeahko rakennus, jossa vilja puitiin ja kuivattiin samassa tilassa. Sivulle tai päättyyn rakennettiin *ruumenus* yleensä yksilappeisena kylkiäisenä. Sulkavanjärven Piekäälän ruumenus on poikkeuksellisesti kaksilappeinen.

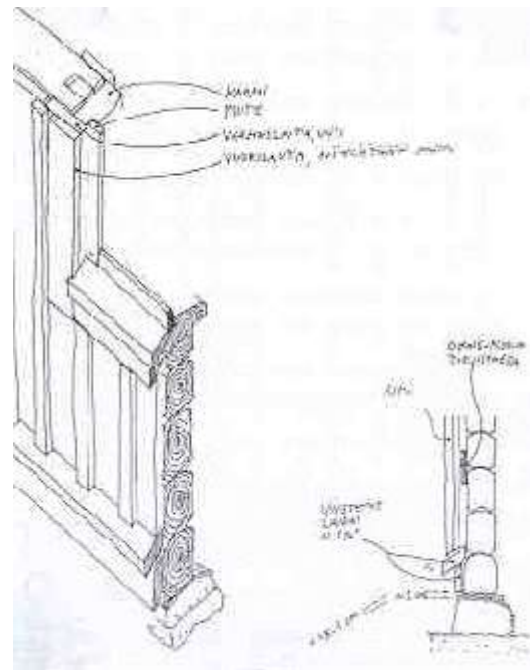

Puintitapojen kehittyessä riihiä muutettiin 1900-luvulla puimaladoiksi. Samalla rakennus laajennuksineen saattoi saada hyvinkin kauniin massoittelun. Kuva Salmenkylän Puron tilalta.

Hirsirakennusten kunnostustöissä huomioitavaa:

Hirsirakennusten tyypillisimpiä ongelmia ovat vuotavat katot, seinien haristuminen ja alimpien hirsikertojen painuminen maakosketukseen. Jos toimeen tartutaan ajoissa, on korjaustyö usein mahdollista toteuttaa omatoimisesti. Työ on myös sopivaa talkootyötä, joka tarjoaa oppia ja virikkeitä nuoremmillekin: esimerkiksi pärekattotalkoot.

Vaikka rakennustoimet ovat suhteellisen yksinkertaisia, on rakennusmateriaalien oikea valinta ja rakennusdetaljien miettiminen tärkeää. Korjaukset ovat aina yksinkertaisimpia, kun rakennus voidaan säilyttää sille ominaisessa käytössä. Kun kylmä rakennus muutetaan lämpimäksi (tai toisin päin), on ymmärrettävä rakenteiden lämpö- ja kosteustekniikan muuttuminen.

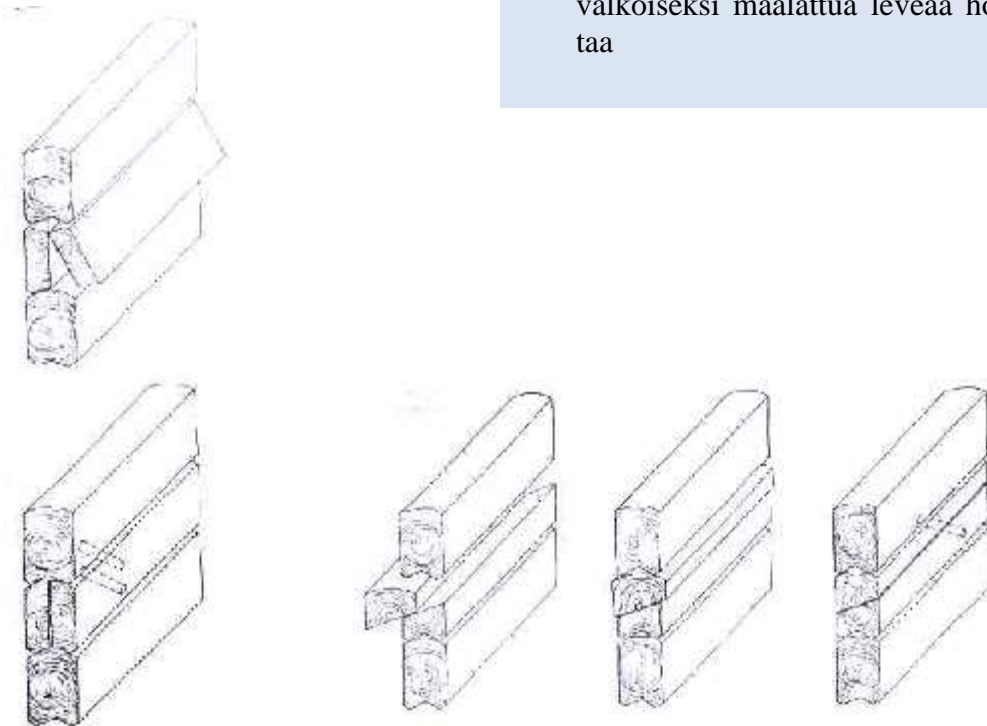
Ulkorakennuksen perinteisen laudoitustyyppi on leveä pysty-laudoitus, joka asennetaan puskuun tai raot peitetään rimoilla. (Kuva Pihkala, Tiaisen torpan kunnostus)

Vanhojen hirsirakennusten ristinurkat on usein suojattu laudoituksella kuten kuvan Hankaniemen aitta. Hirsien päät voitiin myös suojata pelkästään valkoisella öljypitoisella maalilla. Hankaniemen aitta.

Hirsiseinän paikkaus. Kaksi erilaista tapaa uusita hirttejä osittain: lahonnut osa on poistettu ja tilalle on sovitettu hirrenpuolikas. Tärkeää on, että liitos ei johda sadevettä seinän sisään. Liitoksen voi etukäteen tervata ja tilkitä. Uusi osa kiilataan tiukasti paikoilleen ja kiinnitetään vaarnoilla, mieluummin sisäpuolelta. Paikka veistetään lopuksi vanhan seinäpinnan mukaisesti. (Kuva Museoviraston korjauskortisto, Hirsitalon rungon korjaus)

Haristuneiden seinien tai nurkkien laudoitus on perinteinen suojaustapa:

- kaikkia sivuja ei ole välttämätöntä vuorata, vain haristuneimmat, yleensä auringon puoleiset sivut, myös pärevuorausta voidaan käyttää
- laudan käsittely muiden julkisivujen mukaan, sahapinnoissa mielellään pyörösahaus
- keittomaali on aittojen karhean pintaan ainoa sopiva maali
- maalaamattoman rakennuksen suojalautoitusta ei tulisi käsitellä harmaantumisen edistämiseksi, suolakylästeitä ei tule käyttää
- kylmän hirsirakennuksen ulkotaloitus ei vaadi alleen erityistä tuuletusrakoa, usein tarvitaan kuitenkin oikaisurimointus
- vanhastaan arvorakennusten, joita aitatkin olivat, nurkkalautoitukset valkoiseksi maalattua leveää höylälautaa

Pärekatto on usein luontevin, mutta myös kolmiorimahuopakatto (punainen, vihreä tai grafiitinharmaa) sopivat useimpiin vanhoihin talousrakennuksiin. Alkuperäisemmät malka- ja tuohikatteet vaativat jo hieman enemmän harrastusta. Pihapiirien talousrakennuksiin sopii myös edullinen, rehellinen sinkkipelti etenkin jos pihan muut rakennukset on katettu samoin.

Hingunniemen verkkovajan kaunis pärekate tehtiin vuonna 1998.

Hingunniemen aitan korkeaprofiilinen tiilikate ja ylliraskas räystääs vaikuttavat vierailta.

Luupuv veden Lahden läpiajettava piharakennus on katettu aaltopellillä.

Aittojen “sievistelyä” moderneilla rakennustuotteilla kuten tiilijäljitelmäpellillä ja palahuopakatteilla tulisi välttää. Ne sopivat harvoin näihin menneiden sukupolvien käsityön taidonnäytteisiin. Vanhojen talousrakennusten esteettisyys perustuu juuri selkeyteen ja harkittuihin detaljeihin, joissa niukat koristeaiheet liittyvät yleensä kiinteästi rakenteisiin.

Muovipinnoitetut peltilevyt, esimerkiksi tiilijäljitelmäteräslevy, ovat esimerkkejä uudesta rakennustuotteesta, jotka ovat osoittautumassa vaikeasti korjattavaksi. Pinnoitteen kesiessä on kateen korjausmaalaus vaikeaa. Yleensä vanhaa korjattaessa olisi valittava materiaaleja, joiden käytöstä on tarpeeksi kokemusta ja joita voidaan myös käytännöllisesti myöhemmin korjata.

Kirjallisuutta:

Kolehmainen, Alfred, Suomalainen aitta. Keuruu 1983

Museoviraston korjauskortisto. Huopakaton korjaus. Pärekatto. Keittomaali. Hirsitalon rungon korjaus. Museovirasto 1994-2000

Pihkala, Antti, Tiaisen torpan kunnostus 1997-99. Esimerkkikuvaus hirsirakenteisten ladon, navetan, asuinrakennuksen ja saunan kunnostuksesta. Kainuun Ympäristökeskus.

Kirkollinen rakentaminen

Kirkollinen rakentaminen oli ainoa varsinainen julkisen rakentamisen muoto ennen 1800-luvun loppupuolta Kiuruvedellä. Kaiken muun korvasi julkinen tila: poluilla, kujilla ja kirkon mäellä tavattiin, kärrytiet kulkivat talojen pihojen lävitse, suurissa tuvissa piti kirkko kiertokouluja ja kinkereitä. Toisaalta arkipäivä oli itsessään hyvin "julkista"; perhe- ja sukukeskeisyyden aikana ihmisen yksityisyydellä ei ollut sijaa.

Kiuruveden vuonna 1852 rakennettu kirkko. (Kuva Kiuruveden kotiseutuyhdistys)

Joppilan emännän hautajaiset vuonna 1914: kaunis ja juhlava vainajan viimeinen näkeminen. Tapa koristella piha nuorilla kuusilla on kadonnutta kansankulttuuria. Siunauskappelit ja ruumishuoneet kirkon yhteydessä ovat nuori ilmiö. Aikaisemmin vainajat säilytettiin talojen aitoissa ja siunattiin vainajan kodissa. (Kuva Kiuruveden kotiseutuyhdistys)

Kirkkojen rakennushistoria on yleensä kuntien rakennuskannan tutkituin alue. Kun rakentaminen oli esivallan säätelemää, on siitä todennäköisimmin jäänyt kirjallisia lähteitä, piirustuksia ja rakennuskatselmuspöytäkirjoja.

Kirkollista rakentamista voitaneen pitää Kiuruveden taajaman alkuna. Myös jatkossa kirkko näyttää vaikuttaneen taajaman muotoutumiseen: koska Kiuruvedellä kirkon maat pappiloinen sijaitsivat laajalti Kiurujärven ranta-alueilla, estyi vesistöjen varsille syntyneille taajamille tyyppillisen ydinalueen kehittyminen lähemmäs rantaa.

Kirkot pyrittiin käytännön syistä rakentamaan keskeisesti parhaiden yhteyksien varrelle, samalla kun rakennuspaikka määräytyi hautamaaksi sopivuutensa perusteella. Kirkkorakennus ja hautapaikat sijaitsivat toistensa yhteydessä, mistä juontuvat hautausmaata kauniimmat *kirkkomaa-* ja *kirkkotarha-*nimitykset. Parhaiksi paikoiksi valikoituivat siten vesireittien risteyskohtien hiekkaiset kumpareet, jotka jääkaudesta johtuen sijaitsivat yleensä selänteiden ja harjujen liepeillä vesistöjen avatessa useaankin suuntaan pitkiä näkymiä. Tällaiset jääkauden synnyttämät “maisemalliset solmukohdat” tarjosivatkin syntypaikan lukuisille Suomen taajamille. Kirkon sijoittaminen näkyvälle paikalle, keskelle kylää jäi pitkään itsestäänselvyudeksi, symbolinomaiseksi paikkakunnan identiteetin luojaksi.

Kirkko hoiti maallisen ja hengellisen hallinnon vuoteen 1865, jolloin maahan perustettiin kunnallishallinto. Kristillisten vaikutteiden levittäminen liittyi kiinteästi Savon asuttamiseen ja väen liittämiseen Ruotsi-Suomen valtion hallintaan. Ensimmäinen jumalanpalvelus pidettiin perimätiedon mukaan 1400-luvun puolivälissä eräriitojen päätteeksi pystytetyllä rajapyykillä Lahnakalliolla punainen matto levitettyinä tilaisuuden juhlallisuutta

korostamaan.

Kustaa II Aadolfin tehtyä matkan vuonna 1622 Kuopion ja Iisalmen kautta Ouluun saatiin kirkko Iisalmeen, jossa Kiuruvedeltäkin pystytettiin käymään. Tarve oman kirkon rakentamiseen syntyi väestön kasvaessa: lasten kastaminen viivästyä vuosiakin, kirkkomatkat ja vainajien hautaan saatto Iisalmeen oli etenkin kelirikon aikana vaivalloisia. Kirkkotarha perustettiin vuonna 1762 nykyisen hautausmaan pohjoisosaan, ja muutamia vuosia myöhemmin rakennettiin ensimmäinen kirkko, joka 1800-luvulla korvattiin suuremmalla. Kirkkojen lattioiden alle päätettiin olla hautaamatta, jotta perustukset ja lattiavasat eivät kärsisi. Nämä olivat ajalleen tyyppillisiä puisia ristikirkkoja, joiden rakentajat olivat pitäjiä kiertäviä kuuluisia kirkonrakentajia.

Vanhemman kirkon ajalta on säilynyt kaunis kolminivelinen n.s. pohjalainen renessanssikellotapuli, joka rakennuskatselmuskirjassa (1769) mainitaan “täysikokoiseksi, kaunismuotoiseksi ja aika hyvin tehdyksi”. Tapuli rakennettiin Iisalmen emäseurakunnassa vaikuttaneen kuuluisan kirkonrakentaja Anders Brovallin johdolla. (Ylä-Savon kirkot) Nykyisen hahmonsä kappeli on saanut talollinen Abraham Kärkkäisen vuonna 1896 laatimien korjauspiirustusten mukaan: rakennuksen listoitukset pellityksineen on tehty ihailtavan taitavasti.

Savossa tyypillinen lautoaven rakenne on koristeellinen tapulin ovelta.

Kirkkotarhaa ympäröi vuonna 1769 tavanomaiseksi mainittu *hirsiaita*, joka aiottiin kattaa laudoilla varojen salliessa. Lisäksi kirkkotarhassa oli kaksi paanukattoista porttirakennusta. (*Ylä-Savon kirkot*) 1800-luvun lopulla hautausmaa laajennettiin nykyisen sankarihauta-alueen eteläpuolelle. Aiemmin 1810-luvulla Kiurujärven rannalle perustettu Mäntyniemen hautausmaa oli osoittautunut huonoksi ja kivikkoiseksi ja sitä käytettiin luultavasti vain 1860-luvun nälkävuosien aikana. Suuri osa haudatuista oli Pohjanmaalta nälkää pakooneita.

Arkkitehti Aarne Timosen vuonna 1955 suunnittelemissa nälkään kuolleiden muistomerkeissä on teksti: ”Tässä lepäivät suurina hallavuosina 1867-68 nälkään sortuneet korven raivaajat.” Muistomerkki muistuttaa kuusivaltaisen rantametsän olleen runsas sata vuotta sitten hautausmaana.

Herännäisyys vaikutti Ylä-Savossa 1700-luvun lopulta alkaen voimakkaasti. Seuroja pidettiin taloissa sekä rakennettiin erityisiä seuratupia. Kiuruveden kirkon lähetyville 1830-luvulla rakennettu seuratupa palveli myös pitäjän periltä tulleiden kirkkomatkalaisten yösiijana. Rakennusta on siirretty ja korjattu useampaan kertaan. Viimeisimmässä korjauksen tavoitteena oli palauttaa rakennusta vuosisadan vaihteen asuun. Nykyisin rakennus omakotiasutuksen keskellä, muusta kirkkollisesta ympäristöstä erossa eikä rakennuksen käyttötarkoitusta arvaa. Toisaalta vanha julkinen rakennus avoimine pihoineen rikastuttaa katukuvaa.

Suomalaisiin kirkonkyliin kuuluivat 1700-luvulta lähtien viljamakasiinit, joita esivalta oli jo vuonna 1657 velvoittanut rakentamaan. Kiuruveden vuonna 1860 rakennettu makasiini muutettiin vuonna 1957 siunauskappeliksi, mihin tarkoitukseen tapulia oli ensin suunniteltu laajennettavan. Lainajyvästöjä voitaneen pitää pankkitoiminnan alkuna: talonpoika sai katovuonna lainaviljan seuraavaan vuoteen selvitäkseen. Ankarimpina katovuosina tyhjenivät myös lainajyvästön laarit. Nykyisin makasiini kuten lukuisat muut maan makasiinit on kotiseutumuseona. (Kuva Kiuruveden kotiseutuyhdistys)

Vanha Pappila rakennettiin vuonna 1810 Kiuruveden ollessa Iisalmen kappeliseurakunta, mistä syystä sitä kutsutaan myös kappalaisen pappilaksi. Tilalla oli aikaisemmin Karjalan rakuunarykmenttiin kuuluvan Ylä-Savon komppanian kersantin virkatalo. Esivalta valvoi pappiloiden rakentamista antaen ohjeet tarpeellisesta rakennuksista ja huoneiden järjestämisestä *karoliinisen pohjakaavaan*: keskellä oli sali ja molemmissa päädyissä kaksi kamaria. Rakennustapa levisi myös varakkaimpiin talonpoikais- ja virkamiestaloihin. 1800-luvun lopulla rakennusta laajennettiin ja empiretyylinen aumakatto korotettiin satulakatoksi. Myöhemmissä korjauksissa rakennuksen herkkä ilme on jonkin verran kärsinyt. Ulkopuolisen lisäeristyksen yhteydessä ikkunat ovat jääneet syvennyksiin.

Pappilan talusrakennuksista lohkoviinavetta, väentupa, nuottakota, aittoja ja sauna ovat hävinneet. Monipuolisesta pappilakulttuurista kertovat kuitenkin vielä vanhat pihapuut, puotiaita ja 1880-luvulta säilynyt leikkimökki. Vanha pappila, kuten Rovastin pappilakin, palvelee edelleen papin asuntona.

Kun Kiuruvedestä tuli vuonna 1862 itsenäinen kirkkoherrakunta, päädyttiin Rovastin pappilan rakentamiseen vuonna 1883 nykyisen kirkon ja seurakuntatalon läheisyyteen. Pappilasta on jäljellä pääarakennus, jossa on useista muutos- ja korjaustöistä huolimatta pystytty säilyttämään arvokkaat piirteet. Kaikki maatalouden harjoittamisesta kertovat talusrakennukset on purettu. Pappilan piha liittyy saumattomasti komeaan rantaan rajautuvaan kirkonmäen puistoalueeseen.

Kirjallisuutta:

Björk, Helena, Kuopion läänin pappiloiden toimenpideohjelma. Kuopio 1994

Ylä-Savon kirkot. Toim. Marja-Terttu Knapas. Museovirasto. 1993

Kirkollisten ympäristöjen hoidossa ja kehittämisessä huomioitavaa:

Kirkolliset ympäristöt ovat tärkeitä taajaman viheraluejärjestelmässä. Olennaista on historiallisen ja symbolisen erityisluonteen vaaliminen; hoidettu puistomainen lähiympäristö ja näkyvyys kaukomaisemassa, mille Kiuruveden taajaman kirkollisten ympäristöjen rantasijainti antaa luontevat mahdollisuudet.

Puistomaisilla pappiloiden ympäristöillä suuri arvo taajamakuvassa. Siksi tarvitaan asiantuntevaa suunnittelua kasvillisuuden hoitoon ja uusintamiseen. Vanhan pappilan ympärillä oleva pelto tulee pitää avoimena (ei rakentamista). Pelto avaa ympäröiville asuinalueille järvinäkymiä ja selkiyttää taajamarakenteen hahmottumista. Peltoalue voitaisiin vuokrata kesäksi muutaman hevosen laitumeksi. Kesälaitumen sähköaitaus ei maksa paljon ja eläimet puistonhoitajina sopisivat luomukaupungin imagoon ja osoittaisivat, että eläimet kuuluvat kaupunkikulttuuriinkin. Tietoa ja yhteyksiä hevosenomistajiin saa Hingunniemen hevostietokeskuksesta. Näin komea pappilan pihapuusto saisi tarvitsemaansa tilaa ja valoa hoidetun pellon rajana.

Vanhan pappilan ympäristön kohentamisella myös puistomainen Kirkkokatu saisi arvoisensa päätteen. Paikoin Kirkkokatu ja Kirkkoharjuntie ovat onnistuneen puistokattumaisia. Kirkkokadun komea puusto tulisi ottaa huomioon asemakaavassa.

Hautausmaalla on arvoa paikkakunnan vanhimpana julkisena puistona, jossa historiallisuus saa näkyä. Kunnostussuunnitelmissa ei saa antaa muuttuneiden puistohoito- ja hautaustekniikoiden hallita. Vanhan hautausmaan hoito on verrattavissa arvorakennuksen kunnossapitoon. Kiuruveden vanhalle hautausmaalle tarvitaan restaurointisuunnitelma.

Opetusministeriön toimeksiannosta vuonna 1982 julkaistuun pappilatyöryhmän mietintöön sisältyy kulttuurihistoriallisesti arvokaiden pappiloiden alustava luettelo. Niiden joukossa on 12 kirkkoherran ja kappalaisen pappilaa Pohjois-Savossa, muun muassa Kiuruveden molemmat pappilat. Kuopion läänin pappiloiden toimenpideohjelmassa suositellaan, että pappiloita käytettäisiin edelleen pappiloina. Vanha pappila on läänin toiseksi vanhin edelleen toimiva pappila. Vanha pappila tulisi merkitä asemakaavaan suojelumerkinnällä ja -määräyksellä.

Pappilan pihapiiri ansaitsisi ympärilleen hoidetut pellot, jolloin komea puusto saisi tarvitsemaansa valoa ja tilaa.

3.4 Elinkeino- ja kulttuurimurrosten aika

1870-luvun lopulta alkaen maan elinkeino- ja kulttuurimuutokset näkyivät Kiuruveden maisemassa monisyisenä prosessina. Omavaraistalous ei pystynyt elättämään kasvavaa väestöä, maaseutu siirtyi vaihdantatalouteen voim tuotannon ja metsäkauppojen myötä ja tuotteiden jalostaminen sekä palveluelinkeinot yleistyivät. Edellytyksenä oli liikenneolojen ja kansansivistyksen kehittäminen. Muutokset olivat luettavissa kylämaisemassa pellonraivauksena ja asutuksen lisääntymisenä sekä uusien elinkeinon ja instituutioiden luomina rakennustyyppinä: kylille ilmestyivät myllyt, sahat, meijerit, kansakoulut, seurantalot ja kaupat. Kiuruveden kirkonkylästä kasvoi 1900-luvun alkuvuosikymmeninä taajaväkinen yhdyskunta.

Maatalous ja maatalouden maisema

Maatalouden muutokset ovat 1870-luvulta alkaen olleet selvästi havaittavia. Tätä edeltänyttä aikaa kutsutaan vanhan maatalouden ajaksi, jolloin muutokset olivat suhteellisen hitaita.

Autonomian ajalta alkanut olojen rauhoittuminen loi pohjan väestön kasvulle. Kaskeaminen ajautui ryöstöviljelyksi, kun viljanviljelyä tehostettiin. Soita raivattiin pelloiksi, jotka kuitenkin osoittautuivat erityisen hallanaroiksi. Katovuosien toistua kasvaa väestöä ei enää pystytty elättämään viljanviljelyyn perustuvalla omavaraistaloudella. Maatalous siirtyi karjatalouden kehityksen ja metsän myynnin myötä vaihdantatalouteen, jonka kauppapolitiikka sysäsi alkuun. Vuonna 1864 lakkautettiin viljatullit, mikä käynnisti halvan Amerikan viljan tuonnin Eurooppaan. Ulkomaan kaupan vapautuminen kannusti voim tuotantoon, mille Kiuruvedellä oli edellytykset. Maatalouden uudistukset rahoitettiin puukaupoilla, jotka vielä 1800-

luvulla tehtiin pystykauppoina. (Kupiainen)

Karjatalouden kehittämisestä tuli valtakunnan tasoinen tavoite, johon neuvonnalla ja kansan sivistyksellä pyrittiin. Kiuruveden karjanjalostus sai mainetta maankuulusta ”lehmärodustaan” 1800-luvun lopulla. Maanviljelysseurojen konsulentit ja tarkastajat kiertelivät neuvomassa jalostuksen ja ruokinnan lisäksi rakentamisesta, johon sovellettiin uusinta rakennustekniikkaa. Maaseuturakentajille suunnatuissa rakentamisoppaissa ja tyyppiirustuksissa ohjeita annettiin kivien ja betoninkin käytöstä. Betonin käyttö levisi Savooskanava- ja siltarakentamisen myötä. Tyyppiirustusten mukaan rakennettiin kuitenkin suhteellisen vähän verrattuna 1940-1950-lukujen jälleenrakentamisen aikaan.

Karjatalouden kehitys näkyi maisemassa niittyalan laajentamisena ja heinäviljelynä. Vuoden ympäri lypsettävä karja tarvitsi kunnan talvirehun. Aikaisemminhan karjaa

voitiin laiduntaa vanhoilla kaskimailla, ja luonnonvaraiseen heinään perustuvalla talviruokinnalla pidettiin karja lähinnä hengissä talven yli. Niittyalaa laajennettiin järviä laskemalla, mikä oli pellonraivausta helpompi maanhankintakeino. Vaikutteita heinän peltoviljelyyn saatiin Pohjanmaalta, missä heränneet kävivät seuroissa ja toivat matkassaan heinänsiementä. (Pennanen)

Ladot

Ruokokattoinen niittylato, Vanhatalo (Murtomäki), 1919. (Kuva Kiuruveden kotiseutuyhdistys)

Heinäladot ilmaantuivat peltojen liepeille karjanhoidon kehityksen merkinä. Kiuruvedellä nämä kuoritusta puusta yksinkertaisimmalla salvostekniikalla (koiran-kaulasalvos) rakennetut ladot olivat joko suora- tai viistoseinäisiä. Ylöspäin levenevien latojen malli kehittyi oletettavasti Pohjanmaalla ja levisi myös Pohjanlahden toiselle puolen. (Korhonen) Kun vesiperäisillä mailla heinä jouduttiin korjaamaan puolituoreena latoon, ei ladon rakenne saanut estää heinien loppukuivatusta. Ylöspäin levenevät seinät ehkäisivät heinien painumista, samalla kun harvan seinärakenteen lomitse tuuli pääsi kuivattamaan heiniä. Etelä-Savossa ja Pohjois-Karjalassa vinoseinäistä latoa ei tavata. Vuoden 1970 peruskartat Kiuruvedeltä näyttävät vielä latojen runsauden. Rehun varastointi oli 1960-luvulta alkaen siirtynyt karjasuojien yhteyteen, mutta oman onnensa varaan jääneet, rapistuvat ladot ovat jääneet

stereotyyppiseen maaseutukuvaan. Latojen katoamiseen on liittynyt paljon tunteenomaista maaseudun autioitumisen symboliikkaa. Nyt muovitetut pyöröpaalit ovat tuoneet varastoinnin takaisin pelloille, maaseudun elinvoiman merkeiksi niitä ei ole vielä osattu nähdä.

Kahdesta latokehikosta muodostettu läpiajettava lato on Kiuruvedelle tyypillinen. Tämä lato Iisalmentien avoimessa maisemassa kannattaisi suoristaa. Muuten maisema onkin hieno laidunkarjoineen: karja ja hevoset taajamaa kehystävillä laitumilla on harvinainen näky maamme taajamissa - rikkaus, jota luomu- ja maitopitäjäksi profiloituvan kunnan on häpeä jättää huomiotta.

Niittyladon yksinkertainen rakennustyyppi on nytemmin omaksuttu piholle polttopuuvarastoksi. Se onkin savusaunan ohella ainoita perinteisiä rakennustyyppisiä, jonka rakentaminen on jatkunut nykypäivään. Tätä yleispätevää, edullista, helposti rakennettavaa, omatoimi- ja talkootyöhön sopivaa rakennustyyppiä voisi suosittelua vielä laajempaan käyttöön vaikkapa eläinten laidunkatoksiksi.

Navetat

Itä-Suomessa karjanhoito on yhtä vanhaa kuin kiinteä asutus. Vanhimmat Pohjois-Savon karjasuojat olivat maapohjaisia *sekasontanavetoita*, joista lanta luotiin vasta kevään tullen. Puurakennukset lahosivat nopeasti, eikä näitä siksikään ole säilynyt. Talvilypsyy siirtyminen toi *luontinavetat* lehmiparsineen. Tyypillinen navetta oli matala ja leveä hirsirakennus, johon liittyi läpiajettava tai solan erottama lato. Sola oli myös varhaisin hevosen pitopaikka.

Eri eläin- ja reutilojen keskittämisestä samaan rakennukseen tuli 1900-luvun alkuvuosikymmeninä tavoitteellinen piirre. Rakennusrungon syvyyden kasvaessa ullakotiloja kannatti hyödyntää rehun säilytykseen. Kiuruvedellä kuitenkin talli liitettiin harvoin karjarakennukseen, yleisemmin vasta 1940-luvun jälkeen.

Ennen vuosisadan alkuvuosikymmenien betoniteknikkaa parsirakenteet olivat laudasta tai kuten Aittojärven Tuuliaismäessä salvottu hirrestä. Vesi kaadettiin navettaan käyttövedeksi erityisellä seinän läpi ohjatulla puisella

Aittojärven Tuuliaismäen navetta.

Heikkisenahon navetan puinen vesiränni.

vesirännillä. Edistyneimmät tilat valoivat parsiin myös painovedellä toimivat juottokupit. Varhaisimpia vesijohtoja lienee Hankaniemen 1910-1920-luvuilla rakennetussa navetassa, minne vesi saatiin läheisestä lähteestä puuputkia pitkin.

Ennen lohkokiviteknikkaa Suomessa oli rakennettu jo 1700-luvulta alkaen navetoita luonnonkivistä, mikä näyttää Kiuruvedellä kuitenkin olleen harvinaista. Luonnonkivinavetat ovat täällä tyypillisemmin 1940-luvun materiaalipulan ja siirtoväen perintöä. Sulkavanjärven Syvänsaaren navetta on rakenteiltaan paljon varhaisempi. (kuva yllä)

Kiuruvedellä komeimpia lohkokivinavetoita rakennettiin Heinäkylän vanhainkodille, Vanhaan pappilaan, Kalimon, Paaran ja Juurikan tiloille, mutta epäilemättä monumentaalisimman rakennutti kuuluisa kauppias ja liikemies Ambrosius Kärkkäinen Luupuveden takamaille Pirttipeltoon. Osulan risteuksen kauppatoiminnan (1912) ja hevoskiertoisen meijerin lisäksi hän suunnitteli iisalmelaisen liikekumppaninsa kauppias Putkosen kanssa kauas Luupuveden metsäselänteelle Pirttipeltoon suurellista suoviljelys- ja karjataloustilaa. Suoviljely väistyi kannattamattomana metsän tieltä, ja siksi hankkeesta säilynyt valtaisa navetta metsän keskellä on hämmästyttävä. Ajanmukainen lohkokivinavetta rakennettiin (Nantta Pietikäinen 1916) puolet pienempänä, mutta on silti poikkeuksellinen 60 lehmä- ja 12 hevospaikkoineen. Vaikka osa navetan seinistä on myöhemmin purettu ja käytetty lähialueiden navettojen rakentamiseen, navetan veistetyistä hirrestä konstruoidut hulppeat kattoraken-

teet ja 80 cm paksut kaksinkertaiset seinät kertovat vuosisadan vaihteen rakennustekniikasta.

Hevoselle ei Kiuruvedellä katsottu kivirakennusta soveliaaksi, vaan talli liitettiin kuten aiemminkin puotirakennukseen, mikä oli eteläisemmän Suomen tallirakentamiseen verrattuna poikkeavaa. Kivinavetoiden huonoina puolina oli lähes metrin paksuisten seinien aiheuttama pimeys ja kivipinnan "hikoilu" eläintilassa. Rakentaminen vaati tavallisesta poikkeavaa osaamista ja rakennusmateriaalin hankinta varoja, mikä rajoitti myös poltetun tiilen käyttöä.

Varhaisimpia punatiilinavetoita lienee Kiuruvedellä vain J.K. Lappalaisen Hankaniemen tilalla sijainneen tiilitehtaan aikana rakennettu navetta. Tiiliteknikan etuna kiveen verrattuna oli ohuempi ja "hengittävä" seinärakenne: tiloihin saatiin helpommin valoa ja seinät pysyivät kuivempina. Karjatalouden arvostus näkyy varhaisissa tiilinavetoissa, joiden rakentamista ohjasivat myös ulkonäköseikat. Ikkunapalkki- ja räystäskonsolien koristuksenomaisissa tiililimityksissä yhtyvät rakenteelliset ja esteettiset tavoitteet.

Sementtitiilinavetoita rakennettiin punatiilinavetoita yleisemmin, esimerkiksi Ruokomäen, Laukkalan ja Saukon navetat. Lehdon navetassa (1931) Rytkyllä on betoninen välipohja ja parret sekä kunnan ensimmäinen tuorerehusiilo. AIV-menetelmä oli keksitty 1920-luvulla.

Aittojärven Saukon navetan lohjennut seinä. Vanhojen kivi- ja tiilinavetoiden tyypillisimpiä ongelmia ovat kylmilleen jäämisestä aiheutuneet routavauriot. Vanhojen rakennusten pohjiaan ei yleensä eristetty, vaan huonetilojen lämpö (lattioissa vähän eristettä) esti pohjamaan jäätyminen. Vaikka vanhastaan rakennettiin luonnostaan kuivilta paikoilta, on vettä saattanut myöhemmin päästä perustuksiin, jos katto- ja sadevesien ohjaamisesta rakennuksen sivuilta pois päin ei ole huolehdittu.

Arkipäiväiset hyvin hoidetut rakennukset voivat yksinkertaisuudessaan olla pihan kaunistuksia. Salmenkylä, Puron tila.

Maatalousrakennusten kunnostuksessa huomioon otettavaa:

Vanhoilla säilyneillä maatalouden talousrakennuksilla on maisema-arvojensa lisäksi myös rakennustaiteellinen sekä usein huomattava käyttöarvo. Talousrakennusten anonyymi arkkitehtuuri jää helposti huomiotta etenkin jälleenrakentamisajan navetoita arvioitaessa näiden tuttuuden ja arkipäiväisyydenkin sokaisemina. Viime vuosikymmeninä maatalouden tuotannon tarpeet näyttävät muuttuneen yhä nopeammin, mikä on jättänyt rakenteiltaan hyviä, mutta uusille vaatimuksille sopimattomia karjarakennuksia tyhjilleen. Nykymaatalousrakentamisessa jatkuva muutosuhka näkyy uudisrakentamisen muuttumisena yhä halvempaan ja kertakäyttöisluontoisena rakentamisena. 1950-luvun jälkeen rakennetut karjarakennukset ovat tyypillisesti arvottomampia rakenteiltaan verrattuna edeltäjiinsä, joiden käyttökunto on oikealla huollolla paljon helpompi säilyttää.

Yleisesti voidaan todeta, että jos tyhjänä olevan rakennuksen perustukset, ulkoseinät ja vesikatto kannatteineen ovat vielä kunnossa, kannattaa rakennus hyödyntää. Mainitut rakennusosat muodostavat tavallisesti yli kolmanneksen uudisrakennuksen kokonaiskustannuksista. (Alakomi)

Perinnebiotoopit ja maisemahoito

Perinteisen maatalouden muovaamia puolikulttuurimaisemia eli *perinnebiotooppeja* on viimevuosikymmeninä havahduttu suojelemaan. Kyse ei ole pelkästään ympäristön esteettisyyden ja kulttuuriperinteen katoamisesta, vaan myös luonnon monimuotoisuuden häviämisestä, mihin luonnonlaitumista, kaskeamisesta ja niittytaloudesta luopuminen on johtamassa. Kedot, haat ja niityt toimivat ekologisina käytävinä, jatkumoina siirryttäessä pihoilta luonnonympäristöön. Raja luonnon ja rakennetun ympäristön välillä oli ennen huomaamaton, mikä samalla kuvaa tuon ajan ihmisen luontosuhdetta ja arkipäivän elinpiirin laajuutta.

Pohjois-Savon ympäristökeskus on kartoittanut alueen perinnebiotooppeja Kiuruvedellä vuosina 1992-97. Lähinnä on kartoitettu luonnonniittyjä, hakamaita ja metsälaitumia, joita on perinteisesti tai melko perinteisesti laidunnettu tai niitetty. Rakennettuja perinnemaisemia on otettu mukaan vain silloin, kun samaan kokonaisuuteen on liittynyt myös varsinainen perinnebiotooppi. Kohteet on arvoluokitettu ja niille on annettu hoitosuosituksen.

Kiuruvedellä maaseudun kulttuuriympäristöt liittyvät useimmiten maatalouden maisemiin. Kolkan tila Toiviaiskylässä.

Honkarannan Lassilan perinnemaisemaan kuuluvat Kiurujärven rantaan ulottuvat metsälaidun ja niitty, jota laiduntavat vasikat ja hevoset. Metsälaitumella on rauduskoivun lisäksi kuusta, mäntyä ja harmaaleppää sekä runsaasti haapaa ja katajaa. Niittyä reunustavat myös tuomet ja pihlajat. Niityn valtalajeja ovat nurmilauha, timotei ja niittynurmikka. Perinnemaisema-inventoinnissa suositellaan lannoituksen ja osittaisen muokkauksen lopettamista niityllä ja paikoin pensoittumisen kurissa pitämistä.

Perinnebiotoopit (puolikulttuurimaisemat)

perinteisen maatalouden, erityisesti karjanhoidon luontotyyppiä

Luonnonniityt

tulvaniityt, suoniityt, kedot (kuiva tai kuivahko niitty)

Luonnonmukaiset niityt

vanhoille kaskipelloille kehittyneet ahot

Lehdesmetsät

muodostuneet metsistä, joista on kerätty karjan rehua

Hakamaat ja metsälaitumet

harvaa puustoa kasvavia, karjan tai hevosten laiduntamiseen käytettyjä luontotyyppiä

Koivukujanteet kuuluvat Kiuruveden perinteiseen maisemaan. Kulkureitteinä käytettyjen järvien ja jokivarsien pihoilta istutettiin usein puukujat rannalle. Alueelle tyypillisessä avoimessa peltomaisemassa tuulensuoja onkin paitsi näyttävä myös tarpeellinen tuulensuoja. Koivukujanne pitää myös haihduttamalla tienpohjan kuivana ja ehkäisee maan routimista. (Maatalouden ympäristötuen erityistuet) Kuvassa Laurilan koivukuja Luupuvvedellä.

Käytöstä poistuneen pellon ei tarvitse antaa pusikoitua: keväinen kulotus Honkarannan kulttuurimaisemassa Rinteen tilalla.

Uutta maisemallisesti onnistunutta maatilarakentamista. Nykyinen suuntaus karjan talvitarhaukseen ja pihattorakentamiseen on monitahoinen ympäristöhoidollinen haaste: rakenteiden pitää sopia eläimille, hoitajille ja tekniikalle sekä täyttää erilaiset ympäristösäännösten vaatimukset. Esteettisestikin onnistunut työympäristö on turvallisuuden ja viihtyisyyden tekijöitä, joita myös itse tilan väen tulisi osata vaatia suunnittelulta. Karjan ulkona pidon yleistymisen myötä ollaan tavallaan palaamassa monipuoliseen perinteiseen pihakulttuuriin karjakujineen ja aitauksineen.

Kirjallisuutta:

Ilaskari, Heli, *Pohjois-Savon perinnemaisemat. Alueelliset ympäristöjulkaisut 141. Pohjois-Savon ympäristökeskus. Kuopio 2000*

Maatalouden ympäristötuen erityistuet 2001-2006. Maisemanhoito. Luonnon monimuotoisuus. Perinnebiotoopit. Maa- ja metsätalousministeriö 2001

Pihkala, Antti, Tiaisen torpan kunnostus. Esimerkkikuvaus hirsirakenteisen ladon, navetan, asuinrakennuksen ja saunan kunnostuksesta. Kainuun ympäristökeskus.

Tilaton väestö

Torpparilaitos oli syntynyt maanvuokrausjärjestelmän pohjalle, jonka tarkoituksena oli alunperin turvata päätilan työvoiman saanti. Torppien määrä kasvoi voimakkaasti 1700-luvun puolivälissä, kun aatelisten lisäksi myös talonpojat saivat oikeuden perustaa torppia. Tällä pyrittiin myös ratkaisemaan tilojen perimiskäytännöstä aiheutuva väestöongelma: aiemmin talonpoikaistiloja ei ollut saanut jakaa puolta manttaalia pienempiin tiloihin. Vanhimman pojan periessä talon muut sisarukset jäivät

Perinnebiotoopin hoidon tärkeimmät menetelmät ovat niitto ja laidunnus, ja keskeistä on estää rehevöityminen. Laidunnettaessa eläinten määrä ja laidunkausi on suhteutettava laitumen luontaiseen tuottoon niin, ettei lisäravinteita tarvita. Eläinlaji valitaan ensisijaisesti alueen perinteisen laiduntamisen mukaan, mikä on kehittänyt ja sopeuttanut sen kasvillisuuden. Usein se on ollut nautojen, hevosten ja lampaiden yhteislaidun. (Ilaskari)

Olemassa olevien arvokkaiden perinnebiotooppien hoito ei riitä luonnon monimuotoisuuden säilyttämiseksi, vaan tarvitaan kunnostettavia kohteita. Niitä voisivat olla arvokkaisiin kohteisiin liittyvät tai niiden lähellä olevat alueet, esimerkiksi metsitetty niitty.

Vuodesta 1995 lähtien viljelijöillä on ollut mahdollisuus saada **maatalouden erityistukea** perinnebiotooppien hoitoon. Tukea voi saada myös muihin maiseman monimuotoisuutta edistäviin toimiin: aitojen, latojen ja muiden rakenteiden parantamiseen, puukujanteiden perustamiseen sekä myös muinaismuistojen ympäristöjen avoimena pitämiseen. (Maatalouden ympäristötuen erityistuet 2001-2006)

maattomiksi. Varsinaisen sysäyksen torpparilaitokselle antoi 1700-luvulla Ruotsin valtakunnassa toimeenpantu *isojako*, jossa aiemmin yhteiskäytössä ja maattomienkin käytössä olleet metsät jaettiin talollisille.

<i>Lampuoti</i>	koko tilan vuokraaja
<i>Torppari</i>	osaa tilasta vuokraava
<i>Mäkitupalainen</i>	ei maatalousmaata

1890-luvulla oli torppien määrä Suomessa suurimmillaan yli 70 000 kpl eli sataa itsenäistä tilaa kohti oli 60 torppaa. Kiuruvedellä torppareiden (lampuodit ja torpparit) määrä oli kuitenkin vähäinen, enimmillään vuonna 1880 vain 21% maatalousväestöstä. Vuokraviljelijöiden sijaan mäkitupalaisten, itsellisten ja loisten määrä Kiuruvedellä oli huomattava. Sen sijaan palkollisia (rengit ja piiat) oli vähän. (Huovinen) Ylempiin säätyihin kuuluvia oli vähän: enimmillään vuonna 1880 papistoa ja porvaristoa Kiuruvedellä oli yhteensä 21-henkilöä, aatelistoa ei ollut yhtään. (Pennanen)

Konginniemen vanha torppa Ryönänjoella. Vanhojen rakennusten käyttö loma-asuntona ei yleensä vaadi rakennuksen luonnetta helposti muuttavia lisäeristyksiä, märkätiloja ja laajennuksia. Pihapiirit ovat pienilmastollisesti miellyttäviä vanhoine kasveineen ja puineen palvelen mitä viihtyisimpinä kesähuoneina.

Mökkiläisten asutus kasvoi myös kylien ja kirkonkylän liepeillä, mistä on luonnollisesti vähän jäljellä. Muuta rakentamista vaatimatonta rakennuskanta on korvattu uusien tarpeiden myötä kuten on käynyt Korkeakankaalle 1920-30-luvuilla rakennetuille mökeille. Korkeakangas rakentui aikoinaan, kun seurakunta antoi alueelta halpoja vuokratontteja. Rakentaminen jatkui vapaana vielä 1930-luvulla, kun varsinaisessa kirkonkylän taajamassa vaadittiin rakennusluvat.

Anna-Marin mökki. Ennen kunnallista terveyshuoltoa kansaa hoitivat itseoppineet kansanparantajat kuten Kiuruvedellä Anna-Mari Mård, jonka elämästä kertoo mökki Haapakummussa. Mökki edustaa itsenäisen ammatinharjoittajan niukkaa elämäntapaa, ja on samalla kaunis esimerkki vanhasta pihasta uudessa käytössä "kuivanmaan lomapaikkana". Rakentamisen säästeliäs materiaalien käyttö voisi olla tavoiteltavaa nykyaikaisessakin lomarakentamisessa vastapainona rakennusmateriaalitarrjonnan yltäkylläisyydelle.

Yksinkertaisuudessaan viehättävää Anna-Marin lääkeaitan seinän rimalaudoitusta, joka on tehty halkaisuista närepuista.

1800-luvun väestön kasvusta ja maatalouden uudistuksista seurasi liikkäväestön ongelma. Torpparien ja mäkitupalaisten asema heikkeni, kun metsän arvon kohotessa kaskimaita ei enää haluttu antaa vuokralle. Torpparien jatkuva epävarmuus näkyi etenkin pula- ja katovuosina, jolloin torppien määrä väheni. Valtio ratkaisi maattoman väestön ongelman 1920-luvun asutuslailla, joka antoi maanvuokraajille mahdollisuuden ostaa tila itselleen. Hallinnon kautta maaseutu pysyi asuttuna, Suomelle tyypillinen pienipiirteinen asutusmaisema vahvistui ja kansaan juurtui perisuomalaisena piirteenä pidetty maausko.

1940-luvun asutuslait jatkoivat samoilla linjoilla. Juuri tämä pienipiirteinen, käsintehty maisema on viimeisen 50 vuoden aikana kokenut suurimmat muutokset. Kun sen kasvatit kouluttiin taajamien lähiöihin, jäi maausko elämään vahvana kesämökin kaipuuna.

Köyhäläisyys oli perinteisen maatalouden loppukriisin näkyvimpiä piirteitä. Vaivaisten hoito oli 1850-luvulla siirretty kirkolta kunnalle. Apua tarvitsevien määrän ylittäessä kunnan voimavarat seuraavien vuosikymmenien katovuosina määrättiin kuntalaiset osa-alueittain itse huolehtimaan vaivaisistaan. Osa jäi kunnan “eläteiksi”, joiden kohtalo oli joutua huutolaisiksi vuosittain järjestetyllä huutokaupalla alhaisimman tarjouksen tehneelle ylläpitoon.

Teollisuus ja liiketoiminta

Teollisuus

Kiuruvesi oli sivussa varhaisen teollisuuden, tervantuotannon ja ruukkitoiminnan alueista. Koti- ja käsiteollisuutta harjoittivat taloissa kiertävät suutarit ja räätälit, raudan taonnasta kotitarpeisiin huolehtivat kylillä kiertelevät maasepät. Näille korkeasti arvostetuille ammattilaisille rakennettiin kyliin ja suurempiin taloihin pajat, jotka samoin kuin riidet sijaitsivat palovaaran takia muista rakennuksista sivummalla. Hiilimiiluissa puusta poltettiin hiiltä pajojen uuneihin.

Kiuruveden teollisuus virisi maatalouden piirissä tilakohtaisesti harjoitetusta mylly- ja meijeritoiminnasta. Käyttövoimaa tarvittiin viljan jauhamiseen, myöhemmin sahaukseen ja päreiden tekoon. Meijeritoiminnan esivaiheena oli voin valmistaminen separaattorin avulla. Vuosisadan vaihteessa osuustoiminnan avulla pystyttiin rakentamaan Kiuruvedelle ensimmäiset varsinaiset myllyt, meijerit ja sahat, jotka rakennettiin

Senaatti lakkautti käytännön vuonna 1891 ilmeisen epäinhimillisenä, mikä aloitti kunnalliskotien rakentamisen. Kiuruvedellä rakennettiin maatilakunnalliskoti vuonna 1897 Heinäkylään.

Heinäkylän entisen vanhainkodin rapattu tiilirakennus (1934) edustaa aikansa uusklassismia selkeine linjoineen. Maatalouden harjoittamisen mittavuudesta kertovat vielä viljamakasiini, kiviavetta ja puimalato.

käyttövoimansa ja vesiliikenteen vuoksi jokiuomiin. Tästä esimerkkinä on Niemiskylän meijeriyhtiö, joka rakensi meijerin Saksansalmeen. Myöhemmin, kun höyryvoima otettiin käyttöön, muodostuivat liikenneyhteydet keskeisimmäksi sijaintia määrittäväksi tekijäksi.

Niemiskylän osuusmeijeri rakennettiin vuonna 1914. Ensimmäisen kerroksen rakennusaineena oli uusi rakennusaine, betoni.

Kiuruveden Osuusmeijeri rakennettiin vuonna 1908 Kiurujärven rannalle höyrylaivaliikenteen aikakaudella. Saha rakennettiin meijerin viereen vuonna 1912. Myöhemmin rautatie vaikutti sahateollisuuden sijaintiin.

Muutamit isännät, kuten Linnin Olli Lind, Hankaniemiemen K. P. Lappalainen ja Kalimon Matti Pietikäinen, harjoittivat edistyksellisen maatalouden ohessa teollisuus- ja liiketoimia.

Kalimon tilan isäntä Matti Pietikäinen omisti sahoja, hän oli laivuri ja kauppias ja harjoitti rakennustointintaa. Ostettuaan Kalimon tilan vuonna 1903 Pietikäinen laajensi sitä liittämällä siihen lukuisia tiloja velallisiltaan. Vaikka Kiuruvedellä ei koskaan ollut varsinaisia kartanoita, voidaan tämän aikakauden liikemiesten tiloja pitää vastaavina kulttuurivaikutteiden levittäjinä. Aikaisemminhan pappilakulttuuri oli syrjäisen Savon ainoita ikkunoita säätyläiskulttuuriin.

Kirkonkylän laivarantaan rakennettiin osuusmeijeri ja saha, kun Kiurujoki kanavoitiin höyrylaivoille kulkukelpoiseksi 1900-luvun vaihteessa. Meijeriin sovellettiin uusia tekniikoita. Laitteet olivat höyrykäyttöisiä ja rakenteina oli paljon betonia, joka sopi hyvin myös maidontuottajien hygieniatavoitteita palvelemaan: edistyksellisiin navetoihin valettiin ensimmäisinä betoniparret, sitten laipiot. Myöhemmin betonilla päällystettiin jopa navetan puuseiniä, mikä pian osoittautui kelvottomaksi ideaksi. (Kuva Kiuruveden Kotiseutuyhdistys)

Kun pärehöylät nopeasti yleistyivät 1880-luvulta alkaen tuuli- ja vesivoimatekniikan kehittymisen myötä, päreet syrjäyttivät miltei täysin aiemmat loivemmat malka- ja olkikatot, joilla katettiin enää vain kaikkein arkisimpia rakennuksia.

Luupuveden Lahden 1700-luvulta peräisin olevan aitan haristuneimpia seiniä on myöhemmin vuorattu päreillä, mikä oli maanlaajuinen pärehöylän yleistymiseen liittyvä ilmiö. Lahden tilan tuulimyllyn yhteyteen liitettiin myös pärehöylä.

Teräsrakenteinen tuulimylly, jota käytettiin mm. veden nostamiseen, edusti maaseudulle ulottunutta vuosisadan vaihteen kansainvälistä modernia rakennustekniikkaa. Ryönänjoen Ryönä.

Niemisjoen mylly- ja sahaosuuskunta rakensi Niemisjoelle myllyn vuonna 1919. Siihen asennettiin uudenaikainen turbiini- ja myllykoneisto. Myllyn toiminta hiipui 1960-luvulla.

Sahan työmiesten asunto. Teollisuuden varhaisimmista ajoista alkaen rakennettiin työväestölle asunnot työn tuntumaan. Aikansa huomattavimpana paikkakunnan liikemiehenä mainittu (6-10 työmiestä) saha- ja tiiliteollisuutta harjoittanut K. P. Lappalainen rakensi vuonna 1917 sahatyömiehilleen asunnot. Rakennuksessa oli neljä huoneen ja kamarin asuntoa, pihalla oli myös sauna, liiteri- ja ulkokuonerakennus sekä talli- ja navettarakennus. Rakennus on hahmoltaan selkeä ja ryhdikäs, mikä sopii erittäin hyväksi malliksi taajamaan soveltuvasta pien- ja paritalotyypistä. Valitettavasti Kiuruveden vähäisellä teollisuudella ei ollut tarvetta runsaampaan työväenasuntorakentamiseen.

Vanha Enso Gutzeitin työnjohtajan asunto Jokiviita Lahnajoella.

Vaikka varsinaista teollisuutta syntyi Kiuruvedelle vähän, olivat metsäteollisuuden välilliset vaikutukset merkittäviä. Pientilalliset työllistyivät ja metsän myynti toi rahaa maaseudulle. Kyläkuva oli vireä. Itse savottaelämä jäi paremmin elämään muilla kuin rakennuskulttuurin alueilla.

Osuusmeijerin alue on Kiuruveden ainoa vanha teollisuusympäristö. Alueen säilyttämistä puoltavat sen taajamakuvaa monipuolistavat kriteerit. Nykyisten taajamien ongelmanahan on toimintojen keskittyminen, työ- ja asuinalueiden erottaminen omille alueilleen. Vanhat arkipäivän monipuoliset työympäristöt konttoreineen ja asuntoineen tuovat taajamarakenteeseen värikkyyttä, mikä on usein turhan vähän huomioitu ja hyödynnetty rikkaus.

Puun arvon noustessa metsäyhtiöt ostivat puun lisäksi myös kokonaisia tiloja erityisesti Kiuruveden selänneseuduilta.

Jokiviita rakennettiin Enso Gutzeitin työnjohtajan asunnoksi, jossa myös metsurit yöpyivät. Myöhemmin yhtiöiden maat jaettiin asutustiloiksi: Jokiviidan 500 hehtaarin alueesta muodostettiin 49 pika-asutustilaa, josta metsäyhtiölle jäi 12 ha. Myöhemmin mökki on ollut yksityisessä lomakäytössä. Mökki on nyt kunnostuksen tarpeessa, mutta tarjoaa kasvimaaineen pienen, viehättävän loma-asunnon mallin. Rakennus sijaitsee optimaalisesti lounaaseen suuntautuvan peltorinteen ylälinjassa, joki virtaa mäen juurella. Massaltaan rakennus on sievä kapearunkoinen paritupa.

Liiketoiminta

Kauppaliikkeitä voitiin perustaa vapaammin vuodesta 1859 lähtien elinkeinoelämän vapauduttua. Ensimmäiset kauppapuodit perustettiin Kiuruveden kylään 1860-luvulla Osulan risteyksen alueelle, mutta vasta 1900-luvulla liikkeitä oli yli 10. Liikehuoneet sijoitettiin aluksi asuinrakennusten tai maatilojen yhteyteen.

Vasta myöhemmin osuustoiminnan myötä rakennettiin varsinaisia kaupparakennuksia, joihin kuului yleensä myös kauppiaan asunto. Piholle rakennettiin tavanomaisten piharakennusten lisäksi talven tavaravaliokoiden turvaamiseksi makasiinit. Tyypillisten sekatarvakauppojen lisäksi kirkonkylälle perustettiin erityisliikkeitä. Liikkumisen ja matkustamisen myötä syntyi uusia tarpeita kahviloineen ja ravintoloineen.

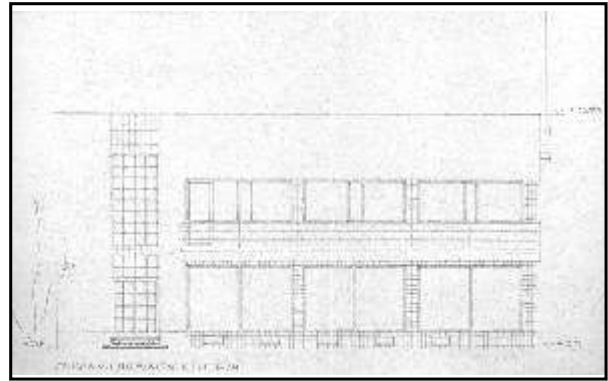
Liiketoiminta alkoi merkittävästi kasvaa vasta kansalaissodan jälkeen olojen rauhoituttua ja liikenneyhteyksien parannuttua. 1930-luvun maailmanlaajuinen lama katkaisi hetkeksi kehityksen. Laman jälkeen tulevaisuudenusko näkyi *osuuskauppa-funkiksessa*, joka ennätti ennen toista maailmansotaa taajamiin. Liikerakentaminen oli siirtymässä samalla keskusjohtoiseksi.

Kirkonkylällä ennen 1940-lukua aloittaneita liikkeitä on toiminnassa enää muutama: Vanha Säästöpankki (1916/1923), Onnela & Toivola, Nivankatu 6 (1870-luku) ja Pakastiainen, Kämäräisen liike (1923) Asematien pohjoispäässä.

1960-luvun alkuun mennessä Osulan risteys ja torin alue saivat kaupunkimaisen ilmeensä pankkien ja liikerakennusten myötä. Pankit olivat ilmestyneet vuosisadan vaihteessa uutena rakennustyyppinä kirkonkylälle. Arvokkuuden ja pysyvyyden symboliarvoa korostaen rakennustyyppiin omaksuttiin kivi- ja rappauspinnat. Pankkitoiminta oli siirtynyt kunnan vastuulta 1900-luvun vaihteessa yritystoiminnaksi.

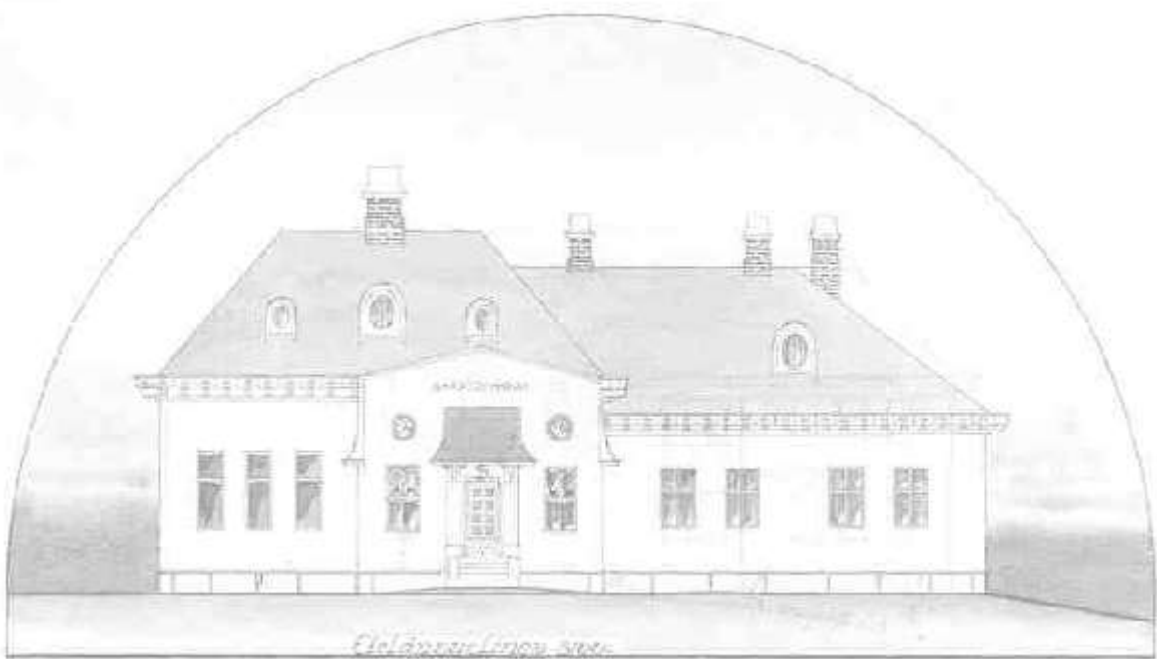
Ensimmäinen Kiuruveden pankki oli paikka kuntalaisen Pekka Lindin suunnittelema jugendtyylinen Vanha Säästöpankki. Vuonna 1916 pystytetyn, hyvin säilyneen rakennuksen taajamakuullinen arvo on kiistämätön. Erikoisen seinärakenteensa puolesta rakennus on harvinaisuus: seinät on rakennettu pystyhirsistä ja rapattu kivirakennusten tapaan. Paljon hahmon samankaltaisuutta on viereisessä vuonna 1952 rakennetussa Pankkilassa. Se rakennettiin

arkkitehti Jaakko Tähtisen Pohjoismaiden Yhdyspankille laatimien tyyppi- ja piirustusten mukaan, joilla rakennettiin lukuisten muidenkin taajamien Yhdyspankit

Kiuruveden Osulan risteyskseen vuonna 1938 valmistuneen Työväen osuuskaupan piirustukset on laatinut N. Pulkka KK:n rakennusosastolta.

Kiuruveden ensimmäinen pankkirakennus, Vanha Säästöpankki, on rakennusmestari Pekka Lindin suunnittelema. Piirustus on vuodelta 1916.

Nivankatu 6, Kiuruveden vanhin säilynyt liikerakennus (kuvassa vasemmalla), on edelleen käytössä, tosin monet muutokset kokeneena. Aiemmin liikkeen sisäänkäynti sijaitsi rakennuksen ulkokulmassa, jotta asiakas olisi sisään astuessaan nähnyt heti koko myymälän. Kauppaliikkeissä suosittiin porvarillista nikkarityyliä, jolle olivat ominaisia monimuotoiset kattojen poikkipäädty, "rontat", ja teollisesti tuotetut runsaat koristeaiheet. Nikkarityyli oli 1800-luvun lopun pohjoismainen puurakennuksissa käytetty muotokieli, joka sovelsi uusrenessanssia ja sveitsiläistyiliä.

1960-luvulla sivukylillä oli yli 40 kauppaa, kun vuonna 2002 toiminnassa on enää muutama. Tenhusen kyläkaupassa Niemiskylässä vuodelta 1936 näkyy uusklassismin piirteitä: vuorilautojen leveyttä on korostettu ikkunoiden ja ovien sivuissa. Kyläkauppa on taajamakauppojen tapaan kaksikerroksinen. Vaaleampi seinäväri sopisi nykyistä voimakkaan keltaista paremmin rakennuksen tyyliin.

Kämäräisen liike Asematien pohjoispäässä rakennettiin vuonna 1923 vaate- ja kangaskaupaksi, jona se edelleen perinteikkäästi on. Vanhan osan säilyneet piirteet, mm taitekatto ja muutamat ikkunat ovat myöhäisjugendia, jonka kilpailijaksi oli syntymässä 1920-luvulla uusklassismi. Kauppa valikoimineen on viehättävän aito menneiltä vuosilta, jota hyvin harvoista taajamista enää löytää. Rakennuksen kunnostus ja kauppatoimen jatkuminen olisi hyvin kannatettavaa. Ideaalia olisi saada liiketoimintaa rakennuksen vanhempaan osaan, koska rakennus sijaitsee keskustan ydinalueella, jossa jalankulku- ja katukerrostien liiketilat ovat tärkeitä miljöötarkoituksia.

Nivankatu 8. 1960-luvulle asti liikerakennukset sijoitettiin komeasti lähelle katulinjaa. Kuvan rakennus on kaupunkikuvallisesti esimerkillinen 1950-luvun kaksikerroksinen puinen kaupparakennus. Liikehuoneistot suurine ikkunoineen ja sisäänkäynteineen rajautuvat katuun. Asuintilat sijaitsevat toisessa kerroksessa. Rakennus on huollettu hyvin, eikä ovi- ja ikkunavaihdoksia ole tarvittu.

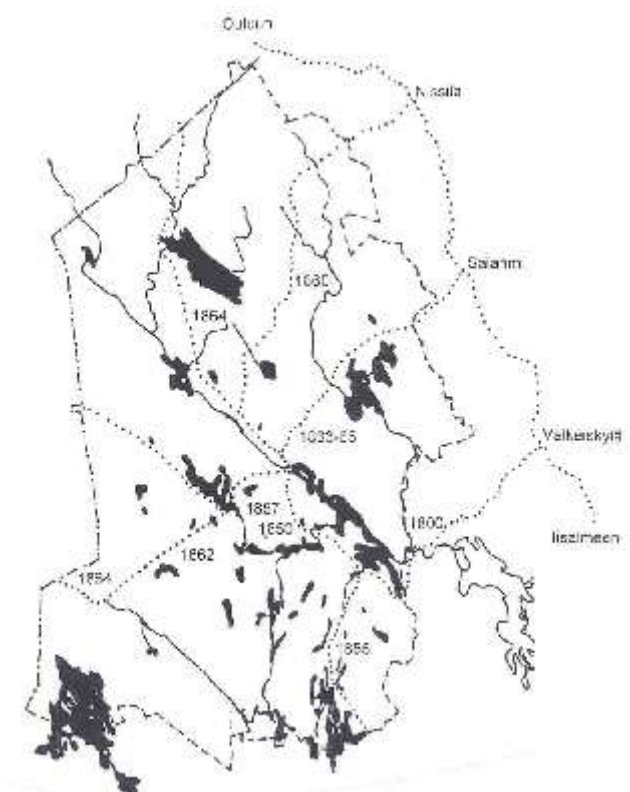
Myöhemmässä liikerakentamisessa autopaikat ovat vallanneet katulinjat liikkeiden syrjäytyessä pysäköintikenttien sivuille. Samalla on menetetty jalankulkuun houkutteleva ja kaupunkimainen katutila. Liikennealue on muuttunut sekavaksi ja turvattomaksi, ja tarvitaan kirjava joukko liikennemerkkejä ja muita rakenteita tilan käyttöä ohjaamaan. Asuin- ja liikerakentamisen erottaminen omille alueilleen "kylmentää" liikeympäristöä. Maaseututaajamissa kuten Kiuruvedellä voitaisiin sitä vastoin suosia perinteistä toimintojen limittymistä ja tehdä viihtyisästä pikkukaupunkimaisuudesta vetovoimatekijä.

Liikenne

Vesistöt säilyivät pitkään Pohjois-Savon tärkeimpinä kulkureitteinä, tosin Kiuruveden *vesitiet* eivät olleet runsaita ja käyttökelpoisia kuten monissa muissa Savon pitäjissä. Saimaan latvavesillä syrjässä valtakunnan pääväylistä elettiin Kiuruvedellä omavaraistaloudessa rintamaita pidempään. Tosin Kuopiosta Ouluun kuljettiin Iisalmen Paloisista Haapajärven, Kiurujärven, Koskenkylän ja Osmangin kautta Pohjanmaan rajan yli. Sen sijaan 1700-luvulla tehty kesätie pitäjän itäpuolitse kulki Iisalimesta Nissilän kautta Ouluun. (Huovinen)

Jo keskiajalta *teiden* rakentaminen ja ylläpito oli kuulunut maata omistavan väestön rasitteisiin. Maakunnan tärkein tie oli Oulun tie, joka oli rakennettu 1600-1700-luvuilla Savonlinnasta Kuopioon ja Iisalmeen ja edelleen Ouluun saakka. Runnille Wilhelmsdalin tilalle asumaan asettunut entinen kuvernööri Simon Wilhelm Carpelan kunnosti vuonna 1798 Runnille Ouluntieltä Haajaisten kautta tulevan vanhan korpipolun ajotieksi. 1800-luvun vaihteessa tätä tietä jatkettiin Runnilta Tikkalanniemeen Kiurujärven rantaan ja

edelleen 1800-luvun puolivälissä Kiurujärven eteläpuolitse Kiuruveden kirkolle saakka.

Kiuruveden vanhat tiet.

Vuonna 1883 annetussa ensimmäisessä teitä koskeneessa asetuksessa tiet jaettiin kaupunkeja, kauppaloita ja kirkonkyliä yhdistäviin maanteihin ja kyläteihin sekä velvoitettiin myös torpparit teiden ylläpitoon. Teitä rakennettiin erityisesti pula-aikoina hätäaputoinä. Vuoden 1918 tielaissa suurin osa teistä otettiin valtion hoidettaviksi.

Teiden kunto oli kuitenkin heikko eivätkä kärrykyödit riittäneet teollistuvan yhteiskunnan tarpeisiin, vaan tulevaisuus nähtiin vesiteiden kehittämisessä. 1800-luvun lopulla Itä-Suomen vesistöjen kanavoiminen ylsi yhä pohjoisemmaksi. Venäjän voi- ja puumarkkinat avautuivat Saimaan kanavan valmistuttua vuonna 1867. Kapean ja kivikkoisen Kiurujoen kanavoiminta oli esillä jo 1860-luvulla, mutta pitkäaikainen hanke saatiin valmiiksi vasta vuonna 1906. Saarikoskeen rakennettiin 400 m pitkä puukanava. Laivaliikenne eli parikymmentä vilkasta vuotta ennen rautatien rakentamista. Kanava lakkautettiin vuonna 1931. Vesi- ja rautatierakentamisen myötä metsäkauppa vilkastui, uitto- ja savottatyöt tarjosivat maaseudulla töitä aina 1900-luvun puoliväliin.

Kivirakenteinen rautatiesilta Niemisjärven Hirvilahden suulla. (Kuva Leila Kantonen)

Liikenneväylien rakentamisen innovaatiot ovat vaikuttaneet myös talonrakentamiseen. Kun tiet ja kanavat rakennettiin paikallisen voimin, omaksuttiin uudet tekniikat luontevasti. Esimerkiksi kanava- ja rautatierakentaminen toivat lohkokivi-, teräs- ja betonointitekniikan. Vuosisadan vaihteen jälkeen lohkokivistä rakennettiin talojen perustuksia, varakkaimpien navetoita ja tupiin uuneja.

Vesiliikenteen kukoistuksen voi lukea enää vain valokuvista ja talouskeskusten laivarannoille johtavista puukujanteista. Sen sijaan rautatieympäristöjen rakennusperinne on mittavampi.

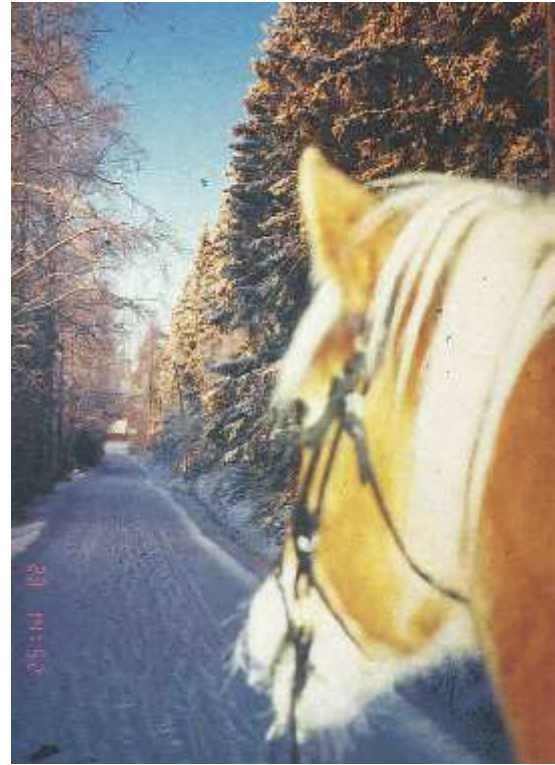
Kiuruvesi-laiva Ryönänjoen laiturissa. (Kuva Kiuruveden kotiseutuyhdistys)

Liikenne on saanut maankäytössä yhä hallitsemamman aseman. Liikenne ei ainoastaan luo omaa ympäristöään, vaan ohjaa muiden toimintojen sijoittumista. Liikenteen suhde maisemaan on samalla muuttunut merkittävästi. Aiemmin tiet rakentuivat maaston ehdoilla maisemasta kertovaksi kudelmaksi. Ne etsivät paikkansa helposti kuljettavilta harjuilta kukkulat ja viljavat pellot kiertäen. Tienvarsipuita jätettiin tuulensuojaksi. Nyt tämä maisemarakenteen loogisuus ja hierarkia on hämärtynyt: harjuja voidaan kuskata pelloille tienpohjiksi, kallioita räjäytellä väylien tieltä. Onko nyt myös ihmisen luontosuhde hämärtynyt, luonto muuttunut käyttötavaraksi.

Kulttuuriympäristössä polveilevien teiden korjauksien ja kevyenliikenteen väylien suunnittelun pohjana tulisi aina olla pätevä maisemaselvitys.

Viime vuosikymmeninä tiealueet on alettu nähdä myös ympäristöinä: historiallisia teitä on kartoitettu ja tienvarsille on pystytetty ympäristöaitetta. Näillä ei kuitenkaan voida korvata tierakentamisen mahdollisia ympäristöhaittoja. Vaikka Kiuruvedellä ei ole varsinaisia historiallisia teitä, kulkevat monet tiet vanhoilla linjoillaan, mistä vielä komeat tienvarsien maisemapuut saattavat kertoa.

Koskenjoelle tehty maisemasuunnitelma (1996) antoi suosituksia maiseman hoidosta, muun muassa kevyenliikenteen väylän sijoittamisesta kulttuuriympäristöön. Koskenjoelle rakennettiin linja-autopysäkit, jotka luovat liikenneympäristöön turvallisuutta ja viihtyisyyttä.

Tiehankkeen toteutusvaiheessa (2002) tulivat tieympäristön muutokset kyläläisille yllätyksenä: arvokas puusto ei kaikilta osin säästynytäkään. Hanke osoittaa, kuinka tien parantaminen ja sovittaminen kulttuuriympäristöön vaatisi huolellista työskentelyä maastossa ja suunnitelmilta riittävää tarkkuutta, jotta hankkeen vaikutuksia lähiympäristöön voitaisiin ennakoita.

Matkailua, retkeilyä ja hevosten ylläpitopalveluja tarjoavien yritysmuotojen kannattavuus ja toiminnot tukeutuvat hyvin hoidettuun ympäristöön, missä kulttuurimaisemien tiet, kujat ja polut voivat tarjota houkuttelevia retkeily-ympäristöjä, mutta myös laatua arkipäivän asuinympäristöön. Vaikka hevosen liikuttaminen yleisillä teillä edellyttää erityistä varovaisuutta ja suvaitsevaisuutta, voi hevosen kohtaamisen nähdä itse ympäristön rikkautena.

Salmenkylän Suikaisenniemen tieympäristöön kuuluvat pienipiirteinen, vaihteleva järvimaisema, perinteiset rantalaitumet ja komea tienvarsipuusto.

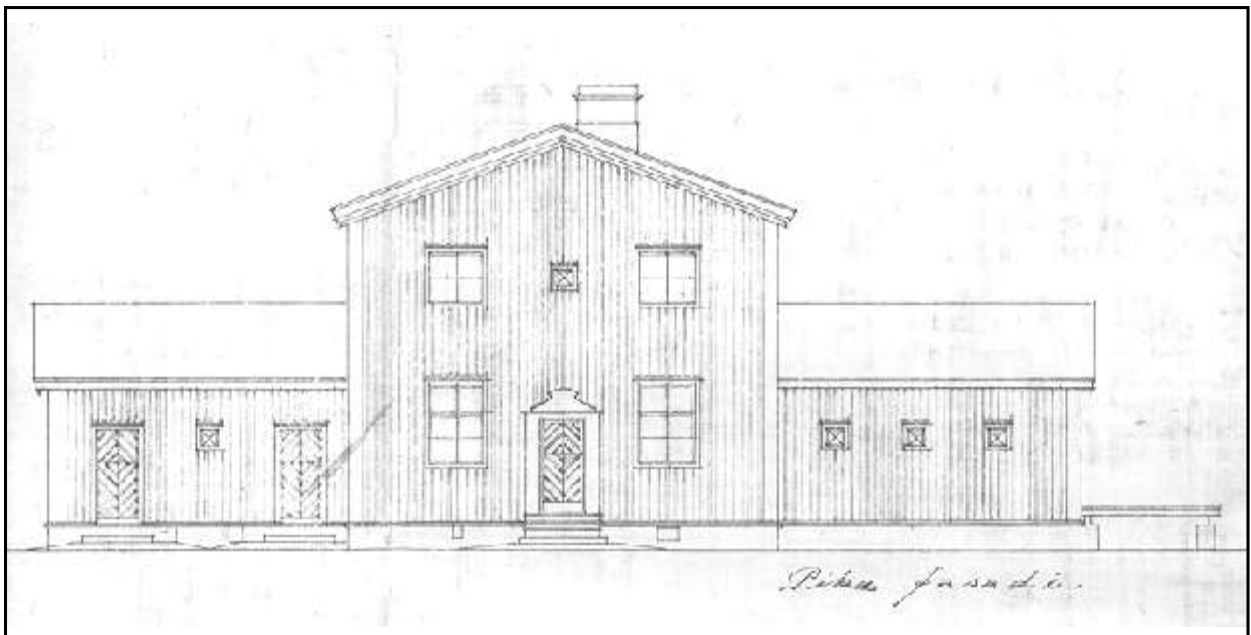
Rautateiden rakentaminen oli valtiojohtoinen, mittava 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alkuvuosikymmenten urakka uusine rakennustyyppineen ja rautatieläisten asuntopihoineen. Savon rataa jatkettiin Kuopiosta Iisalmeen saakka vuonna 1902. Jo 1800-luvun loppupuolelta lähtien oli pohdittu poikittaisradan tarvetta Savon radalta Pohjanmaan radalle. Risteysasemiksi tulivat luonnostaan Iisalmi ja Ylivieska. Työt käynnistettiin vuonna 1917 ja väliaikainen junaliikenne rataosuudella käynnistyi vuonna 1923. Savon ja Pohjanmaan yhdistävä, vuonna 1926 käyttöön vihitty poikittaisrata toi asemat Honkarantaan, Kirkonkylälle, Ryönänjoelle, Niemiskylälle ja Aittojärvelle.

Varhaisimmat vaikutteet uusiin rakennustyyppeihin saatiin rautateiden synnyinmaista Englannista ja Ranskasta, joiden rikaspiirteiset tyylit kuitenkin pelkistyivät taloudellisesti köyhemmässä Suomessa. Urakasta selviydettiin laatimalla tyypipiirustukset, mikä loi rautatieympäristöjen tunnistettavat piirteet.

Aittojärven aseman on suunnitellut Carl Ungern. (Päärros VR-yhtymä Oy:n arkisto)

Ryönänjoen aseman rakennuksista ovat jäljellä asemapäällikön asuinrakennus (1923) ja asemamiesten asuinrakennus (1929) ulkorakennuksineen.

Siltavahdin mökin ulkorakennus Kärkkäänsaassa.

Sijainnin ja liikenteen perusteella luokitellut asemat saivat rataosuuksittain oman asemarakennustyyppinsä: Ryönänjoen, Niemiskylän ja Aittojärven asemien navetat ja Niemiskylän ja Aittojärven asemien asuinrakennukset rakennettiin samoin piirroksin. Rautatiehallinnon palkkaamien arkkitehtien taidokas kynänjälki näkyi ajan tyylien, mutta myös rakenteiden esimerkillisessä hallinnassa. Kiuruveden asemarakennusten suunnittelijoita ovat Carl Ungern, Gunnar Aspelin ja Ivar Pladhan.

Rautatieläisten asuntoja sympaattisine piharakennuksineen voi nykyrakentaja tarkastella opikseen: selkeät huonetilat ovat hyvin monikäyttöisiä, valoisuus (korkea kivijalka, ikkunasuhteet), ekologiset rakennusmateriaalit, hirsi, pahvit, tapetit, täyspuiset ovet ja graniittiperustukset, jotka saattoivat ulottua yli kahden metrin syvyyteen alle rakennettujen kellarien osalta. Oikein huollettuina rakennukset ovat yleensä säilyneet erinomaisina.

Asema-alueen tärkeimmän rakennuksen aseman ympärille ryhmiteltiin muut rakennukset toiminnallisiin yksiköihinsä. Aseman viereen sijoitettiin tavaramakasiinit ja asuinalue työntekijöiden virkahierarkian mukaisine rakennuksineen. Asemaluokasta riippuen alueella oli erikokoiset asunnot asemapäällikölle, ratamestarille, kirjurille, sähköttäjälle, pumppumestarille, vaihdemiehille ja ratavartijoille. Alueiden tyypillisiä asuntoja olivat kaksoisvahtituvat (Aittojärvellä ja Niemiskylässä), joissa oli kaksi

huoneen ja keittiön asuntoa. Asuntokohtaisissa ulkorakennuksissa olivat navetta, puuliiteri, aitta, kellari ja käymälä. Sauna ja kaivo olivat yleensä yhteisiä. Höyryveturit tarvitsivat puuta ja vettä, mitä varten rakennettiin vesitorni ja pumppuasema. Valtavat puuplaanit halkopinoineen näkyivät kauas.

Kiuruveden asemat edustavat 1920-luvun klassismia, joka tuli muotiin 1900-luvun vaihteen monimuotoisten kertaus- ja nikkarityyliä jälkeä. Nämä koettiin venäläisinä, joista nyt maan itsenäistyttyä haluttiin luopua ja aiheet haettiin omasta perinteestä. Rakennusten hahmo sommiteltiin harmoniseksi symmetrialla ja selkeillä rakennuksen muodoilla, mitä korostettiin hyvin leveällä julkisivujen reunalaudoituksella. Kaiteissa suosittiin vinoristikkoa, koristeaiheina lunetti-ikkunoita (puolipyöreä muoto). Arkkitehtejä innoitti myös perinteinen niukka maaseuturakentaminen loivine satulakattoineen ja selkeine massoineen.

Kiuruveden asemarakennus. (Kuva Kiuruveden kotiseutuyhdistys)

Asema-alueiden leimallisuuteen vaikuttivat myös asemapuistot. Näihin kasvimateriaalia saatiin rautateiden keskus- ja piiripuutarhoista, joiden puutarhurit vastasivat myös puistojen suunnittelusta. Tyypillisiä lajeja olivat lehmukset, sembramänyyt ja pihtakuuset. Raiteiden puhtaanapidon kannalta ongelmallisia pienilehtisiä puita käytettiin harvoin. Sen sijaan lehmuksia

suosittiin, koska ne kestivät muita lajeja paremmin liikenteen aiheuttaman tärinän. Ne ehkäisivät myös höyryvetureiden kipinöistä syntyvää palovaaraa. Kuusiaidat olivat tehokkaita tuulisuojia. Puiston edustavin osa sijoitettiin asemarakennuksen taajamasta johtavan sisääntulon luo. Suosittuja pensaita olivat myös orapihlaja, hernepensas, angervot, puistoruusut ja syreenit. (*Paluulippu*) Asuntojen piholle suositeltiin hedelmäpuita ja marjapensaita. Kauas erottuvat jalopuut kertoivat rautatien sijainnin, mutta myös sen yhteiskunnallisesta merkityksestä ja rautatieläisten arvostetusta ammattikunnasta. Asemapuistojen perustaminen kuvastaa samalla rautatiehallinnon asennetta ympäristön kokonaisvaltaiseen suunnitteluun.

Asemapuistojen vaikutus paikallisiin puutarhoihin on tutkimatta. Vanhasta Pohjois-Savon puutarhakulttuurista on ylipäättään vähän tietoa. Paikallisperinteen tunteminen olisi kuitenkin hyödyllistä vanhojen pihojen ja puistojen hoidossa. Pohjois-Savon piholle tyypilliset sembrämännyt saattoivat yleistyä juuri asemapuistojen esimerkistä.

Asemat ohjasivat rakentamista ja vaikuttivat elinkeinoihin monin tavoin. Asemille raivattiin tiet, joiden varsille syntyi asutusta ja liiketoimintaa. Kiuruvesi oli vuonna 1948 maan suurimpia puutavaran lähetyksasemia. (*Tämä on Pohjois-Savo*).

Kirkonkylä sai oletettavasti muun muassa rautatien aiheuttamia vaikutuksia ohjaamaan Viipurin asemakaava-arkkitehti Otto I. Meurmanin laatiman ensimmäisen asemakaavan vuonna 1926.

Kirkonkylällä alkoi Asematien rakentaminen. Aseman puoleisessa päässä säilyneitä rakennuksia ovat kahvila Otava ja keskustan kauppojen tavaramakasiinit. Matkustajakoti Tapiolassa (1953) toimi myös leipomo ja ravintola.

Asema-alueiden suojelu ja hoito

Vain taajaman aseman alueella on enää rautatietoimintoja, muut asemat ovat yksityisessä asuin- ja lomakäytössä. Asema-alueiden visuaalinen ilme on edelleen kunnille merkittävä, vaikka asema-alueet ovat siirtyneet yksityiseen omistukseen. Asema-alueet antavat junamatkustajalle ensivaikutelman taajamista. Asemapuisto on hautausmaan ohella paikkakunnan ainoita historiallisia puistoja.

Valtion rautateiden hallinnollisten muutosten jälkeen alueiden hoito on uusien omistajien vastuulla. Honkarannan, Ryönänjoen ja Niemiskylän asemien alueet sisältyvät vuosina 1999 ja 2000 käynnistettyihin Kiurujärven sekä Koskenjoen ja Niemisjärven rantaosayleiskaavoihin, joissa ne mainitaan paikallisesti merkittävänä kohteina.

Tuuletusluukkua ei pitäisi jättää näin kesäksi umpeen.

Kiuruveden asema-alueen 1920-luvun rakennukset vesitornia lukuun ottamatta kuuluvat valtakunnallisesti merkittäviä rautatieasemia koskevan *menettelytapasopimuksen* piiriin, jonka Museovirasto, Ympäristöministeriö, VR-yhtymä Oy ja Ratahallintokeskus tekivät vuonna 1998. Tällä uudella sopimusmuodolla ei ole juridista sitovuutta, vaan sopimuksen ydin on osapuolten välisissä neuvotteluissa: kohteiden maankäytön muutosten yhteydessä neuvotellaan suojelutavoitteiden ja uuden käytön suhteesta, jolloin voidaan hioa aluekohtainen yksilöllinen ratkaisu. Museovirastolla on mahdollisuus käyttää rakennussuojelulakia, jos suojelun tavoitteet ovat uhattuina. Ensisijaisesti suojelu pyritään toteuttamaan kaavoituksella.

Asema-alueella on voimassa asemakaava vuodelta 1967. Asemakaavassa ei aluetta tai rakennuksia ole suojeltu. Kiuruveden asema-alueen tulevassa detaljikaavoituksessa Museoviraston esittämät rakennukset sekä kaivo tulee suojella. Alueen kasvillisuus tulisi kaavoituksen yhteydessä inventoida ja yhdessä uusien omistajien kanssa selvittää pihojen kunnossapito- ja kehittämistavoitteet.

Vaikka aseman lievealueen vanhat makasiinit eivät kuulu *menettelytapasopimuksella* suojeltuun alueeseen, ei pihojen ja rakennusten asiallista hoitoa silti tule laiminlyödä.

Menettelytapasopimuksen velvoituksia:

Alueita tai rakennuksia edelleen luovutettaessa tulee kaupunkikirjaan merkitä kohteen sisältyminen valtakunnallisesti merkittäviin rautatieasema-alueisiin ja menettelytapasopimukseen niiden säilyttämiseksi ja suojelemiseksi. Omistajanvaihdoksesta tulee tiedottaa Pohjois-Savon ympäristökeskukselle.

Alueellinen ympäristökeskus toimii koordinoivana viranomaisena. Museovirastoa on kuultava rakennuslupaa vaativista toimista.

Mainituista kohteista huolehditaan niin, että alueen luonne säilyy eikä rakennuksen kunto olennaisesti heikkene. Alueita rakennuksineen voi käyttää suojelutavoitte huomioiden tavanomaisella tavalla ja suorittaa rakennuksissa niiden historiallisen ominaisluonteen huomioivia, hyvän korjaustavan mukaisia muutoksia ja korjauksia.

Kirjallisuutta

Museoviraston korjauskortisto. Museovirasto 1994-2000

Paluulippu. Kulttuurihistoriallisesti merkittävien asema-alueiden uusi käyttö. Tampereen teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtuurin osasto. Tampere 2001

Rautatierakennukset. Rautatierakennusten korjausohjeet 1-5. Museovirasto 1997

Remes, Pertti, Kiurujoen kanavoimishankkeet ja väylän rakentaminen 1863-1907. Proseminaarisesitelmä Joensuun yliopistossa 3.4.2000

Kirkon ja yhteiskunnan rakentaminen

Teollistumisen ja yhteiskuntarakenteiden monitahoisista muutoksissa 1800-luvun lopulla virisi sivistyksellisiä ja poliittisia aatteita, jotka synnyttivät uudet rakennustyytit, kansakoulut ja seurantalot kylien julkista ympäristöä komistamaan. Sääty-yhteiskunta mureni, kirkon auktoriteetti heikkeni, kansallisuusaatteet kuohuttivat mieliä. Sivistys nähtiin yhteiskunnallisen kehityksen edellytyksenä, sivistyksestä tuli kansalaishyve ja sosiaalisen arvostuksen mitta. Kirkon kiertokoulut ja kinkerit eivät riittäneet kasvavaa väestöä sivistämään.

Nuoriso- ja raittiusseurojen liikunta- ja muut kasvattavat ajanvietteet pitivät kansaa pois siveettömyyksistä. Myös julkisen kirjastoinstituution juuret juontavat seurojen lukutupiin, joiden kirjamateriaali kannusti lukuharrastukseen. Vuosien varrella seuratoiminta muuttui viihteellisemmäksi. Toisen maailmansodan jälkeen ilmatatansseineen olivat tyyppillisintä seuratoimintaa.

Yhdistysten talot

Yhdistysten taloiksi eli seurantaloiksi ymmärretään kaikki yhdistysten rakentamat kokoontumiskäyttöön tarkoitettut rakennukset, ei kuitenkaan uskonnollisia kokoontumistiloja. Näitä ovat vapaapalokuntien, raittiusyhdistysten, nuoriso-, urheilu- ja maamiessseurojen, suojeluskuntien ja poliittisten yhdistysten talot. (Näin korjaamme seurantalons) Vuonna 1983 yhdistystalotoimikunnan mietinnön mukaan rakennuksia oli tässä yhdistysten luvatussa maassa 2600. Kiuruvedellä ennen 1960-lukua rakennettuja yhdistysten taloja on suhteellisen vähän: Kirkonkylällä Suoja, Kalliokylän työväentalo ja Jukola.

Varhaisin yhdistystoiminta alkoi Kiuruvedellä, kuten yleensä muuallakin, jo rakennetuissa koulutaloissa. Mutta vasta

talkoovoimin pystytetyt omat talot vahvistivat toimintaa. Talot yhdistysten symboleina tehtiin komeiksi ja suunnitelmat saatettiin pyytää nimekkäiltä arkkitehdeilta. Talojen pihat jäivät yleensä istuttamatta, ulkokeleille raivattiin hiekkakenttä.

Kiuruveden nuorisoseura rakensi vuosina 1900-1902 ensimmäisen paikkakunnan seurantalons. Vuonna 1914 se sai näyttävän jugendlaajennuksensa nimekkään rakennusmestari Pekka Lindin suunnittelemana. Samoihin aikoihin tämä suunnitteli Säästöpankin talons, Linnin talons laajennuksen sekä Ryönänjoens ja Honkarannan koulut. Yhtäläisyyksiä rakennuksista löytyy esimerkiksi taitekatoissa sekä puu- ja kiviornamentiikassa.

Nuorisoseuratalo 1920-luvulla. (Kuva Kiuruveden kotiseutuyhdistys)

Talo siirtyi vuonna 1930 Suojeluskunnalle, jolloin taloa alettiin myös kutsua "Suojaksi". Suojaa on sittemmin sopimattomastikin muutettu, mutta se palvelee edelleen erilaisten rientojens tilana. Siksi se ansaitisikin asiantuntevan korjauksen; rakennuksesta saisi upean juhlatilans, kaupungin "salin" pääkadun varrelle.

Talo siirtyi vuonna 1930 Suojeluskunnalle, jolloin taloa alettiin myös kutsua "Suojaksi". Suojaa on sittemmin sopimattomastikin muutettu, mutta se palvelee edelleen erilaisten rientojens tilana. Siksi se ansaitisikin asiantuntevan korjauksen;

rakennuksesta saisi upean juhlatilan, kaupungin “salin” pääkadun varrelle.

Jälleenrakentamisaikana pystytti erityisesti maatalousväestö taloja yhdistyksilleen, joista maamiesseurantatolot olivat yleisimpiä. Jukolan rakensi Kiuruveden maalaisliiton Kalliokylän paikallisosasto vuonna 1954.

Maamme seurantaloiden arvo huomattiin parikymmentä vuotta sitten, kun niitä ylläpitävä yhdistystoiminta oli hiipumassa ja komeat talot keskellä kyliä julistivat rappiollaan kylien tilasta. Sittemmin Suomen Kotiseutuliitto on aktiivisesti tukenut talojen korjausta rahoituksin, korjausneuvonnalla ja julkaisemalla rakennusoppaan seurantaloiden korjaajille.

Kirjallisuutta:

Näin korjaamme seurantaloiden. Toim. Leni Pakkala ja Ulla Rahola. Suomen Kotiseutuliitto. Helsinki 1985

Koulurakentaminen

Kansakoulujen tuttu hahmo kuuluu suomalaisen kylämiljööseen. Ne rakennettiin pääasiassa kahdessa jaksossa: 1900-luvun vaihteen kansansivistyslainsäädännön ja 1950-luvun suurten ikäluokkien koulunkäynnin vaatimuksista. Uusi rakennustyyppi sai helposti tunnistettavan ilmeensä keskushallinnon ohjeista ja tyyppipiirustuksista, joita ilmestyi 1880-luvulta kymmenen vuoden välein aina 1950-luvun vaihteeseen. (*Rakennusperintömme*) Suuret puurakennukset hulppeine ikkunoineen ja myöhemmät vaaleaksi rapatut kivrakennukset ovat usean kylän näyttävintä rakennuskantaa. Opettajien asunnot koulurakennuksessa, pihakenttien rajoilla ulkokuone- ja liiterirakennukset, opettajien navetta, sauna ja pesutuvat sekä

koulukasvimaat loivat pihaille kodinomaisuutta.

Aiemmin kansansivistys kuten muikin tiedonkulku oli kirkon vastuulla. Ennen sanomalehtiä ja lukutaitoa kirkossa käynti oli tärkeää jo uutisten ja lakien kuulemisen takia. Vuoden 1866 kansakouluasetuksessa määrättiin kunnat koulujen ylläpitäjiksi ja perustajiksi. Kiuruveden ensimmäisenä kouluna palveli vuoden 1885 alusta vanhoista asuinrakennuksista koottu rakennus nykyisen kaupungintalon paikalla. Sitä ennen koulutoiminta oli aloittanut vuokratiloissa: pojat kävivät koulua Niemiskylän Alatalossa ja tytöt Hingunniemessä.

Koulurakentaminen vilkastui vuosisadan vaihteessa keskushallinnon määräysten myötä. Vuoden 1897 asetus piiriasta määräsi kuntia jakamaan alueensa koulupiireihin siten, että jokainen kouluikäinen pääsisi kouluun. Matkan pituus saisi olla korkeintaan 5 kilometriä. Vuonna 1921 säädettiin yleinen oppivelvollisuuslaki. (*Huovinen*)

Luupaveden koulu (1906) ja Aittojärven koulun vanhin osa (1910) on rakennettu samoilla tyyppipiirustuksilla. 1930-luvulle asti koulut rakennettiin hirrestä ja vuorattiin myöhemmin tyyppillisimmin vaakapaneelilla.

Tyypillisestä koulurakentamisesta poikkeavan Koivujärven koulun (1906) hahmo juontaa “Nantan urakkaan”. Nimitys on jäänyt paikkakunnalle sanonnaksi puutteellisesta toiminnasta: kun urakoija Ferdinand (Nantta) Pietikäiseltä loppuivat rahat kesken, jäi rakennus aiottua matalammaksi.

Kouluja ei rakennettu yksinomaan tyyppiirustuksin. Kiuruveden vanhimman säilyneen koulurakennuksen Rytkyn koulun vanhimman osan suunnitelmat kerrotaan tehdyn rakennuspaikan läheiseen suureen kantoon. (Kiuruveden rakennusperinnettä)

Koulujen pääsisäänkäynti ovea ympäröivine ikkunoineen oli usein valoisa ja juhlava, mistä esimerkkeinä ovat Ryönänjoen, Luupujoen ja Salmenkylän kauniit sisäänkäynnit.

Koivujärven koulun hienot, lähes satavuotiaat ikkunat todistavat pätevästä puunkäyttötaidosta.

Myös paikallisia suunnittelijoita käytettiin. Rakennusmestari Pekka Lindin kynänjälki näkyy Ryönänjoen (1918) ja Honkarannan (1917) kouluissa. Julkisivujen koristelutoitukset ovat alkuperäiset.

Honkarannan kyläläiset ovat kunnostaneet vanhan koulunsa kokoontumis- ja juhlatilaksi. Työ tarjoaa esimerkillisiä ratkaisuja korjausrakentamiseen: 1970-luvulla laskettujen kattojen alta paljastettiin ja kunnostettiin vanhoja kattopintoja, palautettiin vanha huonejako, kunnostettiin alkuperäiset ikkunat ja ovet ja korjattiin ja maalattiin julkisivut ja katto.

Rapakkojoen koulu (1908) on hieno esimerkki toimivasta kyläkoulusta. Talkoovoimin kunnostettu koulu (1999-2000) vangitsee jo kaukaa katseen Rapakkojoen viljavan maiseman kiintopisteenä. Onnistunut ulkoväritys osoittaa, että maaseudulle sopii punaisen ja keltaisen lisäksi laajempikin värikirjo.

1930-luvulla kunnan rakennusmestari Eino Mikkosen suunnittelemissa Hallaperän ja Koskenjoen kouluissa näkyy 1920-luvun klassismin pelkistyminen, mikä ennakoi funktionalismia. Symmetria oli ankaraa ja koristeaiheet korvattiin rakenteiden tarkalla sommittelulla. Esimerkiksi Hallaperän koulun keskelle sisäänkäyntifasadia sijoitettu syöksytorni ja tuuletusluukkujen paikat sileäksi rapatuissa julkisivuissa olivat varmasti tarkkaan harkittuja sommittelukeinoja.

Koulurakentaminen on ollut kuntien suurimpia rakennusurakoita. Kiuruvedellä kansakoulujen rakentaminen alkoi 1800-luvun lopulla. Kiuruveden sivukylillä toimi enimmillään nelisenkymmentä koulua. 1960-luvulta lähtien kouluja on ripeästi lakkautettu.

Nyt vain Aittojärven, Rapakkojoen, Rytlyn, Niemiskylän, Luupuveden, Kalliokylän, Tihlän ja Turhalan koulut ovat toiminnassa, muiden ilme ja luonne on saanut mukautua uusiin toimintoihin tai ne ovat autoituneet.

Koulutoiminnan jatkuminen kyläkoululla on toivottavaa kylän elämän kannalta ja rakennuksen kulttuuriarvojen säilyttämisen kannalta. Toimiva kyläkoulu on parhaita lapsiperheiden maallemuuton houkuttimia ja ripaus julkista ympäristöä, joka on muutoin pala palalta häviämässä haja-asutusalueilta. Koulun lakkauttaminen on siten samalla kielteinen kannanotto kysymykseen maaseudun asuttuna pitämisestä.

Koskenjoen entinen koulu toimii leirikeskusena.

Kirkollisen rakentamisen myöhempiä vaiheita

Kiuruvedeltä kotoisin oleva arkkitehti Saara Kivikanervo (o.s. Lappalainen) laati ensimmäisiä luonnoksia (kuva yllä) uudeksi kirkoksi korvaamaan vuonna 1937 palanutta ristikirkkoa. Seurakunta päätyi kuitenkin nykyiseen, perinteisempään pitkäkirkkotyyppiin, joita rakennettiin 1920-luvulta aina 1950-luvulle rinnan modernien ratkaisujen kanssa. Nykyisen kirkon suunnittelijan Bertel Liljeqvistin 1930-luvulta lähtien piirtämien kirkkojen tunnusmerkkeinä ovat suhteellisen korkea harjakatto, vaaleiksi rapatut ulkoseinät, korkea tornin huippu ja pääoven portaalinomaisen korostus. (Lähde ja kuva: Ylä-Savon kirkot)

Hautamuistomerkki Tuonelanharjun hautausmaalta, joka otettiin käyttöön 1920-luvun alkupuolella.

Kun kirkonkylä tarjosi niukasti hautausmaaksi sopivaa hiekkamaata, perustettiin 1920-luvun alkupuolella muutaman kilometrin päähän luonnonkauniille Koskenjoen rantatörmälle uusi hautausmaa, Tuonelanharju. Alkuvuosina sinne haudattiin pääasiassa vähäosaisia, joilla ei ollut varaa maksaa hautapaikkaa. Kunnalliskodilla kuolleet ja muutkin vähäväkiset haudattiin yhteishautaan, joka oli avattu kerralla kymmenien metrien matkalta; arkut ladottiin toisiinsa vieri viereen kiinni, hautaa peitettiin kevyehkösti ja luotiin umpeen vasta, kun koko rivi oli täynnä. (Kiuruvesi 9/1975)

Lapinsalon sievä kellotapuli ja kirkko ovat hieno esimerkki yksinkertaisen ja koristeettoman rakennuksen kauneudesta: rakennus on hyvin hoidettu, rakennusmateriaalien ja värien valinta yllättävän onnistunut. Vihreät ja punaiset huopakatot sopisivat useisiin rakennuksiin mustaa paremmin, joka helposti luo turhan kovan ja raskaan vaikutelman. Lapinsalon kirkko rakennettiin alkuaan seuratuksi (1939) ja muutettiin kirkoksi 1960-luvulla. Toinen Kiuruveden kyläkirkkoista on Sulkavanjärven kyläkirkko (1965). Lapinsalon, Sulkavanjärven ja Koivujärven hautausmaat perustettiin toisen maailmansodan tienoilla. On hämmästyttävää, kuinka aiemmin kirkossa kuljettiin ja ruumiit saatettiin kirkonkylän hautausmaan laajan pitäjän laitakyliltä, mistä matkaa saattoi kertyä jopa 30 kilometriä. Tutkimatta on, käytettiinkö kunnan järjviseudulla saaria hautaamiseen, mikä oli muinainen, käytännöllinen ja laajalle levinnyt hautaustapa.

Koivujärven hautausmaan huoltorakennus on yksinkertaisuudessaan sympaattinen ja maaseudulle hyvin istuva.

Murrosajan rakentamistavat ja -tyylit

Suurin osa Kiuruveden historiallisista kohteista on rakennettu 1800-luvun loppupuolen jälkeen. Edellä tarkasteltujen rakennustyyppien kehityksen lisäksi elinkeinojen ja kulttuurin murros vaikutti monin tavoin asumiseen ja arvostukseen, mistä kohteiden tyylit ja rakentamistapa kertovat.

Vaikka kansan, etenkin maaseutuväestön, taitoihin kuului aina 1950-luvulle vankka rakentamisen osaaminen, laajensivat erityisesti uudet rakennusmateriaalit ja -tekniikat ammattilaisten tarvetta. Suunnittelijat laajensivat työkenttensä julkisten rakennusten lisäksi tavallisen väestön asuinrakennuksiin. Varsinkin maaseutukunnissa rakennusmestarien suunnittelupanos oli merkittävä sekä laadullisesti että määrällisesti. Laadittiin rakennusoppaita ja tyyppipiirustuksia. Maaseudulla tyyppipiirustusten käyttö näyttää kuitenkin yleistyneen vasta toisen maailmansodan jälkeen, jolloin myös

rakennuslupakäytäntö ulotettiin taaja-asutuksen ulkopuolelle.

Alkuperäispiirustukset ja vanhat valokuvat ovat korvaamaton apu korjauksissa. Usein piirustukset ovat hävinneet. Kaupungin arkistossa on säilytetty rakennuslupakuvia vuodesta 1956 sekä jonkin verran aiempia kuvia. Vinkkejä korjaukseen voi etsiä suunnittelijan muista saman aikakauden rakennuksista. Vanhat rakennusoppaat kertovat mielenkiintoisesti aikansa suunnittelijoiden ja viranomaisten näkemyksestä tavoitteellisesta rakentamisesta. Säilyneet rakennukset tarjoavat pohdittavaa, kuinka nämä tavoitteet toteutuivat ja kuinka muut tekijät vaikuttivat.

Lammintauksen tilan asuinrakennuksen on suunnitellut kiuruvetinen rakennusmestari Eino Mikkonen. Hänen töilleen oli toisinaan tunnusomaista jyrkkä katto kuten Lammintauksen päärakennuksessa, mikä johtui myös uudesta tavoitteesta sijoittaa asuinhuoneita vinttikerrokseen.

Vinttihuoneiden rakentamista lisätilan antajana suositeltiin maaseudun rakennusoppaissa. Toisaalta kaksikerroksiset ja taajamassa yleiset talot koettiin arvokkaampina. Jotta valoa saataisiin pitkäkhön parituvan kattokerroksen keskivaiheille, rakennettiin poikkipäytyjä ja korotettuja kattolappeita, kuten on tehty monissa Rytlyn taloissa. Tilaa vinttikerrokseen toivat myös 1920-1930-lukujen taajamissa suositut taite- eli mansardikatot. Talonpoikaisessa rakentamisessa harvinaisia mansardikattoisia asuinrakennuksia ovat Rytlyn Lehto (1920) ja Luupuvuden Lahti (1902), jossa isäntä sai vaikutteet rakentamiseen Amerikan matkaltaan.

Tiilikate yleistyi 1920-luvulta alkaen, mikä teknisesti sopi hyvin jyrkempiin kattoihin. Hankaniemen tilalle K. P. Lappalaisen vuonna 1905 perustaman tiilitehtaan ja Ryönänjoella sijainneen tiilitehtaan lisäksi kylillä saattoi olla paikallisia tiilentekijöitä, kuten Rytkyllä. Tiilen laatu vaihteli paljon tekijän mukaan. Rytlyn tiilet olivat kuuluja lujudestaan, tekoresepti pysyi salaisena.

Lammintauksen tilalla harkitaan rakennuksen ikkunoiden vaihtoa sekä poikkipäytyjen korjaamista alkuperäisen mallin mukaisiksi.

Ulkomaalaus ja -vuoraus

Itäsuomalaisen kansanrakentamisen ominaisimpia piirteitä on ollut niukkuuden aiheuttama ekologisuus, joka näkyy esimerkiksi maalien harkitussa käytössä; kemiallisen puunsuojauksen sijaan on laho estetty rakenteellisesti (hirren piiluaminen, puun laadun tunteminen). Paikallisten, vähän jalostettujen rakennusmateriaalien ansiosta rakennukset hävisivät ongelmitta takaisin luontoon.

Kansantieteilijä U. T. Sirelius kuvasi 1920-luvulla Itä-Suomea sanoin: ”Koko Itä-Suomi Savo ja Kajaania myöten on kyliensä värin puolesta valtavalta osaltaan vielä harmaata seutua. Vain siellä täällä välähtää matkustajan silmiin läntisimpien maakuntaimme iloinen puna.” (Sirelius)

Koivujärven pajan seinä on vuorattu sivusärmäämättömällä lomalaudoituksella. Talousrakennusten maalaaminen oli epätavallista, eikä siksi vanhojen latojen ja riihien seinien maalaus nytkään ole tarpeellista. Ainoa karhealle laudalle ja perinteisesti veistetylle hirsipinnalle soveltuva maali on aito keittomaali (esim. puna- ja keltamultamaalit), joka on edullisin ja myös kauniisti vanheneva eikä aiheuta muihin maaleihin verrattuna ongelmia uusintamaalaukselle.

Myös vaatimattomammat, vuoraamattomat asuinrakennukset jätettiin pitkälle 1900-luvulle ilman maalia ovia ja ikkunoita lukuun ottamatta. Koska arvokkaimmat rakennuksen osat, ikkunat ja ovet

huonekalujen lailla olivat käsityötaitoa vaativia, rakennettiin ja maalattiin ne huolella: huonekalut valmistettiin perintökaluiksi, ikkunat ja ovet kestivät siirrettyinä useamman rakennuksen iän. Korjauksissa vanhojen ikkuna- ja ovirakenteiden käsityöhön perustuva arvo jää turhan usein huomaamatta.

Karankaperän Keräliä.

Ulkoseinien vuoraaminen ja maalaus näyttää levinneen Kiuruvedellä kansanrakentamiseen 1910-luvun jälkeen. Ulkokuorin seinää suojaavan ja tiivistävän vaikutuksen lisäksi pääasiallinen syy laudoitukseen lienee ollut esteettinen: laudoitetut rakennukset oli opittu näkemään kauniina. Tyyli-ihannetta muokkasivat huolellisesti tehdyt, rapatut tai sileiksi (rappausta jäljitteleviksi) laudoitetut kirkolliset ja virkamiesten rakennukset sekä uudet edistyksen symbolit, kansakoulut, kaupalliikkeet ja rautatierakennukset. Kansanrakentaminen on ollut perinteisesti esikuviinsa nähden julkisivupinnoiltaan vähäeleisempää koriste- ja tyyliaiheiden keskittyessä ikkunoihin, oviin sekä kuisteihin ja räystäänalusiin. Aiemmin laudoitus oli käsisahauksen ja takonaulojen takia kallista, johon vain ylemmillä kansanosilla oli varaa. Toisaalta tämä nosti niiden tavoiteltavuutta. Metsien arvon nousu ja sahaustekniikan innovaatiot muuttivat vähitellen rakennuspuun sahaamisen

laudoiksi kannattavammaksi kuin hirreksi veistämisen. Hirsi hallitsi kuitenkin lämpimien tilojen seinärakenteena ennen 1940-luvulta alkanutta rankorakentamista.

Vainoniemen päärakennuksen ulkokuorissa näkyy rippeitä vuosisadan vaihteen kaupunkien runsaspiirteisestä nikkarityylistä: julkisivut jaettiin listoituksella kenttiin, joissa vuorilaudan suunta ja profiili vaihtelivat. Myöhemmän korjauksen kannalta tämä olikin käytännöllistä: kuluneimman helmaosan vaihtaminen ei vaatinut koko laudoituksen vaihtamista. Toinen käytännöllinen syy ulkokuorin kenttäjakoon oli uusi kattotuolirakenne, joka kehitettiin laudan ja hirren hintasuhteiden muuttuttua. Kun aiemmin kylmienkin ullakoiden päätykolmiot rakennettiin hirrestä vuoliaiskannatteiden avulla, rakennettiin nyt kylmät tilat mieluummin rankorakenteisina.

Puistolan viehättävä päiväkotia on esimerkki vanhan rakennuksen soveltuvuudesta uuteen toimintaan. Talon kehikko on siirretty vuonna 1910 Jylängistä asuinrakennukseksi. Vuosina 1914-51 siinä oli tilat myös kunnanlääkärin vastaanotolle. Vuonna 1923 taloa laajennettiin ja se sai toisen kerroksen ja oletettavasti nykyisen vuorauksen ja ikkunat. Myöhemmistä muutoksista huolimatta ikkunat ja höyläpintainen ulkokuori profiloituine peiterimoineen on osattu säilyttää.

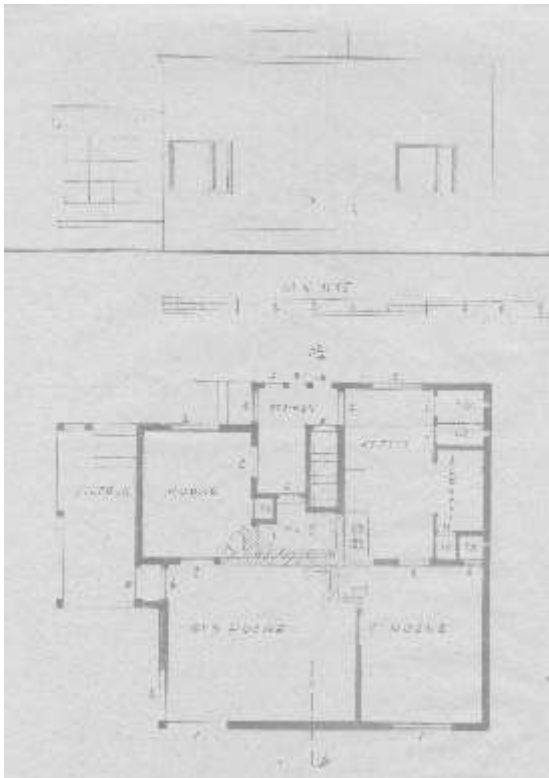

1939 päivätty rakennuslupakuva ja rakennus nykyasussaan. Myöhemmät korjaukset (mm. lomalaudoitus) kertovat, ettei funkistalon ominaispiirteitä ole ymmärretty saati nähty kauniina.

Sahapintainen kaide on likaa keräävä ja rapistuu perinteistä höyläpuuta nopeammin. Lomalaudoitus vaikuttaa myös raskaalta. Vanhojen rakennusten vuorauksiin soveltuisi paremmin rimalaudoitus tai panelointi.

Kirjallisuutta:

Järvinen, Kalevi, *Puurakennusten ulkomaalaus*. Helsinki 1999

Kaila, Panu, *Kevät toi maalarin. Perinteinen ulkomaalaus*. Jyväskylä 2000

Kaila, Panu et al., *Talo kautta aikojen. Julkisivujen historiaa*. Jyväskylä 1987

Ikkunat

Rakennusdetaljit ovat avain rakennuksen historiaan ja rakentajan tyyli-ihanteisiin, mistä vaatimattomassa rakennuksessa ehkä vain ikkuna- ja ovidetaljit kertovat. Tyypillisesti vanhoissa kansanrakennuksissa on rakenteita useilta aikakausilta (esimerkiksi paritupien ikkunat). Valitettavan usein rakennus on menettänyt kasvonsa näiden ominaispiirteiden poistamisen, esimerkiksi väärin tehtyjen ikkunavaihdosten ja viime vuosikymmenien suurpiirteisten, kaiken kerralla uusivien saneerauskorjausten takia.

Seuraavassa on lyhyt katsaus ikkunoiden historiaan Kiuruvedellä sekä ominaisuuksiin, joiden ymmärtäminen on tärkeää arvioitaessa vanhojen ikkunoiden säilyttämistä.

Mainiosti tyyliin sopiva aitanpään ikkuna vuorilautoineen Niemiskylän Pennalassa. Kylmissä talousrakennuksissa on nähtävissä vanhin hirsirakentamisen ikkunatyyppi: vaakasuuntainen valoaukko ei katkaise kokonaan ainuttakaan hirttä. Lasi on tyypillisimmin kiinnitetty hirsiin veistettyyn loveukseen.

Ryönänjoen Heikkisenahon puotirakennuksen ikkuna, jonka kolmiopäätystä periytyy 1800-luvun alkupuolen empirestä. Ohut, puhallettu lasi on tässä, kuten vanhimmissa Kiuruvedellä säilyneissä ikkunakehärakenteissa, kiinnitetty pokaan veistettyyn uraan upottamalla ilman kittiä tai listaa. Pokarakennetta pitävät koossa puutapit, jotka elävät sopivasti kosteuden vaihtelussa muun pokarakenteen mukana eivätkä aiheuta naulojen tavoin lahoa.

Tihilän Vanhatalon parisataa vuotiaan asuinrakennuksen kuusiruutuinen ikkuna edustaa 1800-luvun klassismia suoralinjaisine ikkunalistoineen. Ikkunalasi oli näissä omavaistalouden ajan rakennuksissa ensimmäisiä rakennusosia, joita ei pystytty valmistamaan itse.

Toivaiaskylän Lassilan ikkuna. T-karmi-ikkunan vuorilautoitus oli edeltäjänsä runsaampi, tyypillisimmin nikkarityylinen, joka suosi faasitettuja listoja, sorvattuja nappuloita ja kaariaiheisia konsilitukia kannattamassa vesilautaa. 1890-luvulla T-karmi-ikkuna tuli sekä Ruotsissa että Suomessa hyvin suosituksi, kun pieniruutuisemmat ikkunat koettiin vanhanaikaisiksi. (Kaila, Panu et al., Talo kautta aikojen) T-karmi-ikkunaa on nimetty venäläiseksi ikkunaksi, vaikka se lienee läntistä perua.

Toiviaiskylän Pölkkyän 6-ruutuisissa ikkunoissa on tavoiteltu T-karmin arvokkuutta. Ylimmät ruudut on erotettu paksummin pienoin.

Tyylipuhdas uusklassinen ikkuna 1930-40-luvun rakennuksessa Koivujärvellä. Kuusiruutuiset ikkunat tulivat jälleen suosituiksi Suomen itsenäistymisen jälkeen 1920-luvulta lähtien: uusklassismi haki aiheita talonpoikaisesta niukasta ja tarkoituksenmukaisesta rakentamisesta. Maa-seurarakentajille suunnatuissa rakennusoppaissa suositeltiin pienempiä lasituksia, koska ne olivat edullisempia hankkia ja helpompia rikkouduttuaan vaihtaa. Ikkunakoon pienenemiseen vaikutti myös pula-aika. Irrallisten koristeaiheiden sijaan tyyliteltiin vuorilautojen leveydellä.

1900-luvun alkuvuosikymmenien jugendia suosittiin Kiuruvedellä julkisissa ja varakkaamman väestön suurempia ikkunoita vaativissa rakennuksissa. Ikkunat saivat koristeellisen jaon yleisimmin yläpuitteisiin. Päiväkotina toimivan Puistolan ikkunanpuitteet ovat tästä harvoja säilyneitä esimerkkejä.

Niemisjoen Koskirinteen lomarakennus lienee 1930-luvulta (inventoimaton kohde). Ikkunoiden epäsymmetrinen tyylittely heijastelee vuosikymmen funkista, ikkunalistoitus vielä klassismia.

Funktionalismi kehittyi yhdessä Amerikasta tulleen rankorakenteisen seinän kanssa, mikä näkyi esimerkiksi ikkunasomittelussa: ikkunat voitiin sijoittaa toisin kuin hirsirakenteisessa seinässä rakennuksen nurkkiin.

Funktionalismin rakennuskantaa on Kiuruvedellä hyvin vähän: kuitenkin liikemies K. P. Lappalaisen eläkeasunnokseen vuonna 1933 rakennuttama Lappi (yllä) ja vaatturi Pekka Soinnun vuonna 1938 rakennuttama Myllymäki (yllä oikealla) ovat hyvin säilyneitä. Lapin asuinrakennuksen suunnitteli arkkitehtitytär isälleen, Pekka Sointu taas sai idean tasakattoon Amerikan matkoiltaan. (Kuva yllä: Leena Lappalainen-Liljan perikunnan kuva-arkisto)

Ikkunoiden tehdasvalmistus yleistyi 1920-luvulta lähtien, mikä edellytti yhtenäisten ikkunamallien kehittämistä. Ikkunat ja ovet olivat ensimmäisiä rakennusosia, joita pyrittiin standardoimaan. Tehdasvalmisteisissa ikkunoissa karmiliitoksien suora hitsiliitos syrjäytti aiemman lohenpyrstöisen sinkkaliitoksen, jossa nurkka oli vahvistettu puutapein.

Ryönänjoen Myllymäki.

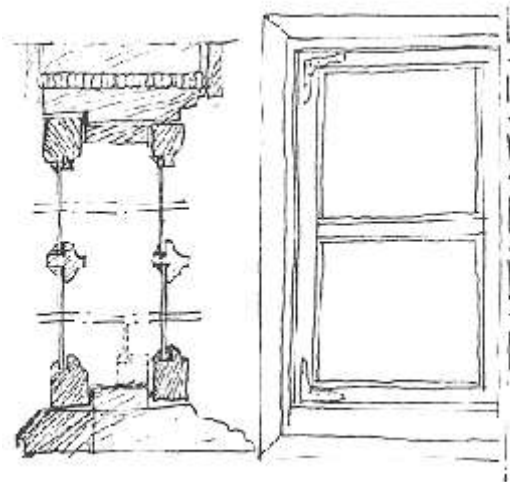
Ikkunakorjauksissa huomioon otettavaa:

Ikkunoiden ja ovien epäonnistuneet 1900-luvun puolivälin jälkeiset vaihtosaneeraukset ovat surullisen tuttuja etenkin Itä-Suomessa. Ne todistavat, mikä vaikutus detaljeilla on kokonaisuuteen ja kuinka vahvoja somitteluelementtejä ikkunat, talon silmät, ovat. Sananakin ikkuna juontuu venäjän silmää tarkoittavasta venäjän kielen sanasta “okno”.

Talon ikkunoita on toki aiemminkin vaihdettu, mutta vasta 1960-luvun jälkeen niihin on liittynyt runsaammin teknisiä ongelmia. Uusien “huoltovapaiden” ikkunoiden ominaisuudet ovat osoittautuneet usein vanhoja heppoisemmiksi - huoltovapaus on tarkoittanut usein myös korjauskelvottomuutta.

Tarve ja halu aiempien saneerauksien korjauksiin näyttää kasvavan, mikä tulee olemaan haaste ikkunavalmistajille. Pelkkä perinteisen näköinen ei saisi enää riittää, vaan olisi pystyttävä tarjoamaan perinteistä laatua.

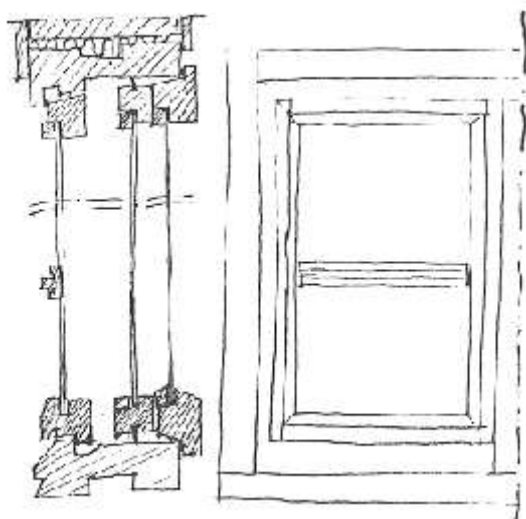

Vanhan ja uuden ikkunan vertailu:

Ylhäällä vanha, korjattu ikkuna, 2-kertainen, sisään-ulos avautuva:

- tiheäsyistä, hitaasti kasvanutta valikoitua puuta, ohut puite kuivuu nopeasti
- tiivistelista
- peittäväällä suojaavalla öljymaalilla maalattu
- lasiura maalattu, kitti ylimaalattu
- jakopuite hidastaa ilman virtausta lasivälissä ja on lämpötaloudellisesti edullinen
- pienet lasiruudut eivät rasita puitetta
- mahdollinen kolmas lasi omassa puitteessaan
- kulmaraudat

Alhaalla uusi ikkuna, 3-kertainen, sisäänaukeava:

- ei profilointia, kömpelönnäköinen kokonaisuus
- paksu, hitaasti kuivuva puite, valikoimatonta, usein heikkolaatuista puuta
- raskas iso yhtenäinen lasi rasittaa alapuitetta painollaan
- päälle laitettu jakopuite on keinotekoinen ja lahoaa nopeasti
- lasituslista on kittiä huonompi, ohjaa veden puitteeseen
- lasitusura maalaamatta
- ”puunsuoja”-aineella käsitelty puu, tarvitsee uusintakäsittelyn kahden vuoden välein, tumma puu kestää vaaleaksi maalattua huonommin auringon valoa

(Näin korjaamme seurantaloon)

Kirjallisuutta:

Kaila, Panu, Ikkunat kuntoon

Museoviraston korjauskortisto. Ikkunoiden korjaus. Ovien korjaus. Museovirasto 1994-2000

Läävän talon seinälaudoituksesta hahmottuu vielä vanhan, 1900-luvun vaihteen jälkeisen ikkunan malli, joka oli nykyistä huomattavasti valoisampi. Nykyiset tummapokaiset aiotaan suunnitellun julkisivukorjauksen yhteydessä uusida.

Kuistit

Ulkovuorauksen tavoin lasitettujen umpikuistien rakentaminen omaksuttiin talonpoikaistaloihin ylempien säätyjen vaikutuksesta. Ennen sitä vaatimattomissa tuvissa kivipaasi oven edessä palveli rappuna, suuremmissa taloissa asuinrakennuksiin liitettiin avonainen katos neljän patsaan varaan penkkeineen ja mataline sivuseiniineen. Lautarakenteiset kuistit, "kvistit", rakennettiin yleensä vasta useamman vuoden jälkeen rakennuksen hirsirungon laskeuduttua. Siksikin ne poikkesivat sekä rakenteensa, mutta usein myös värityksensä ja pitsimäisen lasituksensa suhteen muusta rakennuksesta.

Kuistityyppien rikas paikallisperinne on kiintoisa. Kiuruvedellä näyttää ollen erityisen suosittu paritupiin hyvin sopiva kahden sisäänkäynnin lasiosalla yhdistetty kuistimalli. Rakennusten vanhat porstuatilat vapautuivat kuistilaajennuksen yhteydessä joko keittiöksi tai jäivät sisäeteiseksi. Samassa yhteydessä sijaitsi usein maitokamari ja kahveri eli ruokakomero. Rakennusrungon keskelle sijoittuva keittiö sai Kiuruvedellä tyyppillisesti leveämmän, yhdeksänruutuisen ikkunan. Kuistin suojaan rakennettiin porrasaskelmat, jotka vasta jälleenrakentamisaika toi taivasalle.

Kuistien tyyppisimpiä korjaustoimia aiheuttaa roudan liikuttelema kivijalka. Korjaukseksi voi riittää kivijalan oikaisu, ulkopuolisen routaeristyksen asennus ja pintavesien ohjaus pois rakennuksen sivuilta. Kuisteissa suositut monimuotoiset katot ovat alttiita vesivuodoille. Kuistin lämpöeristäminen esimerkiksi pesutiloiksi on korjaustoimena haasteellisempi, jos halutaan säilyttää kuisteille luonteenomainen valoisuus ja viihtyisyys.

Hingunniemen päärakennus 1950-luvulla. Rakennus palveli alkuaan vieraspuolena eli pihanpäärakennuksena. Valtiovalta oli jo 1600-luvun lopulla kehottanut rakentamaan isompiin taloihin vierastupia. (Sirelius) Vuonna 2001 aloitetun korjauksen tavoite on palauttaa rakennus osittain tähän 1950-luvulla otetun kuvan asuun. Julkisivuissa on punamullattu rimalautoitus, kuistissa vaaleampi paneelivuoraus. Ulko-ovina ovat suositut pariovet, jotka kevyinä pysyivät paremmin ryhdissään. (Kuva Eino-Antti Tikkasen)

Ohenmäen koulun avokuistin hieno peiliovi, joita harvoin enää näkee ulko-ovina.

Kirjallisuutta:

Museoviraston korjauskortisto. Kuistin korjaus. Museovirasto

Korhonen, Teppo, Kuisti. Kansatieteellinen tutkimus 1991. Kansatieteellinen arkisto 37. Vammala 1991

Piha- ja puutarhakulttuuri

Kiuruveden ensimmäisen apteekin aitauksia Kirkkoharjunttiellä 1910-luvulla. (Kuva Kiuruveden kotiseutuyhdistys)

Pohjois-Savon puutarhaperinteestä on vähän tutkimustietoa, lähinnä vain kartanoista ja pappiloista. Kulttuurimurrosten myötä asumistason nousu ilmeni puutarhakulttuurin leviämisenä muihin kansanosiin. Nyt huomioitiin viihtyisyys-, edustuksellisuus- ja tyylliseikat, mistä kertoo esimerkiksi aitarakentaminen: kadun puolelle pystytettiin koreampi säleaita, kun karja- ja takapihoille kelpasivat pisteaidat. Arvokkaammat aidat tehtiin luonnollisesti kestävämmiksi, jolloin lahoaminen estettiin suojaamalla puuosien päät öljymaalilla, laudankappaleilla tai viistoamalla puuosat. Pappilan alueen vanhoissa valokuvissa aitalolpat on viistetty harjamaiseksi, nykypäivän aitarakenteeksikin vallan käypä.

Kantatilojen pihoilta ovat oletettavasti löydettävissä vanhimmat maaseudun kasvikkannat. Mitä vanhoja kasvikkantoja, rakenteita ja kirjallisia lähteitä Kiuruveden puutarhoista on jäljellä, on tutkimuksen arvoinen työsarka.

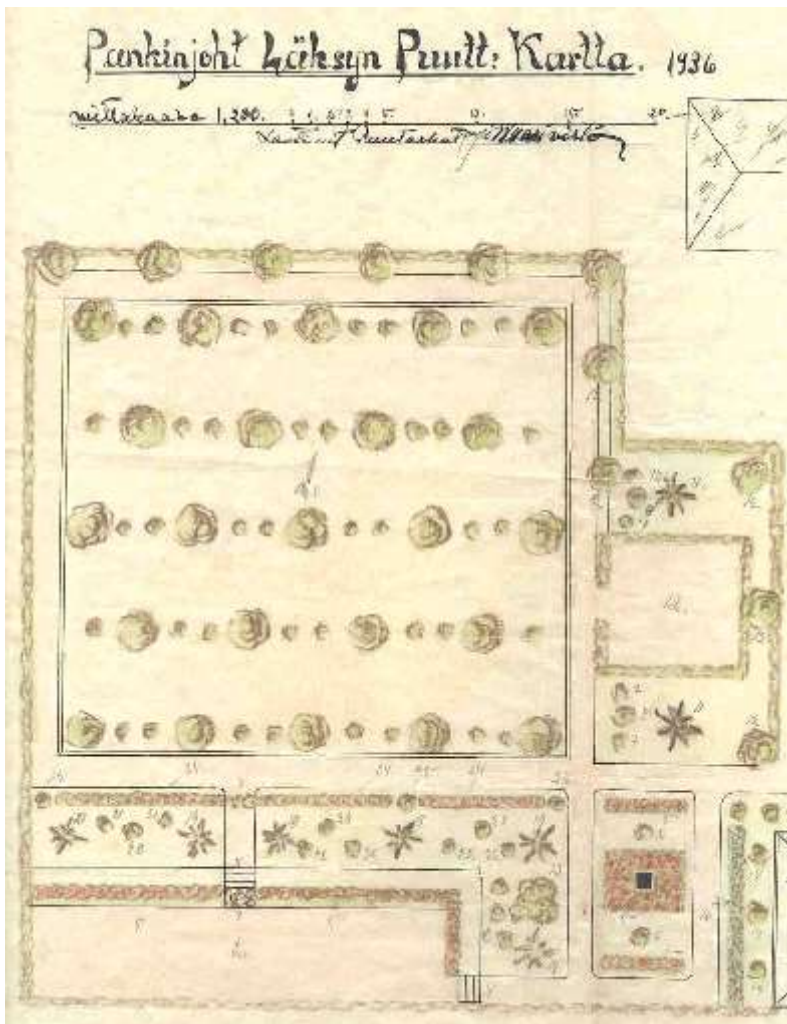
Koska arvokas kasvillisuus jää hoitamattomilla tai villiintyneillä pihoilla helposti huomaamatta ja tuhoutuu erityisen helposti rakentamisen yhteydessä, olisi vanhojen pihojen inventointi tärkeää. Tällöin rakentamisen yhteydessä kasvikkannat tai puutarharakenteet osattaisiin suojata tai ottaa rakentamisen ajaksi talteen. Valitettavan usein rakennustöistä selviävät vain kestävimmat puut. Tutkimus voitaisiin organisoida alan opiskelijoiden kesätyönä tai kansalaisopiston kursseilla. Vanhemmalla väellä voisi olla paljon arvokasta tietoa.

Pölkkykylän, Toiviaiskylässä sijaitsevan kantatilan pää-rakennuksen seinustan vanhoja perennakasveja ja humala heinäkuuisessa asussaan. (Kuva alla vas.)

Huokeita ja ekologisia perinteisiä pajusta tehtyjä pihakalusteita: ideaa nykypäivän omatoimisille.

1. Omena- ja marjapensaita
2. Hiekkaplaani
3. Säleportti
4. Rappuja
5. Moniv. kukkasia
6. Rungollista sireeniä
7. Koristep.
8. Cornus albe (idänkanukka)
9. Cornus keltaj. (keltokirjokanukka)
10. Hopeakuusi
11. Hopeakuusi amerik.
12. Vaahteria
13. Sireenimaja
14. Ruusuja
15. Koristep. valinnan muk.
16. Ovat kuk. tai tomaattia
- 17.
18. Berberistä (tuhkapensas)
19. Pinus Cemra
20. Vipurum (Vibumum, heisipuu)
21. Syrinca Carlos x (syreeni)
22. Syrinca Metemoisei (syreeni)
23. Jasmiinia
24. Moniv. kuk.
25. Rungil. Orap.

Kiikku koivun oksassa, pihatanner ja tilaa mielikuvitukselle.

Kiuruveden varakaat virkamiehet teettivät myös puutarhasuunnitelmia, mistä kunnan rakennuslupa-arkistosta löytynyt pankinjohtaja Läksyn kiintoisa puutarhasuunnitelma kertoo. Missähän pankinjohtajan puutarha sijaitsi?

Nykypäivän normien mukaan rakennettu leikkipaikka on ainakin turvallinen.

Kirjallisuutta:

Museoviraston korjauskortisto. Puukaupunkien pihat ja aidat. Museovirasto

Alanko, P ja Kahila, P, Ukonhattu ja Ahkeraliisa. Perinteiset koriste- ja hyötykasvit. Keuruu 1993

Euroopan rakennusperintöpäivä Suomessa. Lapsuuden rakennettu ympäristö 2001. Suomen Kotiseutuliitto

Sisustus

Kaupan ja matkustamisen sekä tekniikan kehityksen myötä asumismukavuus ja -tarpeet kasvoivat. Parempia huoneita tapetoitiin ja huonekalut yleistyivät aiempien harvalukuisten lähinnä kiinteiden kalusteiden lisäksi. Puhelimet ja vesijohdot yleistyivät 1920-luvulta lähtien. Paikallisuus näkyi esimerkiksi uuneissa.

Ajan muotivirtaukset ovat luettavissa talon historian myötä seiniin kertyneistä tapettikerroksista. Talon ikää voidaan määrittää myös tapeteista. Vanhat tapettikerrokset jätettiin uuden alle seinää tiivistämään, eikä niitä nykyisten korjausten yhteydessä kannata poistaa, ellei seinän muu korjaus sitä vaadi. Ennen toista maailmansotaa oli pinkopahville tapetointi yleistä, minkä syrjäyttivät jälleenrakentamisaikana erilaiset puupohjaiset kartongit ja levyt (esimerkiksi Enso ja Tako). Ennen pinkopahvia talojen

sisäseiniä pyrittiin saamaan tiiviimmäksi sekä siistimmän ja valoisamman oloiseksi täyttämällä raot puulla, rappaamalla ja maalaamalla seinä. Porstuan yhteydessä olevia maito- ja ruokahuoneiden seiniä on Kiuruvedellä sivelty kalkkivellillä eli kalkattu hygieenisen vaikutuksensa takia. Ennen ostotapetteja seiniä paperoitiin sanomalehdillä.

Kammareita lämmitettiin uuneilla, jotka Kiuruvedellä tyypillisesti olivat pinnaltaan rapattuja ennen peltikuoristen n.s. pönttöuunien yleistymistä. Kakluunit näyttävät pitäjän varakkaissakin taloissa olleen harvinaisia. Kuvan (ylh.) Hankaniemen salin uunin rappauspinta oli maalattu kaakelipintaa jäljitteleväksi.

Lehdon tuvan leivinuuni Rytkyllä. Hakatuista kivistä rakennetut uunit ovat Kiuruveden tupien erityispiirre, kun muualla Pohjois-Savossa uunit muurattiin tiilestä ja rapattiin.

Haapalan porstua Lapinsalossa. Vanhassa pienenäössä on metalliripa, joka saattoi olla taloissa hyvin yksilöllisesti taottu. Kuistien takaiset sisäporstuat saatiin valoisammiksi pahvittamalla ja maalaamalla seinät. Haapalan naulakot ovat Kiuruvedellä useammassa eteisessä käytettyä tyyppiä, joka soveltuu mainiosti korjausrakentamisen puusepäntyönä valmistettavaksi.

Rapakkojen Laitilan tilan vanhan päärakennuksen paremman sisäänkäynnin eteinen. Asuintilat maalattiin ja tapetoitiin varallisuuden sallimissa rajoissa. Tupia ei käytännön syistä kannattanut tapetoida. Käsittelemätöntä puupintaa on yleensä pidetty alkeellisena (lukuun ottamatta kansallisromantiikan aikaa) 1940-luvulle asti, jolloin mm. vanerilevyjen ja lakattujen sauvapaneelien myötä puupinnat tulivat muotiin.

Niemiskylän Vehniähon vanhan asuinrakennuksen tarkempaa ikää ei tunneta. Sanomalehtiä on vuosilta 1866 ja 1882-83. Näiden alta paljastui keltaiseksi maalatun hirsipinnan sini- ja punakuvioinen sablonamaalauskoristelu. On arvioitu, että kiertelevät maalarit saattoivat esimerkiksi kirkkojen korjaustöiden yhteydessä maalata muitakin kohteita.

Levyillä ja lisälämmöneristyksellä vuorattu vanha tupa: lisävillat seinissä, lattiassa ja katossa.

1970-luvun energiakriisiä seurasi vanhojen talojen ikkunanvaihto- ja lisäeristysvimma. Tämä poiki omat ongelmansa sopimattomine korjausmateriaaleineen ja -menetelmineen - nykyisten korjausten tyypillisimmät syyt. Sittenkin korjausrakennusmateriaalit ja -tietous ovat kehittyneet. Ymmärretään, että talon lämpötalouden parantamisen mittana ei ole vain lisälämpöeristyksen paksuus.

Toisaalta vanhan tuhoamiskausi synnytti nostalgisen kaipuun vanhaan, mikä on ilmennyt esimerkiksi hirsi- ja puupintojen sokeanakin ihannointina: puupintojen hiekkapuhallukset ja vanhojen rakennusten hirsipinnoille riisuminen yleistyivät. Hiekkapuhallus poistaa kyllä maalit, mutta tekee myös puun pintarakenteesta epätasaisen ja likaa keräävän.

Kirjallisuutta:

Museoviraston korjauskortisto. Pinkopahvi. Tulisijat. Ovien korjaus. Ikkunoiden korjaus. Lämmöneristyksen parantaminen. Tapetit. Museovirasto

Heikkinen et al., Talo kautta aikojen. Kiinteän sisustuksen historia. 1989

Niiranen, Timo, Miten ennen asuttiin. Vanhat rakennukset ja sisustukset. Keuruu 1981

3.5 Jälleenrakentamisaika (1940-1950-luvut)

Asutuksen luonne ja maisema

1940-44 sotavuosina ja välirauhan aikana maahan rakennettiin pika-asutustiloja. Monille paikkakunnille syntyivät invaliditaloalueet ja ruotsalaisten lahjataloalueet. Vuoden 1945 maanhankintalailla perustettiin Suomeen 150 000 tilaa siirtolaisille, sotainvalideille ja rintamamiehille. (Laukkonen) Tällöin rakentamisen painopiste siirtyi maaseudulle, minne siirtoväki pääasiassa asutettiin.

Aikaa luonnehtineet materiaalien niukkuus ja nopean rakentamisen tarve kanavoituivat maan talouden elvyttäväksi toimeliaisuudeksi: työtä riitti savotoilla, viljelymailla ja rakennuksilla. Rakentaminen voimistui erityisesti 1950-luvulla, kun suurille suuret ikäluokille rakennettiin koulut ja sairaalat.

1950-luvun lopulla alkoi maaltapako autoittaen ensimmäisenä juuri perustettuja siirtoväen tiloja ja rakentaminen siirtyi taajamiin. 1960-luvulta alkaen kuntakeskustoihin laadittiin väestön muuttoa ennakoivia kerrostalopainotteisia kaavoja. Kiuruvedellä yksittäiset kerrostalot omakotialueilla kertovat kaavojen ylimitoituksesta ja uusimistarpeesta. Näiden vanhentuneiden kaavojen tarkastustyö voidaan nähtävästi aloittaa vuonna 2003.

Toisen maailmansodan jälkeinen paikallisperinteestä poikkeava rakentaminen koettiin pitkään maiseman särönä. Uudet talotyypit levittäytyivät haja-asutuksena vanhojen kylien liepeille ja korpisiin. Mutta vaikka maaseudun ilme muuttui, tuki asutustoiminta pientilojen runsaudesta juontuvaa pienipiirteisen, käsintehdyn maiseman kehitystä. Vuosisatainen valtiojohtoinen elintarvike- ja puuraaka-ainetuotannon takaamiseksi harjoitettu

asutuspolitiikka jatkui 1950-luvulle, jolloin maan "asutusekspansio" saavutti huippunsa.

Kaupungeissa uudisrakentaminen ohjautui yleensä mattomaisina alueina taajamien rajoille, tai aiemmin rakentamatta jääneille huonommille rakennuspaikoille. Väljemmissä taajamissa, kuten Kiuruvedellä, uusi rakennuskanta oli helpompi sijoittaa aiemmin kaavoitetulle alueelle. Rantakylä Iisalmentien varressa rakentui poikkeuksellisesti kokonaan ilman kaavaa.

Maankäyttö ja rakentaminen perustuivat asutuslautakuntien laatimiin paikkakuntakohtaisiin asutussuunnitelmiin. Asutustoiminnan tavoitteena oli sijoittaa menetetyt Karjalan kunkin kylän väestöt yhtenäisille alueille. Sijoituspaikkakuntien tuli vastata myös uusien tilansaajien entisiä kotiseutuja. (Laukkonen) Kiuruvedelle sijoittui lähes koko Suistamon väestö ja seitsemän muun kunnan väestöä. Tilat perustettiin ensi sijassa seurakunnan, valtion ja yhtiöiden, mutta myös yksityisten maille. Metsäyhtiöiden omistamien, lähinnä kunnan selännealueilla sijaitsevien laajojen maiden jakaminen synnytti uuden kylätyyppinsä, josta esimerkkinä ovat Lahnajoki ja Jokela. Tyypillisintä jälleenrakentamisajan asutus oli Kiuruvedelläkin kuitenkin aiemmasta kylärakentamisesta erilleen sijoittuva haja-asutus.

Kiuruvedelle muodostettiin asutuslaila yli 500 uutta tilaa, joista noin puolet oli viljelytiloja (7-8 ha maatalousmaata, noin 5 ha maatalouskelpoista maata ja loput metsää), vajaa 150 asuntoviljely- ja kaavoitustilaa (joilla metsää vähemmän, vain kotitarvepuun hankintaan) ja vajaa 100 asuntotilaa ja -tonttia. Asutetun väestön määrä (noin 2000 henkeä) oli vajaa 12 % kunnan väestöstä, mikä oli suhteellisesti maan suurimpia. (Huovinen)

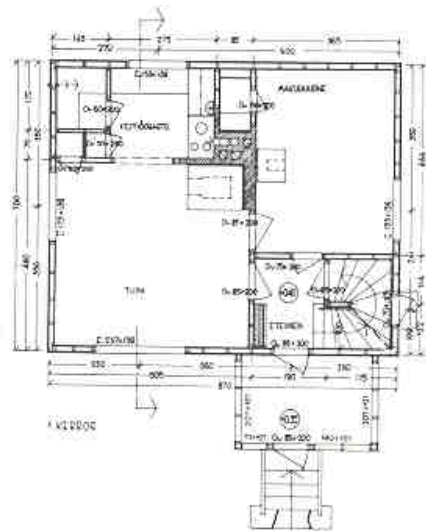
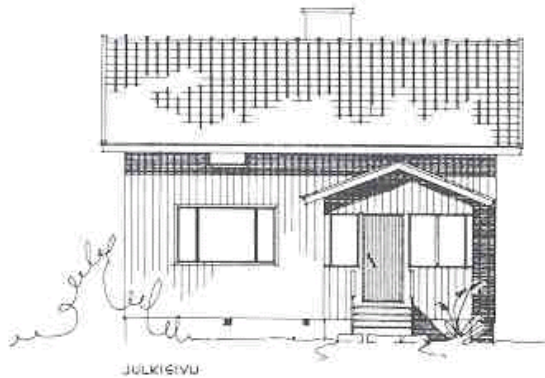

Viljelystila: asuin-, karja- ja varastorakennuksen rajaama yhdeltä sivulta avoin pihapiiri Kotajoella. Ensinnä rakennettiin yleensä sauna, jossa muun rakentamisen aikana asuttiin. Vaikka sahanpurutäytteinen rankorakenne ja navetoiden sementtitiiliseinä luonnehtivat ajan rakentamista tyypillisimmin, käytettiin Kiuruveden maaseudulla paljon hirttä.

Rakennustyytit

Asutusrakentaminen toteutui tyyppiirustuksien, joiden laatimiseen maan parhaat arkkitehdit osallistuivat. Samalla kehitettiin rakentamisen standardisointia yhdenmukaistamaan rakennusosia ja rakenteita. Viime vuosikymmenien runsaiden rakennusmateriaalien ja -tyylien jälkeen on havahduttu arvostamaan 1940-50-lukujen rakentamista, josta valitettavasti on jo paljon tuhatta. On huomattava, että myös paikallinen väestö rakensi uusien mallien ja tyyppiirustusten mukaan.

Rakennusmallien julkaisijoista Maatalousseurojen keskusliiton jälleerakennusvaliokunta (myöhemmin asutusvaliokunta) oli merkittävin talotyyppistöjen julkaisija: näistä AS-tyypeistä vuoden 1952 mallia myytiin maassa lähes 60 000 sarjaa. Esimerkiksi Jokelassa Syrjälän pihapiiri, joka rakennettiin Kärkkäinen & Putkola Oy:n maille 1954, on tyyppiä A4-52.

Asuinrakennus tyyppiä A4 1952. (Kuva: Laukkonen, Jälleerakennusvuosien pientalo Suomessa)

Jälleenrakentamisajan talon tyypillisiä piirteitä ja korjausrakentamisessa huomioon otettavaa:

Osin maan pinnan yläpuolinen kellari, vinttikerros, jyrkähkö katto ja yhden savuhormin ympäri kiertyvä, varsin taloudellinen pohja antoivat rakennukselle ryhdikkyuden. Noppamaisuutta korosti myös rakennuksen niukka, noin 60-80 neliön pinta-ala. Sauna ja pesutilat sijoitettiin erilliseen rakennukseen tai navetan yhteyteen.

Kate oli vanhemmissa tyypeissä tiili, myöhemmin huopa ja konesaumattu pelti. Suhteellisen lyhyet, avorakenteiset räystäät ja seinien vaalea väritys korostivat keveää ja siroa ilmettä, kuten myös kattotuolien päiden viistous ja räystäslautojen kapeus. Näkyvät kattotuolit antavat rakennukselle ilmettä eikä siksi räystäitä tulisi koteloida tai laudoittaa umpeen. Muovipinnoitettuja teräskatteita ja jäljitelmälevyjä on vältettävä: pinnoitteen korjausmaalauus on vaikeaa. Räikeitä värejä kuten myös mustaa tulisi välttää.

Seinät olivat aluksi pystyvuorattuja, myöhemmin kapea öljymaalattu vaakapanelointi yleistyi kuten myös puutalojen rappaus (tikutus tai erilaiset tähän tarkoitukseen kehitetyt levyt kuten Tojalevy).

Jos rakennus halutaan lisäeristää ulkopuolelta, on otettava huomioon, että ikkunat saattavat jäädä ankeasti pimentoon. Räystäään, sokkelin ja ikkunoiden suhde seinän ulkolinjaan muuttuu. Eristystapaa ja kannattavuutta tulisi harkita. Tutkimusten mukaan suurimmat säästöt lämmityskustannuksissa saadaan yläpohjan eristämällä, ikkunoiden tiivistämällä ja korjatulla lämmitystekniikalla.

Suuriin, varastotyyppisiin rakennuksiin paremmin soveltuva lomalaudoitus sopii huonosti jälleenrakentamisajan taloon. Nurkka-, räystäs- ja ikkunalistojen tulisi olla väriykseltään vaaleita, nurkkalistojen valkoiset tai muun julkisivun väriset.

Kuistit olivat aluksi pieniä avokuisteja, myöhemmin rakennettiin suurempia, joissa lasitus kiersi nauhana seiniä. Kuistin sisäpuoli verhoitiin usein lakatuin sauvapaneelin. Kuistin funktio oli nyt muuttunut porrasaskelmien suojasta oleskelutilaksi.

Ulkopuolinen porras oli usein betonista, ja siihen liittyi ajalle tyypillinen pyöreäprofiilinen teräspuikkikaide. Yksilöllisemmin suunnitelluissa taloissa ilmettä pehmenettiin rappujen, kivijalkojen ja piha-alueiden liuskekivilaatoituksin. Kuisteissa ja portaissa näyttävät Kiuruvedellä olleen suosittuja koristeellisesti sahatut puukaiteet ja räystäät.

Ulko-ovet peittomaalattiin joko ruskeaksi tai lakattiin. Näitä alkuperäisiä jälleenrakentamisajan ovia heloineen näkee valitettavan harvoin. Saneerauksissa tilalle on vaihdettu myöhempien vuosikymmenien huoltovapailla ominaisuuksilla markkinoituja muovilevyovia.

Ikkunat olivat sisään-ulosaukeavia ja ne sijaitsivat seinän ulkopinnassa. Puitteet olivat kevyitä ja ohuita. Aivan kauden alussa ikkunat olivat vielä 6-ruutuisten symmetrisen kaksiruutuisen aukotuksen yleistymistä. Kuvassa hirsirunkoisen rimalaudoituksella vuoratun Salmenkylän Annalan ikkuna. Rimalaudoituksen yhteydessä on rakenteellisesti luontevaa varustaa ikkuna vuorilaudoin.

Myöhemmin funktiona lisämin voimistuttua yleistyi epäsymmetrinen ikkunajako, jossa oli pienempi tuuletusikkuna. Samalla myös eri tilojen ikkunoita alettiin rakentaa eri kokoisiksi. Kuvan ikkunassa Harjukadulla ilmenee tyypillinen vaakavuorauksen yhteydessä käytetty vuorilautarakenne ja karmeissa toisinaan käytetty teho steväri.

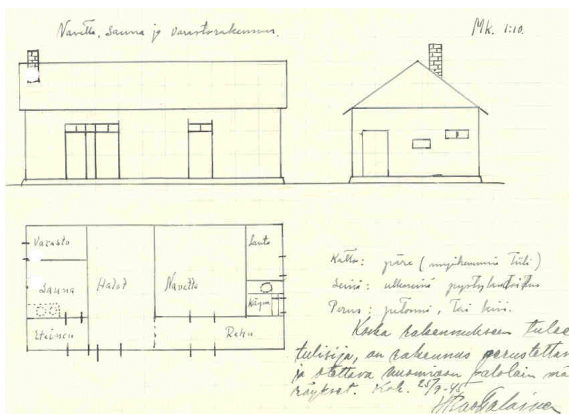
Jos ikkunoita joudutaan uusimaan, tulisi puitteiden säilyä kapeina. Tuuletusluukullisia ikkunoita ei tule asentaa: ne pienentävät valoaikaa, joka tämän ajan ikkunoissa on muutenkin suhteellisen pieni.

Sisäverhouksena olivat aluksi paneelikatot, eteisessä siro paneelimalli, tapetoidut pinkopahviseinät. Myöhemmin käytettiin erilaisia kuitulevy- ja pahvituotteita. Sisäovet olivat aluksi täyspuisia, myöhemmin tulivat sileät, lakatut vaneriovet. Komerot olivat kiinteitä. Keittiöiden vahvat kimpilevykaapistot ovat usein säilyttämisen arvoisia. Kuvassa Pirttipellon tupa Luupuvvedellä.

Piharakennukset

Aittarakentamisen perinne jatkui jälleenrakentamisajan sympaattisissa piharakennuksissa, joille oli yhteistä runkolinjan sisäänvedetty, sivuilta suojattu avokatos viistomallisine seinäleikkauksineen. Selvittämättä on, kuinka paljon piharakennuksissa on tyyppiirustusten ja kuinka paljon rakentajan ja saatavien rakennusmateriaalien osuutta. Rakennukset palvelivat monipuolisina pihavarastoina ja kesähuoneina, joskus niihin liittyi sauna tai pienen tilan eläinsuoja. Pihatilassa ne rajasivat muuten melko avoimeksi jäävää rakennuspaikkaa.

Piharakennukset ovat monesta syystä uudis- ja korjausrakentamisessa suositeltavia. Etenkin pienillä tonteilla piharakennuksilla voidaan luoda käytännöllisesti suojaisia ja viihtyisiä pihatiloja. Kun itse asuinrakennukseen ei tarvitse sijoittaa kaikkia tarvittavia neliöitä, säilyy sen hahmo sopusuhtaisempana. Asuintilojen sijoittaminen useampaan rakennukseen antaa monia asunnon käytön muuntelumahdollisuuksia. Saunominen piharakennuksen rauhassa saunamatkoineen voi olla asumisen laatua. Kun vanhaan rakennukseen ei sijoiteta näitä kaikkia nykyelintapoihin mitoitettuja tiloja, ehkäistään näin korjausrakentamisen kosteusvaurioriskejä.

Myös taajaman piharakennukset palvelivat eläinsuojina vielä sodan jälkeen kuten Miina Martikaisen rakennuslupakuva vuodelta 1945 todistaa. (Kuva vasemmalla)

Piharakennus Korpjoella. Piharakennukset saivat sympaattisen ilmeen, kun ne rakennettiin vaihtelevasti saatavilla olevien materiaalien mukaan hirrestä ja laudasta omatoimirakentajan käsityönä.

Karjarakennukset

Jälleenrakentamisaikana karjarakennuksia pystytettiin Suomeen enemmän kuin minään menneenä tai tulevana vuosikymmenenä. Vuoden 1990 maatalouslaskennan mukaan Suomen maatilojen navetoista lähes 40 % on rakennettu jälleenrakentamisaikana. Rakennusten tutuus ja arkipäiväisyys ehkä sokaisevat vielä näkemästä näiden esteettisiä ja rakennusteknisiä arvoja. Suhteellisen yksinkertaiset rakenteet ja ekologiset materiaalit ovat osoittautuneet kestävämmiksi ja helpommin korjattaviksi verrattaessa myöhempisiin karjarakennuksiin.

Jälleenrakentamisaikan talousrakennusten anonyymi arkkitehtuuri jää helposti huomiotta etenkin arvioitaessa jälleenrakentamisaikan navetoita - tutuus ja arkipäiväisyys sokaisee. Rakennuksissa ei ole vetoavaa koristelua tai muuta pikkusievää.

Kun materiaaleista oli pula ja työvälineet olivat vaatimattomia, rakenneratkaisut olivat selkeitä ja mahdollisimman paljon omatoimirakentajan tehtävissä. Itse tehtävien sementtitiilien lisäksi Kiuruveden karjarakennuksia pystytettiin edelleen myös hirrestä. Jos näitä ei materiaalipulassa saatu, saatettiin eläintila muurata luonnonkivistä.

Rakennuksissa oli rehu- ja eläintilojen lisäksi maituhuone, karjakeittiö ja usein myös sauna. "Virtastorni" saatettiin sijoittaa rakennuksen sisään. Navetat suunniteltiin 5-15 parsipaikan, nuorenkarjan, varsatamman karsinan ja muutaman hevospilttuun yhdistelmä rakennuksiksi.

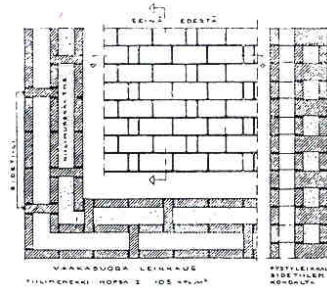
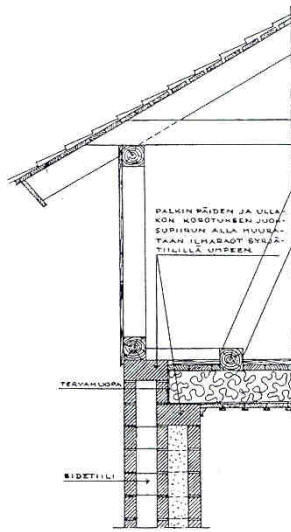

Jälleenrakentamisaikan luonnonkivinavetta ja vankka tikas heinäparvelle Koivujärvellä. Nähtävästi jostakin vanhasta rakennuksesta saadut ikkunat palvelevat nyt vaaka suuntaan asennettuina.

Arvokkaampaa ja vahvempaa poltettua tiiltä käytettiin Kiuruvedellä ikkunapalkkirakenteissa. Tiililimityksen elävät värit ja limityksen rytm, valkeat ikkunapokat ja puuverhous loivat rakennukselle rikkaan ilmeen.

Kuvassa yleisesti käytetty rakoseinämuuraus, jossa seinä muodostui kolmesta syrjälleen muuratusta tiilikerroksesta, väliin jäävistä tiloista sisempi eristettiin esimerkiksi hiilimurskeella ja ulompi toimi tuuletusvälinä. (Kuva: Salminen, Kaapo ja Alakomi, Tuija, Tyhjien maatarakennusten uusi käyttö)

Julkinen rakentaminen

Sodan jälkeisestä rakentamisesta näyttävintä ovat epäilemättä sairaalat ja koulut, jotka kohosivat taajamiin, koulut myös kyliin tulevaisuudenuskon monumenteiksi suurine valoisine ikkunoineen ja ryhdikkäine hahmoineen. Ajan optimismi näkyi myös liikerakentamisessa esimerkiksi Kiuruveden keskustaan 1951 rakennetussa Osuuspankin talossa.

Aarne Timosen suunnittelemissa Osuuspankin talossa on funktionalismin piirteitä yhdistettynä pankkirakennuksen arvokkuutta heijasteleviin piirteisiin, joita ovat esimerkiksi takasivun sisäänkäyntien graniittiportaalit. Tyylikkaiden päätytornien funktio on nähtävästi täysin sommitelmallinen, koska torniossa kuuluu kylmään ullakkokerrokseen.

Kuva vuodelta 1958: etualalla Nivan ala-aste, vasemmalla opettajien asunnot. (Kuva Kiuruveden kotiseutuyhdistys)

Sommittelultaan koulut olivat edeltäjiään vapaampia, kun luovuttiin klassismin jäykästä symmetriasta ja pintoja elävöitettiin erilaisilla rakennusmateriaaleilla ja käsittelyillä. Tämä näkyy erityisesti Arne Timosen taajamaan suunnittelemissa nykyisessä ala-asteessa ja siihen liittyvissä kolmessa opettajille suunnitelluissa pienkerrostalossa. Maisemallisesti rakennukset avoimien koulupihoineen muodostavat siihen rajautuvan sodanjälkeisen pientaloalueen kanssa aluekokonaisuuden.

Kiuruvedelle vuonna 1949 perustettu ortodoksinen seurakunta muutti 1950-luvulla hankkimansa apteekkina ja apteekkarin asuntona aiemmin palvelleen rakennuksen kirkoksi. Alkuperäinen rakennus muurattiin 1910-luvulla tiilestä aiemman, tulipalossa tuhoutuneen apteekkirakennuksen tilalle.

Taajaman viheraluejärjestelmään kirkkoa ympäröivä puisto vanhoine puineen luo vaihtelua arvokkaana ja rauhallisena paikkana. Kirkolliselle ympäristölle luontevaa rauhausuutta korostaa sen puoliavoimuus: puisto ei ole taajaman keskeisestä sijainnistaan huolimatta läpikulkualueena. Aitarakenteena ei silti tarvitsisi olla ankea verkkoaita.

Asuinalue saisi säilyttää pihakatumaisuutensa. Nivankadulta alkavilta hiekkapinta isilta asuntokaduilta on vaihtelevat näkymät koulualueelle. Eino Mikkosen suunnittelema pieni paloasemarakennus.

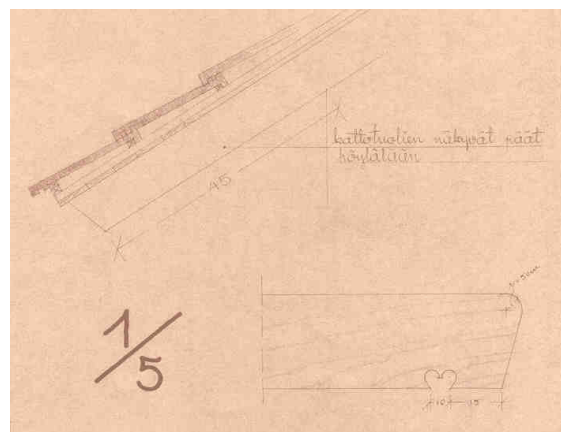

Lahden tilalta Luupuvvedeltä kotoisin ollut arkkitehti Aarne Timonen suunnitteli Kiuruvedelle useiden julkisten rakennusten lisäksi myös asuinrakennuksia ja tyyppitalomalliston Kiuruvedelle. Yllä Nivan ala-asteen opettajien asuinrakennus.

Arkkitehti Aarne Timosen suunnittelutuotanto on arvioimatta. Perikunta on hiljan lahjoittanut kaupungille tämän piirustuskokoelman, joka toistaiseksi odottaa luettelointia ja järjestämistä sopivaan käyttömuotoon. Arkistossa on runsaasti työ- ja detaljipiirustuksia, mistä on huomattava apu korjaussuunnittelussa ja arvioitaessa töiden ominaispiirteitä. Mittavan elämäntyön tehnyt Aarne Timonen sai funktionalismin vaikutteita helsinkiläisessä Huttusen suunnittelutoimistossa.

Aarne Timosen monissa töissä näkyy jälleenrakentamisajalle ominainen pyrkimys pehmeään jäsentelyyn funktionalismin koviksi koettujen piirteiden jälkeen. Timonen näyttää suosineen kuisteissa sauvapaneelilla päällystettyjä pilareita sekä koristepeuleikkauksia kuten näissä Käsitökeskus Pirtalan kaiteissa ja räystäissä.

Aarne Timosen suunnitteleman Rehtori Ilmari Juvan asuinrakennuksen räystäsdetalji vuodelta 1946.

Kirjallisuutta:

Laukkonen, Veikko, *Jälleenrakennusvuosien pientalo Suomessa*. Transkustannus Ky

Jälleenrakennuskauden (1945-1959) pientalon energiataloudellinen perusparantaminen